

Установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”

Факультэт філалагічны

Кафедра беларускай мовы

УЗГОДНЕНА

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры

Дэкан факультэта

 А.М. Воінава

 А.М. Палуян

19.04. 2023 г.

19.04. 2023 г.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс
па вучэбнай дысцыпліне

АГУЛЬНАЕ МОВАЗНАЎСТВА

для спецыяльнасці 1-21 05-01 Беларуская філалогія (па напрамках):
1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Складальнікі: Станкевіч А.А., Цімашэнка Н.П.

Разгледжана і зацверджана
на пасяджэнні

Навукова-метадычнага савета ўніверсітэта 24 мая 2023 г.,
пратакол № 9

Установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”

Факультэт філалагічны

Кафедра беларускай мовы

УЗГОДНЕНА

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры

Дэкан факультэта

_____ А.М. Воінава

_____ А.М. Палуян

__ мая _____ 2023 г.

__ мая _____ 2023 г.

**Электронны вучэбна-метадычны комплекс
па вучэбнай дысцыпліне**

АГУЛЬНАЕ МОВАЗНАЎСТВА

для спецыяльнасці 1-21 05-01 Беларуская філалогія (па напрамках):
1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Складальнікі: Станкевіч А.А., Цімашэнка Н.П.

Разгледжана і зацверджана
на пасяджэнні

Навукова-метадычнага савета ўніверсітэта мая 2023 г.,
пратакол № _____

ЗМЕСТ

Тлумачальная запіска	с. 3
Тэматычны план	с. 6
Змест вучэбнага матэрыялу	с. 9
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	с. 14
Тэма 1 Уводзіны	с. 14
Тэма 2 Мова і маўленне	с. 18
Тэма 3 Сістэма і структура мовы	с. 25
Тэма 4 Мова як знакавая сістэма	с. 29
Тэма 5 Мова і свядомасць. Мова і мысленне	с. 37
Тэма 6 Мова і грамадства	с. 46
Тэма 7 Мова і гісторыя	с. 55
Тэма 8 Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання	с. 59
Тэма 9 Параўнальны метады	с. 69
Тэма 10 Супастаўляльна-тыпалагічны метады	с. 72
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	с. 76
Тэматыка практычных зняткаў	с. 76
Матэрыялы для практычных зняткаў	с. 77
Заняткі 1 А. Шлейхер. Натуралістычны напрамак у мовазнаўстве. Младаграматызм у мовазнаўстве	с. 77
Заняткі 2 Казанская лінгвістычная школа. Маскоўская лінгвістычная школа	с. 81
Заняткі 3 Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя	с. 89
Заняткі 4 Узнікненне структуралізму, яго асноўныя разнавіднасці	с. 96
Заняткі 5 Мова як знакавая сістэма	с. 106
Заняткі 6 Мова і мысленне	с. 108
Заняткі 7 Мова і грамадства. Мова і гісторыя	с. 109
Заняткі 8 Узаемаадносіны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук	с. 110
Заняткі 9 Параўнальны і супастаўляльны метады	с. 112
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	с. 115
Заданні для самастойнай работы	с. 115
Тэматыка рэфератаў	с. 118
Тэставыя пытанні	с. 119
Пытанні да экзамену	с. 144
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ	с. 147
Вучэбная праграма	с. 147
Літаратура	с. 174

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне “Агульнае мовазнаўства” складзены ў адпаведнасці з адукацыйным стандартам і вучэбным планам установы вышэйшай адукацыі ГДУ імя Ф. Скарыны для падрыхтоўкі спецыялістаў па спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія” (па напрамках): 1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць), зацверджаным 17.06.2016 г., рэгістрацыйны нумар D 21-01-16, вучэбным планам, зацверджаным 17.05.22, рэгістрацыйны нумар D-21-05-22/УП і тыпавай праграмай па агульным мовазнаўстве, зацверджанай 20.06.2017 ТД-А.609/тып. Гэтыя дакументы прадугледжваюць, што навучанне студэнтаў у вучэбнай павінна сфарміраваць іх кампетэнцыйнасць, заснаваную на набытых ведах і сфарміраваных уменнях, цэласнасць засваення гуманітарных ведаў, іх узаемазвязь з будучай прафесійнай дзейнасцю, авалодванне метадамі сістэмнага і параўнальнага аналізу. Дысцыпліна “Агульнае мовазнаўства”, накіраваная на агульную філалагічную падрыхтоўку студэнтаў, патрабуе знаёмства з сучаснымі лінгвістычнымі тэорыямі, актуальнымі метадамі і прыёмамі навуковага аналізу, прызначана тэарэтычнаму падагульненню лінгвістычных ведаў, набытых пры вывучэнні папярэдніх мовазнаўчых дысцыплін, садзейнічае фарміраванню адзначаных сацыяльна-асобасных кампетэнцый выпускніка.

Мэта вучэбна-метадычнага комплексу – забеспячэнне тэарэтычнай і практычна-арыентаванай падрыхтоўкі студэнтаў у авалодванні асновамі сучаснай тэорыі мовы і навуковай метадалогіі. *Задачы* вучэбна-метадычнага комплексу: структураванне праблемнага поля сучаснай лінгвістычнай тэорыі і метадалогіі, засваенне асноўных паняццяў тэорыі мовы; выдзяленне асноўных этапаў і перыядаў ў гісторыі мовазнаўства ў адпаведнасці з важнейшымі лінгвістычнымі напрамкамі, традыцыямі і школамі, авалодванне сучаснай лінгвістычнай тэрміналогіяй; асэнсаванне паняццяў метаду, метадыкі, метадалогіі, аналіз навуковага пазнання як працэсу, засваенне спосабаў навуковага даследавання, асноўных і дапаможных метадаў лінгвістычнага аналізу, фарміраванне навыкаў лінгвістычнай інтэрпрэтацыі моўнага матэрыялу.

У структурных адносінах вучэбна-метадычны комплекс уключае ў сябе чатыры раздзелы: тэарэтычны, практычны, раздзел кантролю ведаў і дапаможны.

Тэарэтычны раздзел утрымлівае лекцыйны матэрыял, падзелены ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай на 10 тэм (20 гадзін) і прызначаны для аўдыторнай работы са студэнтамі, ён уключае звесткі па асноўных раздзелах дысцыпліны: гісторыі мовазнаўства, тэорыі мовы, метадалогіі лінгвістычнага даследавання. Асноўная ўвага ў гэтым раздзеле звернута на знаёмства з важнейшымі пытаннямі сучаснай лінгвістычнай тэорыі, вызначэнне сістэмна-структурнай арганізацыі мовы і яе семіятычнай сутнасці, устанаўленне заканамернасцей развіцця і функцыянавання мовы як структурна арганізаванай сацыяльна абумоўленай знакавай сістэмы, і метадалогіі лінгвістычнага аналізу; даследаванне моўных фактаў апісальным,

параўнальна-гістарычным і супастаўляльна-тыпалагічным метадамі, сутнасць методыкі лінгвістычнага назірання, эксперыменту і мадэліравання; вывучэнне прыёмаў знешняй, унутранай і міжузроўневай інтэрпрэтацыі моўных адзінак. У лекцыйных заняткі ўключаны табліцы і схемы, якія павышаюць нагляднасць выкладу, падагульняюць асноўныя палажэнні і ілюструюць тэарэтычныя выкладкі.

У кожнай тэме тэарэтычнага раздзела змешчаны пытанні для абмеркавання праблемы, выдзелены асноўныя палажэнні, прапануюцца заданні для самастойнага замацавання і праверкі зместу лекцыйнага матэрыялу, дадаецца спіс літаратуры па тэме.

Практычны раздзел уключае ў адпаведнасці з вучэбным планам дысцыпліны 9 практычных заняткаў (18 гадзін). Практычны матэрыял арыентаваны на замацаванне тэарэтычных звестак па асноўных праблемах дысцыпліны: вызначэнне сутнасці мовы, характару сувязі мовы і маўлення, мовы і мыслення, мовы і грамадства, мовы і гісторыі; апісанне формы існавання мовы, яе ўнутранай будовы, устанаўленне тыпалогіі моўных адзінак і іх узаемадзеяння. Ён таксама накіраваны на знаёмства з важнейшымі этапамі і перыядамі развіцця навуковай думкі, асноўнымі лінгвістычнымі напрамкамі і школамі. У кожнай тэме практычнага раздзела прыводзіцца сістэма заданняў, накіраваных на засваенне тэарэтычнага матэрыялу. Значная ўвага ўдзяляецца засваенню студэнтамі методыкі лінгвістычнага назірання, эксперыменту і мадэліравання; авалодванню прыёмаў знешняй, унутранай і міжузроўневай інтэрпрэтацыі моўных адзінак розных узроўняў моўнай сістэмы; выкарыстанню ў лінгвістычнай працы сучасных камп'ютарных метадаў збору, апрацоўкі і захавання інфармацыі.

Раздзел кантролю ведаў прадстаўлены пытаннямі да экзамену, тэставымі заданнямі па ўсіх тэмах дысцыпліны, якія могуць быць выкарыстаны пры правядзенні бягучага і выніковага кантролю ведаў, уменняў і навыкаў студэнтаў. Тэставыя заданні складзены па ўсіх трох раздзелах дысцыпліны: гісторыі мовазнаўства, тэорыі мовы, метадалогіі лінгвістычнага даследавання і сфармуляваны такім чынам, каб можна было ахапіць усе асноўныя пытанні агульнага мовазнаўства.

Заданні навучальных тэстаў заснаваны на суаднясенні лінгвістычных тэрмінаў з адпаведнымі паняццямі, якія яны абазначаюць, на сувязі імён персаналій з важнейшымі дасягненнямі лінгвістычнай думкі ад старажытнасці да нашага часу, на размежаванні розных элементаў лінгвістычнага аналізу.

Дапаможны раздзел змяшчае вучэбна-праграмную дакументацыю: вучэбную праграму па дысцыпліне “Агульнае мовазнаўства” ўстанавы адукацыі з тлумачальнай запіскай і зместам вучэбнага матэрыялу, тэматычны план, які ўключае назвы тэм заняткаў, пералік пытанняў для вывучэння па адпаведных тэмах і колькасць аўдыторных гадзін па кожнай тэме, спіс літаратуры па дысцыпліне. У гэты раздзел уключаны таксама метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі і выкананні КСР па дысцыпліне “Агульнае мовазнаўства” і вучэбная праграма КСР, у якіх вызначаюцца тэмы,

вынесены на самастойнае вывучэнне, акрэсліваецца іх мэта, прыводзяцца віды заданняў з улікам модульнай складанасці па кожнай тэме, у тым ліку заданні, якія фарміруюць веды па вучэбным матэрыяле на ўзроўні разпознавання, кампетэнцыю на ўзроўні ўзнаўлення і на ўзроўні прымянення атрыманых ведаў, указваюцца форма выканання задання і форма кантролю задання і вучэбна-метадычнае забеспячэнне.

Вучэбна-метадычны комплекс адрасуецца студэнтам 4 курса філалагічнага факультэта спецыяльнасці 1- 21-05-01 Беларуская філалагія (па напрамках): 1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць), студэнтам 3, 4 курсаў завочнай скарочанай формы навучання спецыяльнасці 1-21 05-01 Беларуская філалагія (па напрамках): 1-21 05 01-01 Беларуская філалагія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць).

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРЫН

ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН
для студэнтаў 4 курса спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія”
дзённай формы навучання

	Назва тэмы	Лекцыі	Практ	КСР	Усяго
1	2	3	4	5	6
	Раздзел 1. Уводзіны	2			2
1.	Тэма 1. Мова як аб’ект мовазнаўства	2			2
	Раздзел 2. Гісторыя мовазнаўства		6	4	10
2.	Тэма 2. Ад старажытнай класічнай філалогіі да мовазнаўства 17-18 ст.			2	2
3.	Тэма 3. Развіццё агульнага мовазнаўства і кампаратывістыкі ў другой палавіне XIX ст.			2	2
4.	Тэма 4. Натуралістычны напрамак у мовазнаўстве. Младаграматызм у мовазнаўстве.		2		2
5.	Тэма 5. Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя		2		2
6.	Тэма 6. Узнікненне структуралізму, яго асноўныя разнавіднасці		2		2
	Раздзел 3. Тэорыя мовы	8	6		14
7.	Тэма 7. Мова і маўленне	2			2
8.	Тэма 8. Мова як знакавая сістэма	2	2		4
9.	Тэма 9. Мова і мысленне	2	2		4
10.	Тэма 10. Мова і грамадства. Мова і гісторыя	2	2		4
	Раздзел 4. Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання	6	6		12
11.	Тэма 11. Узаемаадносіны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук	2	2		4
12.	Тэма 12. Параўнальны і супастаўляльны метады	2	2		4
13.	Тэма 13. Дапаможныя метады даследавання	2	2		4
	Усяго:	16	18	4	38

ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

для студэнтаў 3, 4 курсаў завочнай скароч. формы атрымання адукацыі спецыяльнасці 1-21 05-01 Беларуская філалогія (па напрамках):

1-21 05 01-01 Беларуская філалогія
(літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

	Назва тэмы	Лекцыі	Практ	КСР	Усяго
1	2	3	4	5	6
	Раздзел 1. Уводзіны	2			2
1.	Тэма 1. Мова як аб'ект мовазнаўства	2			2
	Раздзел 2. Гісторыя мовазнаўства		2		2
2.	Тэма 2. Ад старажытнай класічнай філалогіі да мовазнаўства 17-18 ст.		2		2
	Раздзел 3. Тэорыя мовы	2			2
3.	Тэма 3. Мова як знакавая сістэма	2			2
	Раздзел 4. Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання	4			
4.	Тэма 4. Узаемаадносіны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук	2			2
5	Тэма 5. Асноўныя лінгвістычныя метады: апісальны, параўнальны, супастаўляльны.	2			2
	Усяго:	8	2		10

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Раздзел 1. УВОДЗІНЫ

Тэма 1. Уводзіны. Мова як аб'ект мовазнаўства. Месца курса “Агульнае мовазнаўства” ў сістэме іншых лінгвістычных дысцыплін. Прадмет, задачы, будова курса, сувязь з іншымі дысцыплінамі. Асноўныя раздзелы курса: гісторыя мовазнаўства, тэорыя мовы, метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання, іх важнейшыя праблемы. Асноўная і дадатковая літаратура па агульным мовазнаўстве.

Раздзел 2. ГІСТОРЫЯ МОВАЗНАЎСТВА

Тэма 2. Гістарычныя перадумовы мовазнаўства як навукі. Перыядызацыя гісторыі мовазнаўства. Старажытнае класічнае мовазнаўства. Мовазнаўства Старажытнай Індыі (V ст. да н.э.). Веды і граматыка Паніні. Мовазнаўства ў Старажытнай Грэцыі. Філасофскі перыяд (V-III ст.ст. да н.э.). Пытанні мовазнаўства ў працах Арыстоцеля, Александрыйскі (граматычны) перыяд (III ст. да н.э. – IV ст. н.э.). Александрыйскія граматысты. Вучэнне аб часцінах мовы. Мовазнаўства ў Старажытным Рыме. Значэнне антычных даследаванняў у станаўленні мовазнаўства як навукі.

Мовазнаўства ў эпоху сярэднявечча (V-XIII ст.ст.). Праблемы паходжання і сутнасці мовы. Дасягненні арабскага мовазнаўства ў галіне граматыкі і мовазнаўства. Мовазнаўства ў эпоху Адраджэння (XIV-XVII ст.ст.). Станаўленне нацыянальных моў і іх вывучэнне. Першыя славянскія граматыкі, граматыкі Л. Зізанія, М. Сматрыцкага. “Усеагульная рацыянальная граматыка” А. Арно і К. Лансло. Натуралістычныя тэорыі паходжання мовы з французскай і нямецкай філасофіі XVIII ст. (Ж. Русо, Д. Дзідро, Г. Лейбніц, І. Гердэр). Шматмоўныя слоўнікі-каталогі. Нарматыўныя граматыкі і слоўнікі. Слоўнікі П. Паласа, Л. Герваса, І. Фатэра, “Расійская граматыка” М.В. Ламаносава.

Тэма 3. Узнікненне параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і параўнальна-гістарычнага метаду даследавання. Прадумовы развіцця кампаратывістыкі (развіццё жывых літаратурных моў, стварэнне перакладных слоўнікаў, адкрыццё еўрапейцамі санскрыту, работа па напісанні граматык і слоўнікаў розных моў. Этапы развіцця кампаратывістыкі. І. Скалігер, Лебедзеў, У. Джоунз, Ф. Шлегель. Праблема гістарычнай роднасці індаеўрапейскіх моў у працах Ф. Бопа, Р. Раск пра падабенства моў і іх параўнальнае апісанне. “Нямецкая граматыка Я. Грыма”. Развіццё параўнальна-гістарычнага мовазнаўства ў Расіі. Праблемы перыядызацыі развіцця славянскіх і рускай моў, класіфікацыі славянскіх моў у працах А.Х. Вастокава. Даследаванне старажытнарускай мовы ў працах І.М. Сразнеўскага.

Тэма 4. Развіццё агульнага мовазнаўства і кампаратывістыкі ў другой палове XIX ст.

Філасофія мовы Гумбальта. Мова як дзейнасць і нацыянальная свядомасць. Мова як дынамічная з’ява. Супярэчнасці – аснова развіцця мовы. Унутраная і знешняя форма мовы. Мова як сацыяльная і псіхалагічная з’ява. Мова і дух народа. Мова і мысленне. Марфалагічная класіфікацыя моў. Уплыў В. Гумбальта на развіццё мовазнаўства. Неагумбальтыянства.

А. Шлейхер як заснавальнік натуралістычнага напрамку ў мовазнаўстве. Мова і прыродны арганізм. Гіпотэза пра два перыяды ў развіцці мовы. Асноўныя тыпы моў паводле марфалагічнай класіфікацыі А. Шлейхера. Тэорыя радаслоўнага дрэва індаеўрапейскіх моў. Прамова і яе рэканструкцыя.

Младаграматызм ў мовазнаўстве (Г. Пауль, К. Бругман, Г. Остграф, А. Лескін, Б. Дэльбрук). Младаграматыкі пра актуальнасць вывучэння жывых моў. Гістарызм і псіхалагізм младаграматыкаў. Вучэнне пра фанетычныя законы і змяненне значэнняў слоў. Роля аналогіі ў развіцці мовы.

Тэма 5. Логіка-граматычны і псіхалагічны напрамкі ў мовазнаўстве XIX ст. К. Бекер і Ф.І. Буслаеў. “Арганізм мовы” К. Бекера і філасофія граматыкі. Логіка-сінтаксічная школа ў Расіі (Грэч, Пераўлескі, Давыдаў). Лінгвістычная дзейнасць Ф.І. Буслаева. Мова і мысленне. Сінтаксічная тэорыя Ф.І. Буслаева. Логіка-фармальная аснова сказа.

Псіхалагічны напрамак у мовазнаўстве. І. Штэйнталь як заснавальнік псіхалагічнай школы ў мовазнаўстве. А.А. Патабня і яго лінгвістычныя погляды. Вучэнне пра сувязь мовы і мыслення ў розныя перыяды гісторыі чалавецтва. Вучэнне пра знакавы характар мовы. Вучэнне пра слова. Унутраная і знешняя форма слова, бліжэйшае і далейшае значэнні слова. Суадносіны граматычных і лагічных катэгорый.

Тэма 6. Неаграматызм і сацыялогія мовы. Казанская лінгвістычная школа. Лінгвістычная дзейнасць А.І. Бадуэна дэ Куртэнэ. Вучэнне аб фанеме. Прычыны развіцця мовы. Вучэнне пра суадносіны мовы і маўлення, статыкі і дынамікі. Вучэнне аб сістэме мовы. Пытанні тыпалогіі моў. Лінгвістычныя погляды М.В. Крушэўскага і В.А. Багародзіцкага.

Маскоўская лінгвістычная школа. Ф.Ф. Фартунатаў, А.А. Шахматаў, А.М. Пяшкоўскі. Суадносіны мовы і мыслення. Знешняя і ўнутраная гісторыя мовы. Вучэнне пра форму мовы. Формы словаўтварэння і формы словазмянення. Вучэнне пра словазлучэнне і сказ. Вучэнне пра генезіс індаеўрапейскай прамовы. Даследаванні ў галіне акцэнталогіі індаеўрапейскіх моў. Высновы пра заканамернасці моўных змен.

Тэма 7. Ф. Дэ Сасюр як заснавальнік сучаснай тэарэтычнай лінгвістыкі. Вызначэнне спецыфікі мовазнаўства як навукі. Адрозненне мовы і маўлення. Знешняя і ўнутраная, сінхранічная і дыяхранічная лінгвістыка. Вучэнне аб сістэме мовы. Сінтагматычныя і асацыятыўныя

адносіны паміж моўнымі знакамі. План выражэння і план зместу моўнага знака. Значнасць і значэнне. Адвольнасць сувязі азначальнага і азначаемага і абавязковасць знака для мовы.

Тэма 8. Структуралізм у мовазнаўстве. Гістарычныя перадумовы ўзнікнення структуралізму. Разнавіднасці структуралізму. Пражская лінгвістычная школа. Функцыянальная лінгвістыка. Даследаванні ў галіне фаналогіі. («Основы фонологии» М.С. Трубяцкога). Даследаванні ў галіне граматыкі (У. Скалічка, Р. Якабсон, В. Матэзіус). Функцыяналізм школы. Тыпалагічныя даследаванні.

Гласематыка. Капенгагенская школа структуралізму. Л. Емслеў. Лагічныя асновы гласематыкі.

Дэскрыптыўная лінгвістыка. Амерыканскі структуралізм. Э. Сэпір, Л. Блумфілд, З. Харыс, Ч. Хокет і інш. Распрацоўка метаду лінгвістычнага аналізу. Дыстрыбуцыйны аналіз. Метад непасрэдна складальных. Трансфармацыйны метада.

Тэма 9. Развіццё ўсходнеславянскага мовазнаўства ў XX ст. Праблема суадносін мовы і грамадства ў мовазнаўстве 20-30-х гадоў (Р.В. Шор, В.М. Жырмунскі, Л.П. Якубінскі і інш.). Агульналінгвістычныя погляды Л.У. Шчэрбы (1880-1944). «Новае вучэнне пра мову» М.Я. Мара (1864/65-1934). Агульналінгвістычныя праблемы ў працах Я. Дз. Паліванава (1891-1938). Агульналінгвістычныя погляды А.І. Смірніцкага (1902/03-1954). Тыпалагічная канцэпцыя І.І. Мешчанінава (1883-1967). Агульналінгвістычныя праблемы ў працах В.У. Вінаградава (1894/95-1969) (граматычнае вучэнне пра слова, лексікалогія і фразеалогія, сінтаксічная тэорыя, моўныя стылі, мова мастацкай літаратуры).

Уклад усходнеславянскіх лінгвістаў у тэорыю мовазнаўства.

Мовазнаўства на сучасным этапе (антрапацэнтрычны кірунак, пераарыентацыя з аналізу на сінтэз, пашырэнне колькасна-статыстычных метадаў, лінгвістычная універсалогія, камп'ютэрная лінгвістыка, тэорыя маўленчых актаў і маўленчага ўздзеяння, функцыянальная граматыка, макракампаратывістыка і інш.).

Раздзел 3. ТЭОРЫЯ МОВЫ

Тэма 10. Мова і маўленне. Сутнасць мовы. Мова як універсальная з'ява. Мова і маўленне: агульнае і адрознае. Уласцівасці мовы і маўлення. Кампаненты маўленчай дзейнасці. Ф. Дэ Сасюр, Л.У. Шчэрба, А.І. Смірніцкі аб узаемасувязі паняццяў «мова» і «маўленне». Адзінкі мовы і адзінкі маўлення. Механізм маўленчай дзейнасці чалавека. Матыў, унутранае і знешняе маўленне. Функцыі мовы і кампаненты маўлення.

Тэма 11. Знакавая тэорыя мовы. Агульнае паняцце пра знакі. Задачы семіётыкі і лінгвасеміётыкі. Будова знака. План выражэння і план зместу знака. Віды знакавых сістэм і іх характэрныя рысы. Прынцып класіфікацыі знакаў. Іх дыферэнцыяцыя паводле агульнасці функцыі і прызначэння, падабенства з адпаведнымі рэаліямі. Тыпы і віды моўных знакаў, іх функцыі.

Тэма 12. Мова як сістэмна-структурная арганізацыя. Размежаванне паняццяў “сістэма” і “структура” мовы. Знешняя і унутраная структура мовы. Асноўныя і прамежкавыя ярусы. Уласцівасці мовы як сістэмы. Уласцівасці мовы як структуры. Тэорыі структуры мовы.

Тэма 13. Мова і мысленне. Розныя ў гісторыі мовы погляды на суадносіны мовы і мыслення (В. Гумбальт, Ф. Дэ Сасюр, А. Шлейхер, Э. Бенвеніст і інш.). Функцыі мовы і мыслення. Генетычныя сувязі мовы і мыслення. Фізіялагічныя, сацыяльныя і гістарычныя фактары развіцця мовы і мыслення. Вербальнае і невербальнае мысленне. Псіхалагічна-фізіялагічныя сувязі мовы і мыслення. Лагічны, псіхалагічны, семіятычны і кантэнсіўны разгляд моўных значэнняў. Тыпы моўных значэнняў. Мова і пазнанне.

Тэма 14. Мова і грамадства. Соцыялінгвістыка і яе задачы. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці. Уплыў мовы на грамадства і грамадства на мову. Адлюстраванне ў мове тэрытарыяльнай і сацыяльнай дыферэнцыяцыі грамадства. Нацыянальна-моўная палітыка. Мова як сацыяльна-гістарычная норма. Узус, літаратурная мова, стыль. Літаратурная мова як асноўная норма мовы. Сістэма стыляў мовы. Сацыяльныя сукупнасці людзей і сацыяльныя тыпы моў. Народнасць і яе мова. Нацыя і нацыянальная мова. Двухмоўе і мовы міжнацыянальных і міжмоўных зносін. Моўная камунікацыя ў шматнацыянальнай дзяржаве.

Тэма 15. Мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя. Стан мовы як дынамічная раўнавага, вар’іраванне як працэс развіцця мовы. Функцыянаванне і развіццё мовы, сінхранія і дыяхранія. Абумоўленасць гісторыі мовы гісторыяй народа. Узаемадзеянне моў і моўныя кантакты. Знешнія і ўнутраныя законы развіцця мовы. Узаемадзеянне сістэмы мовы і яе нормы, нормы маўленчай дзейнасці як асноўная супярэчнасць, якая выклікае развіццё мовы.

Раздзел 4. МЕТАДЫ І ПРЫЁМЫ ЛІНГВІСТЫЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

Тэма 16. Паняцці метаду, методыкі, метадалогіі. Апісальны метада. Філасофскі метада пазнання і метады прыватных навук. Навуковае пазнанне як працэс. Спосабы навуковага даследавання. Назіранне, эксперымент, мадэліраванне.

Традыцыйныя метады вывучэння мовы. Апісальны метады і яго прыёмы. Прыёмы знешняй, унутранай і міжузроўневай інтэрпрэтацыі. Апазіцыйны, дыстрыбуцыйны, дыскрэтны і трансфармацыйны аналіз.

Тэма 17. Параўнальны і супастаўляльны метады і іх прыёмы. Параўнальна-гістарычны і гістарычна-параўнальны метады. Прыёмы генетычнай тоеснасці, рэканструкцыі праформ, абсалютнай і адноснай храналогіі.

Супастаўляльна-тыпалагічны метады і яго прыёмы. Вызначэнне асновы супастаўлення. Залежная і незалежная тыпалогіі. Супастаўляльная інтэрпрэтацыя: структурная, семантычная, нарматыўная, стылістычная. Тыпалагічная характарыстыка мовы і тыпалагічная класіфікацыя моў. Моўныя універсаліі і іх тыпы.

Тэма 18. Дапаможныя метады даследавання. Логіка-матэматычнае мадэліраванне. Статыстычны метады. Псіхалінгвістычныя прыёмы. Інструментальныя прыёмы. Інфармацыйны пошук і абслугоўванне. Аўтаматычны пераклад.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРНИЦЫ

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Тэма № 1 Уводзіны

1. Мова як аб'ект і прадмет мовазнаўства. Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства.
2. Прадмет, задачы, будова курса “Агульнае мовазнаўства”, сувязь з іншымі дысцыплінамі.
3. Літаратура.

1 Мовазнаўства належыць да ліку найбольш старажытных і разгалінаваных навук. Прадметам яго вывучэння з'яўляецца мова.

Мова з'яўляецца складанай сістэмай. У ёй выдзяляюцца розныя тыпы моўных адзінак, сукупнасць якіх утварае розныя ўзроўні, звязаныя пэўнымі сувязямі і адносінамі ў адно цэлае. Складанасць унутранай арганізацыі (навукі аб мове) вызначаецца, па-першае, шматаспектнасцю сістэмы яе аб'екта (мовы), а таксама старажытнасцю самой навукі аб мове. У сувязі з гэтым у складзе мовазнаўства ў адпаведнасці з сістэмна-структурнымі асаблівасцямі мовы вызначаюцца розныя раздзелы:

Знешняе – унутранае мовазнаўства.

У сувязі з тым, што мова з'яўляецца сістэмай узаемазвязаных адзінак (фанема – марфема – слова – словазлучэнне – сказ), у адпаведнасці з якімі выдзяляюцца асноўныя моўныя ўзроўні – фанетычны, мафалагічны, лексічны, словаўтваральны, сінтаксічны, у мовазнаўстве вызначаюцца асобныя раздзелы (дысцыпліны), якія вывучаюць гэтыя адзінкі: фанетыка, марфалогія, словаўтварэнне, лексікалогія, сінтаксіс. Гэтыя раздзелы аб'ядноўваюцца ў т.зв. *канструктыўнае мовазнаўства* (ад лац. *constructio* – будова), паколькі яны вывучаюць будову мовы. Гэтыя ж раздзелы называюць *унутранае мовазнаўства*, таму што аб'ект іх вывучэння – унутраная арганізацыя мовы.

Паняцце *знешняе мовазнаўства* выдзяляецца ў сувязі з тым, навука аб мове можа вывучаць не толькі сістэму мовы, яе ўнутраную арганізацыю, але і знешнія сувязі, якія мае мова з іншымі, знешнімі з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці – грамадствам, гісторыяй, этнічнымі асаблівасцямі, свядомасцю і псіхічнай дзейнасцю. У складзе знешняга мовазнаўства выдзяляюцца такія раздзелы, як *сацыялінгвістыка*; якая вывучае сувязь мовы з грамадскай дзейнасцю чалавека, уплыў грамадства на фарміраванне і развіццё мовы, сацыяльную абумоўленасць мовы; *этналінгвістыка* – даследуе сувязь мовы з этнічнымі асаблівасцямі таго ці іншага народа, яго культурай, побытам, светапоглядам, менталітэтам і народна-гаспадарчай дзейнасцю; *менталінгвістыка* – аналізуе сувязь мовы і мысленчай дзейнасці чалавека, разглядае мову як асноўную форму выражэння думкі чалавека, апісвае функцыі мовы і функцыі мыслення ў дачыненні адной да другога; *псіхалінгвістыка* – займаецца вызначэннем сувязі мовы з псіхічнай і эмацыянальна-валявой дзейнасцю чалавека; *лінгвасеміётыка* – разглядае

мову як пэўную знакавую сістэму, акрэслівае яе асноўныя знакавыя адзінкі, іх ролю і функцыі.

Такім чынам, *знешняе мовазнаўства* вывучае сувязі мовы са знешнімі з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці, а *ўнутранае* – асаблівасці ўнутранай арганізацыі мовы.

Сінхранічнае – дыяхранічнае мовазнаўства

Мову можна разглядаць у плане яе функцыянавання і ў аспекце гістарычнага развіцця. *Сінхранічнае мовазнаўства* вывучае мову як сукупнасць моўных адзінак і катэгорый, звязаных пэўнымі адносінамі, якія функцыянуюць на адным храналагічным зрэзе, найчасцей на сучасным этапе. Да раздзелаў сінхранічнага мовазнаўства адносяцца курсы сучаснай беларускай (рускай, англійскай) і іншых моў. *Дыяхранічнае мовазнаўства* займаецца даследаваннем асаблівасцей гістарычнага развіцця моў на розных этапах эвалюцыі, вывучае паходжанне моў і іх узаемадзеянне. Да дыяхранічнага мовазнаўства адносяцца раздзелы гісторыі мовы – гістарычнай фанетыкі, марфалогіі, лексікалогіі, сінтаксісу, вучэбныя курсы гістарычнай граматыкі і гісторыі літаратурнай мовы.

Практычнае – тэарэтычнае мовазнаўства

Размежаванне тэарэтычнага і практычнага мовазнаўства засноўваецца на мэце вывучэння мовы. Так, калі мэтай з’яўляецца авалодванне пэўнай мовай, засваенне яе норм і яе практычнае выкарыстанне, гэта практычнае мовазнаўства, раздзелаў якога з’яўляюцца метадыка навучання мове, метадыка выкладання мовы, практычны курс мовы. Гэтыя раздзелы называюць таксама дыдактыкай, дыдактычным мовазнаўствам. Калі ж мэтай вывучэння мовы з’яўляецца выяўленне агульных заканамернасцей яе функцыянавання і развіцця, устанаўленне тыпалагічнай, генетычнай або лексіка-семантычнай характарыстыкі, гэтым займаецца тэарэтычнае мовазнаўства.

Размежаванне раздзелаў мовазнаўства можа засноўвацца і на вывучэнні розных аспектаў мовы. Так, напрыклад, на размежаванні такіх паняццяў, як мова і маўленне вызначаюцца *структурнае мовазнаўства*, якое вывучае мову як сістэмна-структурнае ўтварэнне і *камунікатыўная лінгвістыка*, якая разглядае маўленчую дзейнасць людзей у працэсе іх узаемадзеяння і ўздзеяння праз мову, аналізуе прагматычны бок мовы узаемадзеяння.

Размежаванне паняццяў літаратурная мова – народныя гаворкі абумоўлівае выдзяленне такіх раздзелаў, як стылістыка, культура маўлення, курс сучаснай *літаратурнай мовы* (арфаграфія, арфаэпія, акцэнталогія, словаўтварэнне, граматыка і інш.), з другога боку, *дыялекталогія*.

Дыферэнцыя аб’екта вывучэння – адна канкрэтная, нацыянальная мова або некалькіх розных моў таксама вымагае адрозненне прыватнага і агульнага мовазнаўства. *Прыватнае мовазнаўства* аб’ядноўвае ўсе раздзелы, прысвечаныя вывучэнню адной, канкрэтнай мовы, – беларускай (беларусістыка), рускай (русістыка), польскай (паланістыка) або некалькіх роднасных моў (славістыка, германістыка, раманістыка, індаеўрапеістыка). *Агульнае мовазнаўства* займаецца вывучэннем некалькіх розных моў з мэтай

устанаўлення агульных або адметных асаблівасцей іх функцыянавання і развіцця.

Пазамоўны фактар	Аспекты мовы	Аспекты лінгвістычнай тэорыі	Тэорыя мовы
Мысленне	Лагічны аспект	Менталінгвістычны аспект тэорыі мовы	Лагічнае мовазнаўства
Псіхічная дзейнасць	Псіхалагічны аспект	Псіхалінгвістычны аспект тэорыі	Псіхалагічнае мовазнаўства
Сацыяльныя інстытуты, матэрыяльная і духоўная культура	Сацыялагічны аспект	Сацыялінгвістычны і этналінгвістычны аспекты тэорыі мовы	Сацыялагічнае мовазнаўства
Знакавыя сістэмы	Семіятычны аспект	Лінгвасеміятычны аспект тэорыі	Структурная лінгвістыка, матэматычная лінгвістыка
З’явы прыроды	Акустыка-фізіялагічны аспект	Акустыка-фізіялагічны аспект тэорыі	Натуралістычнае мовазнаўства

Табліца “Класіфікацыя лінгвістычных напрамкаў”

Калі прадметам вывучэння прыватнага мовазнаўства з’яўляецца канкрэтная мова, то ў агульнага мовазнаўства прадмет – моўны інварыянт, гэта тое, што застаецца ў мове, калі адкінуць ад яе ўсе нацыянальныя адметнасці.

Розныя, нават вельмі далёкія па сваім выглядзе мовы захоўваюць агульныя і істотныя рысы ў сваёй будове, знешніх сувязях і функцыянаванні. Найбольш агульнымі істотнымі ўласцівасцямі розных канкрэтных моў з’яўляецца наступнае:

1. Усе мовы з’яўляюцца сродкам зносін людзей у грамадстве.
2. Усе мовы ўдзельнічаюць у фарміраванні і выражэнні думкі.
3. Усе мовы маюць гукі, словы, граматычныя формы. Словы ва ўсіх мовах маюць значэнні.
4. Усе мовы могуць функцыянаваць у вуснай і пісьмовай формах, прычым, пісьмовая форма ўзнікае на больш позняй ступені развіцця грамадства.
5. Усе мовы атрымліваюць пры адпаведных гістарычных умовах літаратурнае ўнармаванне і стылявое члянэнне і г.д.

Агульнае і істотнае ў розных мовахслужыць аб’ектыўнай асновай выдзялення ў межах лінгвістыкі агульнага мовазнаўства.

Спачатку, калі асноўнае тэарэтычнае месца ў мовазнаўстве займала параўнальна-гістарычнае даследаванне моў, агульнае мовазнаўства разумелі як параўнальна-гістарычнае апісанне моў (у 19 ст.) Але пасля параўнальна-

гістарычнае і супастаўляльнае вывучэнне моў аддзялілася ад агульнага мовазнаўства. Агульнае мовазнаўства імкнецца выпрацаваць тэорыю, прымяняльную для тлумачэння розных моў.

Агульнае і прыватнае мовазнаўства ўзаемазвязаныя. Агульнае мовазнаўства абапіраецца на факты практычнага вывучэння моў. І ў сваю чаргу агульнае мовазнаўства распрацоўвае метады і прыёмы вывучэння асобных моў. Т.ч., свае асноўныя праблемы агульнае мовазнаўства вырашае на аснове дасягненняў прыватнага мовазнаўства, але, з другога боку, прыватнае мовазнаўства карыстаецца метадамі, якія выпрацавала агульнае.

2. Курс “Агульнае мовазнаўства” абагульняе лінгвістычныя веды, набытыя пры вывучэнні папярэдніх мовазнаўчых дысцыплін. Ён не толькі падводзіць вынікі іх вывучэння, але паглыбляе і тэарэтычна асвятляе многія ўжо вядомыя факты і знаёміць з новым тэарэтычным і фактычным матэрыялам. Курс “Агульнае” садзейнічае далейшай лінгвістычнай падрыхтоўцы студэнтаў-філолагаў, знаёміць з метадыкай і метадалогіяй лінгвістычнага даследавання, асноўнымі лінгвістычнымі напрамкамі і школамі, асвятляе магчымасці практычнага прымянення лінгвістычных ведаў.

Курс складаецца з трох раздзелаў: гісторыі мовазнаўства, тэорыі мовы, метадаў і прыёмаў лінгвістычнага даследавання. Першы раздзел “Гісторыя мовазнаўства” знаёміць з развіццём лінгвістычнай думкі ад глыбокай старажытнасці да нашых дзён, пры гэтым звяртаецца ўвага на асноўныя напрамкі развіцця мовазнаўства, на найбольш важныя, актуальныя веды, якія вызначылі паступальнае развіццё навукі аб мове.

Другі раздзел “Тэорыя мовы” знаёміць з асноўнымі тэарэтычнымі лінгвістычнымі ведамі. У гэтым раздзеле асвятляюцца такія пытанні, як сувязь мовы і маўлення, паняцце моўнай нормы і развіцця мовы, знакавыя і нязнакавыя ўласцівасці мовы, сістэмна-структурная арганізацыя мовы, парадыгматыка і сінтагматыка як віды моўных сувязей, сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці, мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя і інш.

Трэці раздзел курса “Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання” знаёміць з паняццямі *метада*, *метадалогія*, *метадыка*, разглядае этапы і спосабы навуковага даследавання, апісвае як агульнанавуковыя спосабы даследавання, якія прымяняюцца ў мовазнаўстве, так і прыватнавуковыя, лінгвістычныя метады і прыёмы.

Курс “Агульнае мовазнаўства” звязаны з іншымі як лінгвістычнымі, так і нелінгвістычнымі дысцыплінамі. Сувязь з гуманітарнымі навукамі: Ён звязаны з лінгвістычнымі дысцыплінамі “Уводзіны ў мовазнаўства”, “Сучасная літаратурная мова”, “Гісторыя мовы”, “Параўнальнае мовазнаўства”, “Дыялекталогія”, “Асновы культуры маўлення і стылістыкі”. Суадносіцца з літаратуразнаўчымі навукамі. Мае сувязь з філасофіяй, логікай (менталінгвістыка), псіхалогіяй (псіхалінгвістыка), гісторыяй і грамадазнаўствам (сацыялінгвістыка), этналогіяй (этналінгвістыка). Сувязь з негуманітарнымі навукамі: Агульнае мовазнаўства звязана з матэматыкай

(структурнае мовазнаўства, матэматычная лінгвістка, статыстычны метад), кібернетыкай (аўтаматычная апрацоўка тэксту, стварэнне моў праграмавання, інфармацыйныя тэхналогіі ў мовазнаўстве), з геаграфіяй (лінгвагеаграфія).

3 Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Мн., 1986.
3. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
4. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
5. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
6. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.
7. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
8. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.
9. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
10. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
11. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006.
12. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Мн., 2004.
13. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
14. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 2 Мова і маўленне

1. Кароткія звесткі з гісторыі пытання.
2. Азначэнне паняццяў *мова і маўленне*.
3. Уласцівасці моўных знакаў у мове і маўленні.
4. Механізм маўленчай дзейнасці чалавека.
5. Функцыі мовы і кампаненты маўлення.

1. Кароткія звесткі з гісторыі пытання.

Як вядома, кожную моўную адзінку (гук, марфему, слова, словазлучэнне, сказ) можна разглядаць у двух камунікатыўных планах – як элемент моўнай сістэмы (галосныя-зычныя, цвёрдыя-мяккія зычныя, сінонімы – антонімы, агульнаўжывальная і тэрміналагічная лексіка, просты і складаны сказы і г.д.) і як кампанент маўлення (гук як кампанент марфемы, марфема — слова, слова — словазлучэнне — сказ).

Паколькі моўныя адзінкі могуць існаваць у двух камунікатыўных станах – у саставе моўнай сістэмы і ў складзе маўленчай плыні, неабходна чотка размяжоўваць паняцці *мова і маўленне*, якія і адлюстроўваюць розныя камунікатыўныя станы моўных элементаў. Гэта размежаванне мае

прынцыповае значэнне для тэорыі мовы. Паколькі дазваляе паказаць дыялектычнае адзінства розных аспектаў мовы.

Праблема адрознення мовы і маўлення вырашалася ў працах многіх вядомых лінгвістаў 19 і 20 стст. – Гумбальта, Сасюра, Патабні, Бадуэна дэ Куртэнэ, Фартунатава, Шчэрбы, Смірніцкага і інш. Так, напрыклад, Вільгельм фон Гумбальт размяжоўваў паняцці мовы і маўлення, разглядаючы іх як антыномію, дыялектычнае адзінства супрацьлеглых уласцівасцей мовы. Бадуэн дэ Куртэнэ, разглядаючы мову і маўленне, падкрэсліваў сацыяльную прыроду мовы і індывідуальны характар маўлення. Прадстаўнікі псіхалагічнага напрамку ў мовазнаўстве (Штэнталь, Патабня) разглядалі мову ў сувязі з псіхафізічнай дзейнасцю чалавека.

Але найчасцей супрацьпастаўленне, размежаванне мовы і маўлення звязваюць з імем жэнеўскага лінгвіста Фердынанда дэ Сасюра, таму што найбольш поўна і ўсебакова гэта пытанне было распрацавана ў яго лінгвістычных працах.

Сасюр разглядаў супрацьпастаўленне мовы і маўлення як дыхатамію, падзел цэлага на 2 часткі і назваў яе першым перакрываваннем на шляху лінгвіста, зрабіўшы гэта адрозненне адным з прынцыпаў сваёй лінгвістычнай дзейнасці.

Сасюр выдзяляе мову і маўленне як два палярныя аспекты ў агульнай сукупнасці маўленчых працэсаў, пад якімі ён разумее маўленне чалавека наогул як здольнасць выражаць свае думкі сродкамі мовы, зносіцца пры дапамозе мовы.

Сасюр указвае, што маўленчая дзейнасць адносіцца да сацыяльнай і індывідуальнай сфер, да фізічнай і фізіялагічнай, а таксама псіхалагічнай сфер, мае знешні (гукавы) і ўнутраны (псіхічны) аспекты. Мову Сасюр лічыць важнейшай часткай маўленчай дзейнасці і вызначае як сістэму знакаў, якія выражаюць паняцці, як сацыяльны прадукт, прыняты калектывам з мэтай рэалізацыі маўленчай дзейнасці. Маўленне – індывідуальны акт волі і розуму чалавека.

Недахопам канцэпцыі Сасюра лічыцца катэгарычнае супрацьпастаўленне маўленчай дзейнасці і мовы, чаму Сасюр называе мову псіхічнай з’явай, а маўленне – псіхафізічнай?. Сасюр не стварыў, такім чынам, завершанай і несупярэчлівай тэорыі, хаця і ўдзяліў гэтаму пытанню шмат увагі.

У першай палавіне 20 ст. гэта праблема атрымлівае далейшае развіццё ў нашым мовазнаўстве, у першую чаргу ў працах акад. Шчэрбы і Смірніцкага. Шчэрба ў артыкуле “О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании” выдзяляе маўленчую дзейнасць, моўную сістэму і моўны матэрыял – тры аспекты моўных з’яў.

Маўленчай дзейнасцю Шчэрба называе сукупнасць працэсаў маўлення і разумення моўных з’яў. Моўныя сістэмы – слоўнікі і граматыкі моў.

Моўным матэрыялам абазначае сукупнасць усяго, што гавораць і разумеюць у пэўных канкрэтных абставінах у тую ці іншую эпоху жыцця дадзенага грамадства. Гэта тэксты.

Моўная сістэма, як адзначае Шчэрба, з'яўляецца аб'ектыўнай і сацыяльнай, але праяўляецца ў індывідуальных актах маўленчай дзейнасці.

Вучэнне Шчэрбы з'яўляецца самастойным, арыгінальным, але не дае адказу на пытанне, якія аспекты маўленчай дзейнасці павінен вывучаць лінгвіст.

Смірніцкі, вядомы савецкі лінгвіст, выдзяляе два паняцці – мову і маўленне. Маўленне – працэс гаварэння і ўсё тое, што гаворыцца і ўспрымаецца ў розных актах маўлення, мова – адзін з састаўных элементаў маўлення, гэта аб'ектыўная грамадская з'ява.

Далейшае развіццё гэта праблема атрымала ў працах структуралістаў. Пражскія структуралісты творча перапрацавалі сасюраўскую канцэпцыю мовы і маўлення, паказалі дыялектычнае адзінства гэтых паняццяў: Каржынек: “суадносіны паміж мовай і маўленнем – гэта, па сутнасці, адносіны паміж навуковым аналізам, навуковай інтэрпрэтацыяй фактаў (мова) і пэўнымі з'явамі рэчаіснасці, якія складаюць аб'ект гэтага аналізу (маўленне)”.

2. Азначэнне паняццяў “мова” і “маўленне”

Існаванне моўных адзінак у двух камунікатыўных станах прыводзіць да наступнага азначэння мовы і маўлення: *Мова* – сукупнасць знакавых адзінак зносін, узятых у адрыве ад канкрэтнага моўнага матэрыялу. *Маўленне* – паслядоўнасць узятых з мовы знакавых адзінак зносін у канкрэтным моўным прымяненні. У мове – набор адзінак зносін і сістэма правіл іх прымянення (гукі, марфемы, лексемы, сказы). У маўленні адбываецца выбар з набору знакаў адзінак, неабходных для выражэння канкрэтнага зместу і рэалізацыя правіл іх прымянення (сказ, тэкст). Мова – знакавы механізм зносін. Маўленне – працэс зносін пры дапамозе мовы.

3. Уласцівасці моўных знакаў у мове і маўленні.

Як адзначалася вышэй, моўныя элементы як знакавыя адзінкі зносін функцыянуюць у двух камунікатыўных станах: іх можна разглядаць у кантэксце, у маўленчай плыні або пэўным тэксце ў сувязі з выражаемым зместам; і ў адрыве ад выражаемага зместу і моўнага матэрыялу, у складзе моўнай сістэмы.

Агульныя ўласцівасці моўных знакаў у мове і маўленні.

Так, і ў мове, і ў маўленні моўныя адзінкі маюць агульныя ўласцівасці: яны з'яўляюцца матэрыяльнымі, таму што рэалізуюцца ў гуках і пісьмовых знаках, таму што звязаны з фізіялагічнай работай мозга і маўленчага апарату чалавека (*дзень* – мы вымаўляем, пішам, чуем і бачым – успрымаем органамі пачуццяў – зрокава і на слых). Але адначасова моўныя адзінкі і ў мове, і ў маўленні з'яўляюцца ідэальнымі, таму што выражаюць пэўны змест, сэнс, ідэю, значэнне, таму што захоўваюцца ў памяці, свядомасці (*дзень* – мы асэнсоўваем ‘светавы адрэзак сутак’, ‘суткі’).

І ў мове, і ў маўленні моўныя элементы з'яўляюцца аб'ектыўнымі, таму што ў сваёй матэрыяльнай форме яны аднолькавыя для ўсіх (мы не можам самі змяніць мову, папоўніць яе новымі адзінкамі і г.д.), і адначасова суб'ектыўнымі, таму што ўспрымаюцца, успамінаюцца і ўжываюцца кожным

чалавекам асобна (няма абстрактнага чалавека, ёсць рэальныя людзі – Іваноў, Пятроў, Сідараў, Купала, Колас і г.д.).

Адрозненні мовы і маўлення.

Мова і маўленне як розныя камунікатыўныя станы знакавых адзінак маюць шэраг істотных адметных уласцівасцей.

Мова	Маўленне
1. сацыяльная	індывідуальнае
2. пасіўная	актыўнае
3. патэнцыяльная	рэальнае
4. устойлівая	аднакратнае
5. сінхранічная	дыяхранічнае
6. сістэмная	асістэмнае

1. Мова – знешняя ў адносінах да індывідуума з’ява. Яна належыць грамадству. Індывідум не можа ні стварыць, ні змяніць мову. Мова з’яўляецца абавязковай для ўсіх членаў соцыума. Мова як сацыяльны прадукт засвойваецца кожным індывідуумам у гатовым выглядзе. Таму мова пасіўная (чалавек яе не стварае).

Маўленне заўсёды індывідуальнае, яно належыць пэўнай канкрэтнай асобе. Маўленне актыўнае, таму што яго ўтварае сам чалавек.

2. Мова – патэнцыяльная з’ява, яна існуе ў свядомасці гаворачых у выглядзе патэнцыяльна існуючай граматычнай сістэмы і слоўніка.

Маўленне ж з’яўляецца рэалізацыяй гэтых патэнцыяльных магчымасцей мовы.

3. Мова – устойлівая, даўгавечная з’ява, маўленне – няўстойлівае, аднакратнае. Структура мовы, аднолькавая для ўсіх гаворачых, можа заставацца стабільнай на працягу некалькіх стагоддзяў, тады як акты маўлення – імгненныя.

4. Паколькі мова – стабільная з’ява, у ёй дзейнічаюць замацаваныя моўнай практыкай нарматыўныя факты, і ў гэтым плане яна сінхранічная. У маўленні магчымы розныя ваганні і індывідуальныя адхіленні ад моўных норм. Таму маўленне дыяхранічнае. Усе змены моўных норм, іх развіццё адбываюцца ў маўленні.

5. Мова – сістэма сродкаў, маўленне – выбар з гэтай сістэмы моўных адзінак, неабходных для выражэння канкрэтнага зместу.

Уласцівасці моўных адзінак у маўленні.

У сувязі з адрозненнем мовы і маўлення моўныя адзінкі не з’яўляюцца поўнаасцю тоеснымі ў гэтых розных камунікатыўных станах. Так, у маўленні як лінейна размешчаным наборам моўных элементаў моўныя адзінкі атрымліваюць дадатковыя ўласцівасці, яны характарызуюцца *выбарам, паўторам, размяўчэннем, камбінаваннем і трансфармаваннем.*

Люблю я лес, адвечны бор,

Дзе ўзносяць хвоі ўгору шапкі,

Дзе расцілаюць елкі лапкі
І востры верх мкнуць у прастор.

Замлее лес – такая ціш,
І толькі пчолы струнным звонам
Гудуць працягла роўным тонам
Ды прашмыгне лясная мыш. (Колас)

1. Аўтар тэксту (паэт, пісьменнік) ажыццяўляе выбар кожнага элемента выказвання з пэўнага сістэмнага раду – сінанімічнага, семантычнага, стылістычнага, словаўтваральнага і інш. Напрыклад: Пунсовае сонца выплыла з-за белага лесу (пунсовае – алае – барвовае – чырвонае; сонца – свяціла; выплыла – выкацілася – выйшла; белага – светлага – рэдкага; лесу – бору - бярэзніку).

2. У маўленні адны і тыя ж адзінкі паўтараюцца.

3. Моўныя адзінкі размяшчаюцца ў пэўнай паслядоўнасці ў адпаведнасці з задумай аўтара (магчымы інверсія – уносяць хвоі, расцілаюць елкі, сегментацыя, парцэляцыя, апасіяпеза, эліпсіс).

4. Моўныя элементы ў маўленні ўступаюць у розныя камбінацыі, утвараючы канкрэтныя сінтаксічныя словазлучэнні.

5. У маўленні праяўляецца індывідуальнае, аўтарскае словаўжыванне, вынікам якога з'яўляюцца стварэнне аўтарскіх эпітэтаў (струнны звон, адвечны бор), метафар (замлее лес), наватворы.

Адносіны паміж моўнымі адзінкамі будуць таксама рознымі ў мове і маўленні. Так, у мове элементы аб'ядноўваюцца ў пэўныя групы, класы, разрады на аснове апазіцыйных адносін, агульных або адметных прыкмет (парадыгмы скланення, спражэння, словаўтваральныя гнезды, сінанімы, антонімы і г.д.), інакш кажучы, парадыгматычныя адносіны. У маўленні мы назіраем лінейна размешчаную паслядоўнасць моўных адзінак, звязаных пэўнымі сінтаксічнымі сувязямі, якія выражаюць канкрэтны змест – сінтагматычныя адносіны. Адносіны першага тыпу называюцца адносінамі па вертыкалі, незалежныя, тыпу або – або, сувязі другога тыпу – па гарызанталі, залежныя, тыпу і – і – і. Напрыклад: Я выказаў падзяку за дапамогу. – Мы выразілі ўдзячнасць за кансультацыю. – Яны выявілі прыхільнасць за падтрымку.

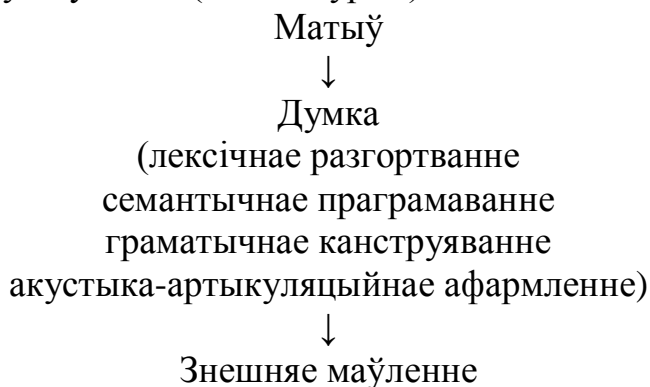
4 *Механізм маўленчай дзейнасці чалавека.*

Зносіны людзей у грамадстве ажыццяўляюцца дзякуючы маўленчай дзейнасці чалавека. Як ужо адзначалася, маўленне – працэс зносін пры дапамозе моўных элементаў, паслядоўнай арганізацыі моўных адзінак у адпаведнасці з выражаемай інфармацыяй.

Якім з'яўляецца механізм (утварэнне) маўленчай дзейнасці? Гэтым пытаннем займаецца псіхалінгвістыка.

Маўленне чалавека падзяляецца на знешняе і ўнутранае. Знешняе маўленне мае гукавое выражэнне, унутранае – адбываецца ў свядомасці, мысленчай дзейнасці чалавека.

Структура маўлення ўключае тры кампаненты: матыў, думку і знешняе маўленне. Матыў і знешняе маўленне звязваюць унутраны механізм са знешнімі этапамі акту маўлення (схема Лурыя).

Сярэдні кампанент – думка – уключае рад прамежкавых этапаў, звязаных з рознымі ступенямі пераходу ад думкі да знешняга маўлення: *лексічнае разгортванне* (пошукі ў памяці неабходных слоў для выражэння паняццяў і выказвання думкі, акрэсліванне семантычнага аб’ёму выбранага слова і яго кантэкстуальнага значэння), *семантычнае праграмаванне* (вызначэнне агульнай структуры выказвання і яе асноўных сэнсавых кампанентаў – суб’екта, аб’екта, прэдыката, а таксама ўстанаўленне схемы выказвання, якая звычайна ўключае два кампаненты – тэму і рэму), *граматычнае канструяванне* (граматычнае афармленне слова, выбар яго формы і асацыятыўная сувязь з іншымі словамі, звязанымі з ім семантычна і сінтагматычна), *акустыка-артыкуляцыйная арганізацыя* выказвання (яго агучванне).

Механізм канструявання выказвання звязаны з апэратыўнай памяццю чалавека. Агучванне маўлення выконвае артыкуляцыйны і складаўтваральны механізм маўленчага апарата.

Гэтыя этапы ўнутранай маўленчай дзейнасці забяспечваюцца работай некалькіх маўленчых механізмаў, размешчаных у кары галаўнога мозга. Яны працуюць адначасова, паралельна і аўтаматычна.

5. Функцыі мовы і кампаненты маўлення.

Функцыяй мовы называецца выкарыстанне з пэўнай мэтай ў маўленні патэнцыяльных уласцівасцей моўных сродкаў. У маўленчай дзейнасці рэалізуюцца розныя функцыі мовы.

Функцыі мовы разглядаюць звычайна, спасылаючыся на Р. Якабсона, у сувязі з кампанентамі маўленчага акту. Пад маўленчым актамі разумеюцца размова некалькіх асоб, дыялог, наяўнасць адрасата і адрасанта.

Кампаненты маўлення	Функцыі мовы
<u>Адрасант</u> – аўтар маўлення, той, хто перадае інфармацыю.	<u>Эматыўная функцыя</u> – адносіны аўтара да зместу паведамлення, выражэнне яго пачуццяў і волі.
<u>Адрасат</u> – слухач, чытач, той, хто	<u>Апелятыўная функцыя</u> – уздзеянне на

атрымлівае інфармацыю.	адрасата, зварот да яго, імкненне выклікаць думку, адэкватную выказанай.
<u>Кантэкст</u> – тое, пра што ідзе размова, прадмет разважання, рэферэнт.	<u>Рэферэнтная функцыя</u> – абзначэнне прадметаў рэчаіснасці, паведамленне, перадача інфармацыі, у выніку чаго адбываецца камунікатыўны акт.
<u>Код</u> – сістэма знакаў, пры дапамозе якіх перадаецца інфармацыя.	<u>Тлумачальная (метамоўная) функцыя</u> , накіраваная на раскрыццё ўласцівасцей кода.
<u>Кантакт</u> – узаемаразуменне, сувязь паміж адрасатам і адрасантам.	<u>Фатычная функцыя</u> – устанаўленне і падтрымка кантакту з адрасатам (прывітанні, звароты, пытанні, жэсты, міміка – моўныя і пазамоўныя сродкі)
<u>Паведамленне</u> .	<u>Паэтычная функцыя</u> – імкненне зрабіць сваю інфармацыю выразнай, даходлівай і зразумелай.

У працэсе выкарыстання моўных сродкаў могуць выдзяляцца, падкрэслівацца асобныя функцыі – у многіх жанрах публіцыстычнага стылю (рэкламе, агітацыйных сродках) на першы план выступае апелятыўная функцыя, у навуковым паведамленні – рэферэнтная, у паэтычным творы – эматыўная і г.д. Перавага адной з гэтых функцый стварае асобныя віды маўленчай дзейнасці, функцыянальныя стылі мовы.

Не ўсе з пералічаных функцый мовы з'яўляюцца раўназначнымі. Важнейшая функцыя – камунікатыўная функцыя мовы як важнейшага сродку зносін людзей, функцыя паведамлення, якая робіць магчымым абмен думкамі і, як вынік гэтага, – зносіны пры дапамозе мовы. Гэту функцыю называюць таксама камунікатыўна-інфармацыйнай. Важнай і старажытнай з'яўляецца апелятыўная функцыя ўздзеяння на адрасата.

Некаторыя вучоныя (Лявонцьеў, Кайнц, Аммер) выдзяляюць функцыі мовы абавязковыя (першасныя – камунікатыўная, функцыя авалодвання грамадска-гістарычным вопытам чалавецтва) і факультатыўныя (экспрэсіўная, эстэтычная, дыякрытычная).

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.

7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 3 Сістэма і структура мовы

1. Звесткі з гісторыі пытання.Размежаванне паняццяў “сістэма” і “структура” мовы.

2. Уласцівасці мовы як сістэмы.

3. Уласцівасці мовы як структуры.

4. Тэорыі структуры мовы

1. *Звесткі з гісторыі пытання.Размежаванне паняццяў “сістэма” і “структура” мовы.*

Пытанне сістэмнасці мовы з’яўляецца адным з важнейшых у раздзеле “Тэорыя мовы”. Сучаснае мовазнаўства ўдзяляе вялікую ўвагу даследаванню мовы як сістэмы і структуры. Тэрміны сістэма і структура ў мовазнаўстве ўжываюцца па-рознаму, у некаторых выпадках змешваюцца, не размяжоўваюцца.

Развіццё гэтых паняццяў звязваюць звычайна з іменем Ф. дэ Сасюра. але яшчэ да яго многія моваведы (В. Гумбальт, А.Шлейхер, младаграматыкі) разглядалі мову не як набор нейкіх элементаў, а як арганічнае цэлае.

Бадуэн дэ Куртэне азначае сістэму мовы як сукупнасць, часткі якой звязаны паміж сабой адносінамі гучання, формы і значэння. У сістэме мовы ён выдзяляе падсістэмы – фанетычную, марфалагічную і сінтаксічную, якія ў сваю чаргу падзяляе на мікрасістэмы, раскрывае ўзаемаадносіны паміж элементамі ў розных ярусах, падсістэмах. Адрознівае розныя бакі моўнай сістэмы – знешні, фанетычны бок, марфалагічны, пазамоўны – семасялагічны.

Яго паслядоўнік Крушэўскі развіў гэту тэорыю, выдзеліў два віды адносін паміж моўнымі элементамі – асацыяцыі па падабенстве і асацыяцыі па сумежнасці (асацыяцыі па падабенстве – сістэмы, гнёзды, асацыяцыі па сумежнасці – лінейная паслядоўнасць моўных адзінак у маўленні).

Гэта напамінае разважанне Сасюра пра асацыятыўныя і сінтагматычныя адносіны паміж моўнымі элементамі. Пазней гэтыя віды адносін былі названыя парадыгматычнымі і сінтагматычнымі.

Найбольш поўна вучэнне аб сістэме мовы было развіта ў працах Сасюра. Ён пісаў: “Мова – сістэма, усе часткі якой можна і неабходна разглядаць у іх сінхранічным адзінстве”. Тэрмін структура Сасюр не ўжываў, хаця і лічыцца заснавальнікам структуралізму. У Сасюра мова – сістэма ўзаемаабумоўленых знакаў. Тэрмін структура ўвялі ў мовазнаўства структуралісты.

Паняцці структура і сістэма мовы неабходна размяжоўваць, яны не тое ж самае. Азначэнні паняццяў мова і маўленне выводзіцца з таго, што да

мовы як аб'екта даследавання можа быць розны падыход: яе можна разглядаць у розных аспектах, на розных узроўнях, што паказвае наступная табліца:

Падыход да мовы	Аспект мовы	Узровень мовы
Элементарны	Сукупнасць элементаў	Узровень элементаў
Структурны	Сукупнасць адносін паміж элементамі	Узровень адносін
Сістэмны	Звязанае цэлае	Узровень цэлага

Зыходзячы з пададзеных вышэй падыходаў да мовы, можна зрабіць наступнае азначэнне разглядаемых паняццяў: сістэма – сукупнасць элементаў, арганізаваных сувязямі і адносінамі ў адно цэлае. Структура – сукупнасць сувязей і адносін, якія арганізуюць элементы ў складзе цэлага. Сістэма = элементы+адносіны паміж імі, структура = сістэма мовы – элементы.

2 Уласцівасці мовы як сістэмы.

Мова як сістэма мае шэраг уласцівасцей:

1. Мова з'яўляецца субстанцыяльнай, матэрыяльнай сістэмай, яна ўяўляе сукупнасць элементаў, якія маюць матэрыяльную абалонку (гукавую форму, якая можа перадавацца на пісьме графічнымі знакамі).

2. Мове як сістэме характэрна структурная арганізацыя, якая выражаецца ў сувязі і адносінах паміж моўнымі адзінкамі, якія звязваюць мову ў адно цэлае.

3. Мова – адкрытая, патэнцыяльная сістэма, гэта сукупнасць рэалізаваных і нерэалізаваных элементаў. Не ўсе магчымасці мовы рэалізаваны (мяккія і цвёрдыя гукі ў рускай і беларускай мовах, тэматычныя групы назваў роднасці і сваяцтва, адсутнасць многіх гіперонімаў пры наяўнасці гіпонімаў).

4. Мова – дынамічная сістэма, якая адлюстроўвае разнастайныя змены ў грамадстве (гістарызмы, неалагізмы), міжмоўныя кантакты (інтэрнацыяналізмы), гістарычныя моўныя змены і працэсы (апрошчванне, перараскладанне, страта былых форм і інш.)

5. Мова – сістэма сістэм.

Мова як сістэма падзяляецца на элементы, з якіх яна складаецца. Сукупнасць аднатыпных элементаў утварае ўзровень мовы. Узроўнем мовы называецца тая частка яе сістэмы, якая мае адпаведную аднайменную адзінку. У сістэме ўзроўняў (ярусаў) мовы вызначаюцца асноўныя –

фанетыка-фаналагічны, марфема-марфалагічны, лексіка-семантычны, сінтаксічны. Акрамя іх, выдзяляюцца прамежкавыя ярусы – марфаналагічны, словаўтваральны і фразеалагічны, адзінкі якіх утвараюцца на адным узроўні, а функцыянуюць на другім. Кожна ярус мае набор сваіх адзінак і катэгорый. У межах асобных ярусаў выдзяляюцца свае сістэмы і мікрасістэмы. Напрыклад, фанемы, марфемы, на лексічным узроўні – тыпы лексічных адзінак паводле значэння, паходжання, сферы функцыянавання, стылявой прыналежнасці, частаты выкарыстання і г.д., мікрасістэма сказа ўключае простыя і складаныя, апавядальныя, пытальныя, клічныя, поўныя і няпоўныя, двухсастаўныя і аднасастаўныя і г.д.

Сістэма асноўных і прамежкавых узроўняў

<u>Сінтаксічны ўзровень</u>
<u>Фразеалагічны ўзровень</u>
<u>Лексіка-семантычны ўзровень</u>
<u>Словаўтваральны ўзровень</u>
<u>Марфема-марфалагічны ўзровень</u>
<u>Марфаналагічны ўзровень</u>
<u>Фанетыка-фаналагічны ўзровень</u>

3. Уласцівасці мовы як структуры

Характарыстыка структуры мовы праводзіцца праз апісанне сувязей і адносін паміж моўнымі элементамі:

1. *Матэрыяльная залежнасць* – адлюстроўваюць характар будовы мовы. Адзінкі ніжэйшага ўзроўню ўваходзяць у склад адзінак больш высокага ўзроўню як іх састаўныя кампаненты: гук → марфема → слова → словазлучэнне → сказ. І, наадварот, адзінкі вышэйшага ўзроўню падзяляюцца на адзінкі ніжэйшага. Лінгвістычны аналіз і заключаецца ў паслядоўным драбленні, сегментацыі сказа, словазлучэння на словы, марфемы і фанемы. Абагульненне гэтых адзінак у класы з'яўляецца другім працэсам лінгвістычнага аналізу. У сукупнасці такія працэсы лінгвістычнага аналізу называюцца сегментацыя і інтэграцыя.

2. Асобныя ярусы моўнай сістэмы і іх фрагменты цесна звязаны *адносінамі вытворнасці*: лексіка → словаўтварэнне, словаўтварэнне → лексіка (утварэнне новых слоў засноўваецца па ўзоры існуючых слоў, выкарыстоўвае мадэлі дэрывацыі наяўнай у мове лексікі, у сваю чаргу словаўтварэнне дае новую лексіку, папаўняе, змяняе лексічны склад – гэта і сувязь, і адносіны).

Звязана словаўтварэнне з марфалогіяй – у межах розных часцін мовы дзейнічаюць свае словаўтваральныя заканамернасці: словаўтварэнне назоўніка, прыметніка, дзеяслова і г.д. Марфалогія прыстасоўвае агульныя заканамернасці, спосабы ўтварэння новых слоў да сваіх магчымасцей. Звязана марфалогія з сінтаксісам: сінтаксічная пазіцыя слова (якім членам сказа з’яўляецца слова) цесна звязана з яго марфалагічнай характарыстыкай (часцінамоўнай прыналежнасцю слова). Сінтаксічная пазіцыя, такім чынам, вызначае марфалагічную характарыстыку слова.

3. *Семантычныя сувязі* паміж моўнымі адзінкамі: семантыку слова складае значэнне сукупнасці марфем, якія ўваходзяць у яго састаў; значэнне словазлучэння фарміруецца сумай значэнняў слоў, якія ўваходзяць у яго; семантыка сказа = суме значэнняў словазлучэнняў, значэнне складаназлучанага сказа = сума значэнняў простых сказаў, якія ўваходзяць у яго.

4. *Функцыянальныя сувязі* праяўляюцца ў працэсе функцыянавання элементаў мовы ў маўленні. У працэсе маўлення моўны механізм ажыццяўляе выбар некаторага знакавага элемента з набору элементаў і злучэнне выбранага элемента з іншымі – папярэднімі і наступнымі. Функцыянальныя сувязі – 1) адносіны іерархіі, адносіны па вертыкулі, парадыгматычныя (тыпу або – або) і 2) усе адносіны дыстрыбуцыі адзінкі ў межах яе ўзроўню – сінтагматычныя (тыпу 1 – і). Парадыгматыка – групоўка адзінак у групы на аснове апазіцый адзінак адна адной па іх дыферэнцыяльных прыкметах. Сінтагматыка – паслядоўнасць адзінак пэўнага ўзроўню ў маўленні. Сукупнасць магчымых у мове фанем – фанемная (фаналагічная) сінтагматыка, сукупнасць апазіцый фанем – фанемная парадыгматыка. Парадыгматычныя сувязі з’яўляюцца аднаўзроўневымі і шматнакіраванымі, сінтагматычныя – міжузроўневымі і аднанакіраванымі.

5. *Генетычныя сувязі* і аносіны. Генетычна звязаныя паміж сабою часціны мовы – падзел на назоўнікі і прыметнікі ў і.е. мовах адбыўся не так даўно. Складаныя сказы ўзніклі са злучнікавага аб’яднання простых сказаў. Чатыры формы дзеяслова ўзніклі на аснове былых васьмі форм (значэнні імперфекта, перфекта і аорыста страцілі сваё граматычнае значэнне).

4. *Тэорыі структуры мовы*

Тэорыя ізамарфізму – адзінства мовы тлумачыцца структурнай тоеснасцю або паралелізмам моўных адзінак (Е. Курыловіч). Гэта вучэнне аб цэласнасці мовы.

Тэорыя іерархіі ўзроўняў – адзінкі мовы планам выражэння абаяраюцца на ніжэйшы ўзровень, а планам зместу ўключаюцца, уваходзяць у вышэйшы ўзровень (Э. Бенвеніст).

Такім чынам, больш поўнае і глыбокае разуменне мовы, вывучэнне яе састаўных частак, адзінак і катэгорый можа быць толькі ў выніку сістэмнага падыходу да яе, які будзе адпавядаць патрабаванням і магчымасцям сучаснай навукі. Ажыццяўленне сістэмнага падыходу да аналізу мовы становіцца прынцыпам вывучэння мовы.

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1974.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 4 Мова як знакавая сістэма

1. Семіётыка – агульная тэорыя знака. Лінгвасеміётыка.
2. Віды знакаў.
3. Моўны знак і яго спецыфіка.
4. Тэорыі моўнага знака.
5. Праблема матываванасці моўнага знака.
6. Тыпы і віды моўных знакаў, іх функцыі.

1. Семіётыка – агульная тэорыя знака. Лінгвасеміётыка.

Што такое знак? Знак – калі штосьці замяшчае штосьці, г.зн, аб’ект А рэпрэзентуе, прадстаўляе штосьці іншае, аб’ект В. А ў такім выпадку з’яўляецца знакам, В – рэферэнтам знака.

Яшчэ старажытнагрэчаскія філосафы ўказвалі, што асноўныя элементы мовы – слова і сказ – знакі, і гэтыя знакі ўмоўна звязаны з думкай.

Тэарэтычнай асновай семіётыкі з’явілася ідэя стварэння “універсальнай граматыкі” Пор-Раяля, якая павінна была на аснове вывучэння натуральных асаблівасцей мовы вывесці агульныя прынцыпы і адрозненні, уласцівыя для ўсіх моў.

Значную ролю ў распрацоўцы знакавай тэорыі мовы адыграў В. Гумбальт, які выдзеліў антыномію адвольнасці знака і матываванасці элементаў мовы. Па Гумбальту, слова – знак асобнага паняцця, адзінства гука і паняцця. Слова як элемент мовы матывавана разуменнам прадмета (пэўнай характарыстыкай, пакладзенай у аснову наймення і замацаванай моўнай практыкай), значэнне слова матывавана яго паняццем, а гукавая форма з’яўляецца адвольнай, нематываванай, замацаванай у мове толькі ў працэсе практыкі.

Належнае месца займае знакавая тэорыя мовы ў працах Бадуэна дэ Куртэнэ, у якога паняцце знаканасці мовы цесна звязана з паняццем

сістэмнасці. Паводле Куртэнэ, сістэма знакаў – сукупнасць мноства выпадковых сімвалаў, звязаных самым розным чынам. Большасць слоў нашай мовы – сімвалы, якія ўзніклі выпадкова, і гэта выпадковасць – характэрная рыса мовы, гэта форма праяўлення неабходнасці. Куртэнэ разгледзеў асаблівасці слоў як сімвалаў у адрозненне ад знакавых сістэм іншых біялагічных сукупнасцей (галасоў жывёл).

Значны ўклад у распрацоўку знакавай тэорыі мовы ўнёс Ф. дэ Сасюр, які знак уяўляў як двухбаковую псіхічную сутнасць – камбінацыю паняцця і акустычнага вобраза. У адрозненне ад Б. дэ Куртэнэ, Сасюр знакам лічыць і слова, і частку слова. Аналізуючы ўзаемаадносіны семіётыкі і лінгвасеміётыкі, падрабязна разглядае асноўныя асаблівасці знака – *адвольнасць, зменлівасць, устойлівасць, лінейнасць*.

Знакі адыгрываюць важную ролю ў нашым жыцці. Уявіце, што з нашага жыцця разам бы зніклі сігналы, сімвалы – званкі, светлавые знакі (светлафоры, семафоры), шыльды, паказальнікі і інш., наколькі бы наша жыццё ўскладнілася.

Агульную тэорыю знака вывучае *семіётыка*, логіка-псіхалагічная навука (ад грэч. semeiotos – абазначаны ад sema – знак). Семіётыка вывучае прыроду знакаў і знакавых сістэм, віды знакаў і знакавую сітуацыю. Семіётыка не ўлічвае ў дастаковай ступені спецыфіку асобных знакавых сістэм (напрыклад, моўных знакаў), яна акцэнтуйце ўвагу на іх агульнасці. У семіётыцы выдзяляюцца тры раздзелы: сінтактыка (вывучае адносіны знакаў у межах дадзенай сістэмы знакаў, сітуацыі), семантыка (вывучае сувязь знакаў з абазначаемым прадметам), прагматыка (даследуе адносіны тых, хто выкарыстоўвае знакі, да знакаў).

Тэорыю моўнага знака вывучае *лінгвасеміётыка*.

2. Віды знакаў

Семіётыка ўсе знакі падзяляе на прыродныя, натуральныя (знакі-прыкметы) і сацыяльныя, штучныя (знакі-інфарматыры). Знакі-прыкметы не з’яўляюцца камунікатыўнымі, яны не адносяцца да зносін людзей (чорная хмара, спякота, марозны ўзор на шкле акна, высокая тэмпература ў чалавека). Многія даследчыкі не лічаць іх знакамі, называюць сімптомамі, прыкметамі, таму што яны звязаны натуральнай сувяззю з тым, што яны абазначаюць, з’яўляюцца часткай таго прадметы або з’явы, якія ўспрымаюцца і вывучаюцца людзьмі ў працэсе пазнання. Сацыяльныя, штучныя знакі, у адрозненне ад натуральных, існуюць асобна ад тых прадметаў і з’яў, якія яны абазначаюць.

Знакі					
натуральныя	сацыяльныя				
	невербальныя		вербальныя		
	сігналы	сімвалы	субсты- туты	дыстын- ктары	інфар- матары

Сацыяльным знакам (уласна знакам, умоўным знакам) называецца любы матэрыяльны носьбіт сацыяльнай інфармацыі. Умоўныя знакі маюць камунікатыўны характар, яны спецыяльна прызначаны для фарміравання, захавання і перадачы інфармацыі, для прадстаўлення, замяшчэння прадметаў і з'яў, паняццяў і суджэнняў. Такім чынам, камунікатыўны знак – любы свядома ўзноўлены або выкарыстаны матэрыяльны факт, разлічаны на чыё-небудзь успрыманне і прызначаны для перадачы інфармацыі аб чым-небудзь, што знаходзіцца па-за гэтым фактам. Камунікатыўны знак не з'яўляецца часткай таго, што ён замяшчае, перадае, таму ён умоўны, канвенцыянальны. Паколькі такі знак з'яўляецца сродкам зносін і перадае інфармацыю, яго яшчэ называюць інфармацыйным, знакам-інфарматарам. Т.ч, умоўныя знакі – інфармацыйныя, камунікацыйныя, сацыяльныя.

У залежнасці ад матэрыяльнай прыроды камунікатыўныя знакі падзяляюцца на наступныя групы:

Тып знака	Віды знакаў
графічныя	Матэматычныя, фізічныя, хімічныя, музычныя, розныя віды пісьма, малюнкi
акустычныя	Гукі маўлення, гукавыя сігналы, музычныя гукі
светавыя	Знакі светафора, семафора, бакены, маякі
рэчыўныя	Паказальнікі на дарогах, вуліцах, грамадскіх установах, форма і колер адзення
грашовыя	Металічныя, папяровыя грашовыя знакі

Паводле мэты, структуры і арганізацыі знакі падзяляюцца на 3 групы: *знакі-сігналы*, *знакі-сімвалы* (штучныя знакавыя сістэмы, невербальныя), *моўныя знакі* (вербальныя).

Знакі-сігналы – гукавыя, зрокавыя і іншыя ўмоўныя знакі, якія перадаюць інфармацыю аб прадмеце па дамоўленасці, умоўна. Яны не маюць натуральнай сувязі з прадметамі, з'явамі, аб якіх інфармуюць, з'яўляюцца нематываванымі, не змяшчаюць самі па сабе інфармацыі. Інфармацыя перадаецца знакавай сітуацыяй (напрыклад, званок – будзільніка, у кватэры, на занятках – у школе, вну, заводскі гудок, зялёная або чырвоная ракета, транспартная сігналацыя). Змест сігнала як умоўнага знака вар'іруецца ў залежнасці ад сітуацыі, колькасці, парадку сігналаў.

Знакі-сімвалы маюць наглядны, вобразна матываваны знак. Яны перадаюць інфармацыю аб прадмеце на аснове абстрагавання яго пэўных уласцівасцей і прыкмет, якія ўсведамляюцца носьбітамі ўсёй з'явы, яе сутнасці. Гэта герб (адлюстраванне, паказ, малюнак якога-небудзь прадмета як прыкметы прыналежнасці пэўнай дзяржаве, гораду, роду і. т.п.), флаг (афіцыйны сімвал дзяржавы і яе суверэнітэту), малюнак сціснутых у поціску рук (сімвал міру), серп і молат (сімвал саюза рабочых і сялян), голуб (сімвал міру), сюды адносяцца таксама ваенныя знакі адрозненняў, нагрудныя знакі, піянерская сімволіка і інш.

Але асноўным відам камунікатыўнага інфармацыйнага знака, які займае асобнае месца ў сістэме іншых знакаў, з'яўляецца *моўны знак*. Мова як знакавая сістэма істотна адрозніваецца ад іншых знакавых сістэм:

1. Штучныя, пазамоўныя знакавыя сістэмы прызначаны для перадачы абмежаванай інфармацыі. Розныя тыпы знакаў для таго і ўзніклі, каб спецыялізаваць спосаб камунікацыі ў розных сферах дзейнасці чалавека. Мова – *універсальны сродак зносін*, які абслугоўвае чалавека і грамадства ва ўсіх сферах грамадскай дзейнасці. Прымяненне мовы на розных камунікатыўных сферах абумоўлівае варыянтнасць форм яе выражэння (функцыянальныя стылі мовы). Сфера ж ужывання іншых знакавых сістэм – вузкая, спецыяльная, абмежаваная.

2. Мова з'яўляецца ўсеабдымным *сродкам* не толькі перадачы і захавання інфармацыі, але і *афармлення самой думкі*, эмацыянальна-псіхічных адносін і актаў волевыяўлення. Штучныя знакавыя сістэмы звязаны з інфармацыяй, выражанай раней, яны служаць для перакадзіравання “гатовай” інфармацыі з адной формы ў другую. Мова ж арганічна звязана з думкай. Якая да афармлення з дапамогай мовы не існуе, не з'яўляецца думкай у сапраўдным сэнсе гэтага слова. Змястоўная інфармацыя ўпершыню ствараецца ў тых або іншых моўных формах. Па гэтай прычыне ў значэнне моўнага знака нярэдка ўваходзіць эмацыянальны момант, тады як у знаках большасці штучных сістэм ён, як правіла, адсутнічае. Моўная сістэма шматпланавая і складаная, уключае розныя тыпы адносін.

3. Дапаможныя спецыялізаваныя знакавыя сістэмы маюць надуманы, штучны характар, з'яўляюцца актамі разовага пагаднення, тады як *мова ствараецца стыхійна, паступова* і змяняецца ў працэсе функцыянавання. Мова як канкрэтна-гістарычная з'ява захоўвае многія супярэчлівыя факты, сістэмныя і асістэмныя ўтварэнні, у ёй назіраюцца палісемія і аманімія, ёсць некаторая збыткованасць. Штучныя ж знакавыя сістэмы ствараюцца свядомымі актамі волі ў выніку пагаднення і ў цэлым, і ў дэталях маюць прадуманы, лагічны характар, у іх свядома пазбягаюцца і звычайна адсутнічаюць супярэчнасці, непатрэбная празмернасць, сінанімія, аманімія і палісемія. Мова нават у развітым грамадстве толькі часткова, у некаторай, нязначнай ступені падпарадкоўваецца свядомаму ўздзеянню (напрыклад, у галіне тэрміналогіі), а штучныя знакавыя сістэмы змяняюцца па волі людзей вельмі хутка.

4. *Тэорыі моўнага знака.*

У сучасным мовазнаўстве ёсць розныя тэорыі моўнага знака:

1. *Фенаменалагічная лінгвасеміятычная школа* знакам лічыць любы прадмет, успрымаемы органамі пачуццяў, калі ён сігналізуе аб другой з'яве, якая непасрэдна не назіраецца. Знак, такім чынам, разумеецца як сігнал або прыкмета. Гэта тэорыя засноўваецца на фенаменалагічнай філасофіі, якая звяртае ўвагу на матэрыяльны бок знака і лічыць, што чалавечаму пазнанню даступна толькі з'ява (фенамен). Такая канцэпцыя знака характэрна для Ф.Бопы, Л.Блумфільда, прадстаўнікоў інжынернага мовазнаўства. У

дачынненні да мовы знакамі-сігналамі прызнаюцца гукі і літары (гукі – знакі акустычнай мовы, літары – знакі аптычнай мовы). Гэта тэорыя з’яўляецца аднабаковай.

2. *Логіка-псіхалагічная тэорыя* знак тлумачыць як мадэль, якая абагульняе функцыянальныя ўласцівасці дадзенага прадмета. Знак ўяўляецца ідэальнай або функцыянальнай з’явай, якая не звязана з матэрыяльным бокам прадмета. Яна таксама прызнае, што знак не існуе сам па сабе, знак – частка знакавай псіхафізіялагічнай сітуацыі. Калі згодна з першай тэорыяй знакі – сігналы аб прадметнай і змястоўнай рэчаіснасці, то па другой – сігналы як наглядна-пачуццёвая частка мадэліруючай дзейнасці суб’екта. Гэта тэорыя таксама аднабаковая.

3. Найбольш распаўсюджанай у мовазнаўстве з’яўляецца *білатэральная канцэпцыя моўнага знака*, якая выдзяляе ў ім два бакі – азначальнае (лац. *signatum*) і азначаемае (*signans*). Гэта тэорыя разглядае знак як сукупнасць, непадзельнае адзінства гэтых двух бакоў, якое можна прадставіць у выглядзе наступнай роўнасці: $\text{Signum} = \text{signans} + \text{signatum}$. У мовазнаўстве XIX-XX тст. паслядоўнымі прыхільнікамі такога падыходу да знака былі Гумбальт, Ф. Сасюр, Б. дэ Куртэнэ, Л. Ельмслеў і інш. Моўны знак яны разумелі як адзінства матэрыяльнага (знешняга, гукавога) і ідэальнага (унутранага). Гэта канцэпцыя выдзяляе ў знаку матэрыяльны экспанент, пачуццёва ўспрымаемы намі ў працэсе зносін і ідэальны аспект – адлюстраванне экспанента ў свядомасці чалавека, а таксама змест знака, грамадска замацаваную за знакам змястоўную інфармацыю. (Напрыклад, дарожныя знакі, малюнкi, сімвалы, словы). Змест уласных імён – адлюстраванне ў свядомасці адпаведных індывідуальных прадметаў (Мінск, Варшава, Купала, Л. Талстой), змест агульнага імя – абагуленае адлюстраванне класа прадметаў (стол, бяроза, арол).

Пры дапамозе знакаў людзі не толькі адлюстроўваюць рэчаіснасць, але і ўздзейнічаюць на яе, выклікаючы пэўныя дзеянні з боку суб’едніка. Пазамоўныя знакі, разлічаныя на выклік пэўнай рэакцыі – забараняльныя, прадпісваючыя, у мове – гэта формы загаднага ладу, каманды, пытальная, клічная інтанацыя (Чытайце! Не размаўляйце! Ці зразумелі маю думку?). Такім чынам, знак – двухбаковая, матэрыяльна-ідэальная адзінка, носьбіт сацыяльнай інфармацыі.

5. *Праблема матываванасці моўнага знака.*

Важным пытаннем знакавай тэорыі з’яўляецца праблема матываванасці моўнага знака. Якая сувязь паміж экспанентам і зместам знака? У штучных знакавых сістэмах адносна матываванасць магчымая, але не абавязковая. Напрыклад, ёсць група дарожных знакаў матываваных, іканічных, выяўленчых (дзеці на дарозе, выкід гравію, звлістая дарога), адносна матываваныя знакі (дамашнія або дзікія жывёлы на дарозе), нематываваныя знакі, умоўныя (праезд забаронены, канец абмежаванням). Але і ў гэтых выпадках матываванасць не з’яўляецца абсалютнай, напрыклад, прадпісваючыя і забараняючыя знакі (праезд на веласіпедзе дазваляецца або забараняецца – розны колер – блакітны фон і белы малюнак, белы і

чырвоны). Такім чынам, тут матываванасць – толькі эпізод на фоне нематываванасці, умоўнасці як агульнага правіла.

Ці з’яўляецца матываваным моўны знак? Ф. Сасюр: Моўны знак з’яўляецца адвольным, таму што адвольная сувязь паміж абазначаючым (гукавым вобразам) і абазначаемым (паняццем). Але адвольнасць моўнага знака абмяжоўваецца законамі развіцця дадзенай мовы. Сасюр лічыць, што абсалютна адвольным знак з’яўляецца толькі ў некаторай частцы слоў тыпу дом, пяць, сад, якія страцілі ўнутраную форму. У большасці слоў у агульнай сістэме мовы адвольнасць знака можа спалучацца з матываванасцю (пяцьдзесят, дамашні). Так, сярод прасцейшых моўных знакаў – марфем матываванымі знакамі з’яўляюцца толькі гукапераймальныя карані. Экспаненты ўсіх астатніх марфем – каранёвых і афіксальных – абсалютна нематываваныя. У знаках-інфарматах тыпу вытворных асноў і слоў назіраецца адносна матываванасць (гэтыя знакі матываваныя самім складам сваіх экспанентаў, наборам прасцейшых знакавых адзінак, з якіх яны пабудаваны (вадаправод – вада + праводзіць, ваплаваючыя – вада+плаваць). Гэтыя і многія іншыя словы з’яўляюцца матываванымі ў сэнсе іх празрыстай “унутранай формы”, наяўнасці прыкметы, пакладзенай у аснову наймення, іх сувязі з утваральнай асновай, але матываванасць іх мае адносны характар. Чаму ў кожнай назве выбрана іменная дадзена прыкмета, а не іншая (парэчкі, кукарэкаць, мяўкаць)? Напр., назвы месяцаў і дзён тыдня ў розных мовах, уласныя імёны людзей.

6. *Тыпы і віды моўных знакаў, іх функцыі.*

Паводле ступені інфарматыўнасці моўных знакаў і іх суадносін з натуральнай мовай вызначаюцца наступныя тыпы і віды знакаў:

Ярус знакаў	Тып знакаў	Віды знакаў
Ярус першасных знакаў натуральнай мовы	Знакі-інфарматы	Марфемы, словы, словазлучэнні, сказы
Ярус першасных паўзнакаў натуральнай мовы	Знакі-дыстынктары	Фанемы, склады
Ярус другасных знакаў, якія замяшчаюць першасны знак	Знакі-субстытуты	літары

1 і 2 тыпы – першасныя знакі, 3 – другасны. Літара – субстытут фанемы, фанема – знак мовы. Знакі-субстытуты могуць адасабляцца і ўтвараць асобныя знакавыя сістэмы (навуковая сімволіка – хімічная, алгебраічная, міжнародная штучная мова эсперанта).

Паколькі мова – сродак зносін, то моўным знакам неабходна лічыць адзінкі, якія нясуць пазамоўную інфармацыю. Такім мінімальным, простым знакам-інфарматам з’яўляецца марфема, але марфемы не існуюць асобна,

таму з камунікатыўнага пункту погляду марфемы – сігнальныя знакі, якія ўказваюць на моўныя значэнні.

Асноўным моўным знакам з’яўляецца слова, гэта асаблівы знак, адзінка другой сігнальнай сістэмы. Слова, як і любы знак, мае перцэптыўную функцыю – гэта гукавы або пісьмовы факт, успрымаемы органамі пачуццяў, які замяняе, замяшчае паняцце або прадмет і мае ўласнае значэнне (каса 1, каса 2, каса 3 – тоесныя гукавыя сігналы, але маюць рознае значэнне; лінгвістыка, мовазнаўства – розныя гукавыя сігналы, але маюць аднолькавае значэнне).

У словах як знаках матэрыяльны бок з’яўляецца ўмоўным, адвольным, а ідэальны – адлюстроўвае аб’ектыўны свет і веды гаворачых. Эксперымент акад. Л.Шчэрбы: “Глокая куздра штеко будланула бокра и курдячит бокрѣнка”.

Істотныя ўласцівасці слова як моўнага знака: *узнаўляльнасць, паўтаральнасць, матэрыяльнасць, лінейнасць, дыскрэтнасць, канвенцыянальнасць.*

У адпаведнасці з рознымі знакавымі ўзроўнямі выдзяляюцца розныя віды знакаў:

Узровень знакаў	Від знака
Субзнакавы ярус	фанемы
Знакавы ярус	словы
Суперзнакавы ярус	словазлучэнні, сказы

У залежнасці ад ступені інфарматыўнасці знака выдзяляюцца розныя іх віды паводле паўнаты выражэння значэння:

Тып знака	Від знака
Няпоўныя знакі	фанемы, склады
Часткова-поўныя	марфемы
Поўныя	словы
Камплексныя	словазлучэнні, сказы

Функцыі моўных знакаў у адносінах паміж сабой	Від знака
адрознівальная	фанемы, склады
класіфікуючая	марфемы
канструктыўная	фанемы, склады, марфемы, словы, сказы

Няпоўныя, частковыя знакі (фанемы, склады) адрозніваюць марфемы і словы і ўдзельнічаюць у пабудове іх матэрыяльных абалонак. Частковапоўныя (марфемы) класіфікуюць словы і ўдзельнічаюць у пабудове іх асноў і граматычных форм. Поўныя і комплексныя знакі выконваюць канструктыўную функцыю.

Функцыі моўных знакаў	У адносінах да якіх з'яў
1 намінатыўная (назваюць прадмет) 2 дэйктыўная (указваюць на яго) 3мадэліруючая (дазваляюць стварыць знакавы аналаг сітуацыі)	у адносінах да аб'ектыўнай рэчаіснасці
1сігніфікатыўная (абазначаюць паняцце) 2экспрэсіўная (выражаюць стан свядомасці)	у адносінах да элементаў свядомасці
Прагматычная (дапамагаюць уздзеянчаць на чалавека)	у адносінах да іншых людзей

Такім чынам, у грамадстве функцыянуюць розныя тыпы камунікатыўных знакаў, якія з'яўляюцца матэрыяльнымі носбітамі сацыяльнай інфармацыі (знакі-сімвалы, знакі-сігналы, моўныя знакі). Спецыфікай моўных знакаў з'яўляецца іх універсальнасць, арганічная сувязь з мысленнем, аб'ектыўнасць. Асноўнымі тыпамі моўных знакаў з'яўляюцца знакі-інфарматыры, дыстынктары, субстытуты, іх віды – няпоўныя, частковапоўныя, поўныя, комплексныя.

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 5 Мова і свядомасць. Мова і мысленне

1. Менталінгвістыка як раздзел агульнага мовазнаўства, розныя яе аспекты.
2. Лагічны напрамак менталінгвістыкі. Мова і мысленне, іх узаемасувязь.
3. Псіхалагічны напрамак менталінгвістыкі. Мова і псіхічная дзейнасць чалавека.
4. Семіятычны напрамак менталінгвістыкі. Мова як знакавая сістэма.
5. Кантэнсіўны напрамак. Тыпы і віды моўных значэнняў.

1. Менталінгвістыка як раздзел агульнага мовазнаўства, розныя яе аспекты.

Аб'ектыўная рэчаіснасць, якая акаляе чалавека, складаецца з сістэмы прыроды, сістэмы грамадства, сістэмы свядомасці і сістэмы мовы. Сістэма прыроды гістарычна папярэднічае сістэме грамадства. Таму сістэмы свядомасці і мовы з'яўляюцца функцыянальна другаснымі ў адносінах да сістэмы прыроды і матэрыяльных бакоў жыцця грамадства. Сістэмы свядомасці і мовы ўзніклі ў грамадстве, разам з ім, яны непарыўна звязаныя адна з другой, гэта неабходныя элементы быцця.

Энгельс: “Чалавека стварыла праца, праца стварыла і свядомасць, і мову людзей. Мова і свядомасць цесна ўзаемасвязаныя”. К. Маркс: “Мова такая ж старажытная, як і свядомасць, мова – практычная, існуючая і для другіх і толькі тым існуючая таксама і для мяне самога. Падобна свядомасці, мова ўзнікае з патрэбы, настойлівай неабходнасці зносін з іншымі людзьмі”.

Паняцці свядомасць і мысленне ўзаемазвязаныя. Свядомасцю называецца ўвесь працэс адлюстравання рэчаіснасці нярвова-мазгавой дзейнасцю чалавека. Мысленне – працэс адлюстравання рэчаіснасці ў форме паняццяў, суджэнняў і высноў. Т.ч., мысленне – частка свядомасці, свядомасць – больш шырокае паняцце; свядомасць, акрамя мыслення, уключае адлюстраванне рэчаіснасці ў эмацыянальных, эстэтычных, валявых, канкрэтна-начуццёвых формах.

Сувязь мовы і мыслення з'яўляецца адной з важнейшых праблем лінгвістыкі, яна складае асобную галіну лінгвістычных ведаў. Раздзел агульнага мовазнаўства, які вывучае ўзаемаадносіны мовы і мыслення, называецца менталінгвістыкай. Менталінгвістыка мае некалькіх напрамкаў, абумоўленых аспектамі вывучэння мовы, яе сувязей з іншымі з'явамі.

Розныя аспекты менталінгвістыкі дапаўняюць адзін аднаго, асвятляючы сувязі мовы і мыслення. Так, лагічны аспект як асноўны напрамак менталінгвістыкі звяртае ўвагу на сувязь мовы з лагічнымі катэгорыямі, псіхалагічны – сувязь мовы і псіхічнай дзейнасці чалавека, семіятычны – разглядае мову як знакавую сістэму, кантэксіўны – вывучае тыпы моўных значэнняў.

Напрамкі менталінгвістыкі	вывучаюць
----------------------------------	------------------

лагічны	сувязь моўных і лагічных катэгорый
псіхалагічны	сувязь мовы і псіхічнай дзейнасці
семіятычны	мову як знакавую сістэму
кантэнсіўны	мову як змястоўную форму

2. Лагічны напрамак менталінгвістыкі. Мова і мысленне, іх узаемасувязь.

Лагічны напрамак з'яўляецца найбольш важным напрамкам менталінгвістыкі, прадмет вывучэння якога – суадносіны моўных і лагічных катэгорый. Важнейшая праблема менталінгвістыкі – сувязь мовы і мыслення. Гэта пытанне займала важнае месца ў гісторыі мовазнаўства. В. Гумбальт атаясамліваў гэтыя паняцці: “Мова – дух народа, і дух народа – яго мова”. А. Шлейхер: “Мысленне і мова тоесныя, як форма і змест”. Л. Ельмслей, Л. Блумфілд: “Мысленне – гаварэнне з самім сабою”. Ф. Сасюр: “Мова – думка, арганізаваная ў гукавую матэрыю”, лічыць іх непарыўнымі, гэта – адно цэлае. Паветра, вецер (думка) → вада, хваля (матэрыя), ліст паперы – два бакі.

Мова і мысленне звязаны паміж сабой дыялектычнымі адносінамі і ў цэлым утвараюць узаемаабумоўленае адзінства. Мешчанінаў: “Не тоеснасць, а дыялектычнае адзінства аб'ядноўвае мову і мысленне”.

Мова – асноўны, але не адзіны элемент мыслення, у якім выражаецца жыццё думкі. Ёсць іншыя, невербальныя формы выражэння думкі – музыка, матэматыка, жывапіс, архітэктура.

Больш таго, не супадае поўнасцю мова і думка. Тютчев: “Как сердцу высказать себя? Другому как понять тебя? Поймет ли он, чем ты живешь? Мысль изреченная есть ложь”. Фет: “О, если бы без слов сказаться мыслью было можно”. Як звязана мова і мысленне?

1. Мова і мысленне звязаны паміж сабою генетычна, па паходжанні. (А. Патабня: “Мысль и язык”). Маркс, Энгельс: Асноўнай крыніцай узнікнення членападзельнай мовы і на яе аснове абстрактнага мыслення з'яўляецца калектыўная праца. Сумесная калектыўная праца людзей выклікала патрэбу ў зносінах, неабходнасць абмену думкамі, у выніку чаго стварыўся свой орган – неразвітая гартань малпы шляхам мадуляцыі пераўтварылася ў органы маўлення чалавека, а мозг малпы трансфармаваўся ў мозг чалавека. Т.ч., праца і членападзельнае маўленне – галоўныя стымулы фарміравання мыслення чалавека.

3 другога боку, развіццё мыслення выклікала ўскладненне працы чалавека, пашырэнне сферы мыслення суправаджалася развіццём мовы. Гукавое маўленне недаўгавечнае, страчваюцца многія карысныя набытыя веды, таму чалавек стварае пісьменнасць, асноўнымі этапамі якой былі піктаграфія (пісьмо малюнкамі), дзе кожны малюнак – асобнае паведамленне → іерогліфы (адлюстраванне асобных прадметаў і з'яў) → літарны алфавіт

(асобны графічны знак абазначае асобны гук). Стварэнне пісьменнасці мела вялікае значэнне для далейшай цывілізацыі ўсяго грамадства.

2. Паміж мовай і мысленнем існуе арганічная сувязь. Будова мозга чалавека таксама сведчыць пра непарыўную сувязь працоўнай, разумовай і маўленчай дзейнасці чалавека. Рознымі відамі маўленчай дзейнасці кіруюць розныя зоны мазгавой кары чалавека. Так, з правым паўшар'ем звязана пачуццёва-вобразнае, канкрэтнае мысленне, з левым – абстрактнае. У левым жа паўшар'і размяшчаюцца маўленчыя зоны.

Лакалізацыя маўленчых зон у левай палавіне вялікіх паўшар'яў галаўнога мозга сведчыць аб наяўнасці спецыфічнага маўленчага мыслення і аб існуючай сувязі паміж маўленнем чалавека і яго мысленчай дзейнасцю. Характар чалавека і яго разумовыя здольнасці залежаць ад будовы галаўнога мозгу. Кірушын.

Мысленне мае дзве формы: наглядна-вобразнае на ўзроўні першай сігнальнай сістэмы ў выглядзе адчуванняў, вобразаў і ўяўленняў, якое можа абыходзіцца без мовы, выражаецца ў нашых разумных паводзінах у адпаведнасці з законамі прыроды і грамадства. Яно можа быць і ў жывёл вышэйшага класа. Другая форма – абстрактнае мысленне на ўзроўні другой сігнальнай сістэмы, калі ўтвараюцца абстрактныя паняцці, звязаныя не з асобнымі канкрэтнымі прадметамі, а цэлымі класамі іх. Фарміраванне абстрактных паняццяў магчыма дзякуючы мове, у якой абагульняюцца і замацоўваюцца нашы веды. Другая форма мыслення адбываецца ў форме паняццяў, суджэнняў, высноў.

Тып мыслення	Формы мыслення
пачуццёва-вобразнае, канкрэтнае	Адчуванні, вобразы, уяўленні
абстрактнае	паняцці, суджэнні, } моўная форма высновы

Лагічны напрамак менталінгвістыкі вывучае суадносіны моўных адзінак і лагічных катэгорый:

Лагічныя катэгорыі	Моўныя адзінкі
паняцце	слова
суджэнне выснова	сказ
суб'ект	дзеянік
прэдыкат	выказнік
аб'ект	дапаўненне

атрыбут	азначэнне
---------	-----------

Паняцце і значэнне слоў цесна ўзаемазвязана: змены паняццяў прыводзяць да змены значэнняў. Так у мове адлюстроўваюцца веды і вопыт чалавека.

У аснове класіфікацыі знамянальных часцін мовы ляжыць падзел аб'ектыўнай рэчаіснасці нашай свядомасцю на прадметы, дзянні, прыметы:

Граматычная класіфікацыя	Лагічная класіфікацыя
назоўнік займеннік	прадмет
прыметнік	прымета
дзеяслоў	дзеянне

Аснову сінтаксічнай структуры сказа складаюць прэдыкатыўныя адносіны паміж яго членамі, якія ўстанаўліваюцца законамі мыслення.

Важнейшым пытаннем лагічнага напрамку менталінгвістыкі з'яўляецца вызначэнне функцый мовы ў адносінах да мыслення і функцый мыслення ў адносінах да мовы:

Функцыі мовы → мысленне	Функцыі мыслення → мова
1. Мова ўдзельчае ў фарміраванні думкі (без слова і сказа ні паняцце, ні выснова існаваць не могуць). Мова – матэрыялізацыя свядомасці чалавека.	1. Фарміраванне знакавага характару мовы. Моўны знак – адзінства гучання і значэння, матэрыяльнага і ідэальнага. Ідэальнае ў знаку існуе, дзейнічае, развіваецца толькі таму, што існуе, дзейнічае, развіваецца думка чалавека, якая фіксуецца ў значэннях знакаў. Утварэнне значэння немагчыма без удзелу думкі.
2. Мова выражае інфармацыю пра думку (фарміруючы думку, мова робіць магчымым абмен думкамі)	2. Мысленне – галоўны сродак развіцця сістэмы лексічных і граматычных значэнняў (напр., развіццё значэння мнагазначных слоў на аснове падабенства, асацыяцыі; фарміраванне і развіццё тэрмінасістэмы мовы на аснове сістэматызацыі паняццяў; развіццё граматычных значэнняў у выніку абагульнення канкрэтных лексічных значэнняў, абстрагаванне прыкмет, уласцівасцей, бакоў лексічных значэнняў і праз іх – прыкмет, уласцівасцей прадметаў і з'яў

	аб'ектыўнай рэчаіснасці і ўнутранага свету чалавека – дзякуючы дзейнасці думкі)
3. <i>Абуджэнне думкі</i> адрасата, больш-менш адэкватнай думцы адрасанта	3. Мысленне – прылада <i>выбару</i> моўных адзінак для пабудовы маўлення (семантычнае праграмаванне, граматычнае канструяванне, лексічнае разгортванне, акустыка-артыкуляцыйнае афармленне – працэсы ўнутранага маўлення, думкі чалавека)
4. <i>Абагульняючая функцыя</i> мовы, якая выцякае з трох папярэдніх: мова – сродак (інструмент) <i>пазнання</i> . Дзякуючы мове кожны чалавек можа карыстацца вынікамі пазнавальнай дзейнасці ўсяго чалавецтва: веда, навыкі, вопыт перадаюцца з пакалення ў пакаленне. І, наадварот, пазнавальная дзейнасць асобных людзей узбагачае запас ведаў усяго грамадства (Архімед, Галілей, Ньютон, Фарадэй, Сечанеў, Пірагоў, Мендзялееў і г.д.). Працэс навучання таксама ажыццяўляецца пры дапамозе мовы.	4. Мысленне ажыццяўляе <i>кантроль</i> за выкарыстаннем моўных адзінак і іх пабудовай (нарматыўныя і ненарматыўныя моўныя адзінкі)
5. <i>Мадэліруючая функцыя</i> – працэс разгортвання (пабудовы) <i>выказвання</i> адпавядае працэсу мыслення і яго члянэнню. Паслядоўнасць лексічных і граматычных элементаў <i>выказвання</i> , сувязь паміж гэтымі элементамі, іх склад прытрымліваюцца думкі, якая развіваецца пры іх удзеле (ідуць за ёю) і такім чынам аказваюцца яе <i>своеасаблівай мадэллю</i> .	

Як суадносіцца мысленне з мовай і маўленнем? Мова як знакавы механізм зносін суадносіцца са свядомасцю ўсяго калектыва, народа. Маўленне як паслядоўнасць моўных знакаў, створаных па яго законах для выражэння неабходнага ў пэўнай сітуацыі зместу, суадносіцца з працай свядомасці асобнага чалавека, але звязана і з вынікамі працы свядомасці ўсяго калектыва.

Мова як механізм зносін фіксуе сваімі элементамі і іх сістэмнай арганізацыяй вынікі сацыяльнай дзейнасці мыслення і свядомасці, неабходныя ў якасці базы для працы думкі і свядомасці асобных людзей. Маўленне як паслядоўнасць знакаў мовы фіксуе сваёй пабудовай дынаміку індывідуальнай думкі, індывідуальнай свядомасці.

Мова, непасрэдна звязаная сваім зместам са свядомасцю чалавека, з'яўляецца матэрыялізацыяй свядомасці чалавека.

3. *Псіхалагічны напрамак менталінгвістыкі. Мова і псіхічная дзейнасць чалавека.*

Псіхалагічны напрамак менталінгвістыкі супрацьпастаўляецца лагічнаму, ён падкрэслівае неадпаведнасць форм мовы лагічным формам:

1. Мова, маўленне, мысленне – узаемазвязаныя, але не тоесныя паняцці. Думка можа выражацца не толькі ў моўнай форме. Думка мастака, музыканта, скульптара, архітэктара і інш. выражаецца ў іншых формах. Больш таго, існаванне мовы зусім не абавязкова прадугледжвае існаванне маўлення: мова глуханямых перадае інфармацыю шляхам жэстыкуляцыі, азбука Морзе – міжнародная тэлеграфная азбука, якую вынайшаў амерыканец Морзе ў 1835 г. і ў якой кропкі і працяжнікі (на пісьме), кароткія і доўгія гукі утвараюць аснову азбукі; шрыфт Луі Брайля для сляпых (1824 г.) – маленькія клетачкі з двух вертыкальных радоў па тры рэльефныя кропкі ўтвараюць 63 камбінацыі літар, знакаў прыпынку, лічбаў, матэматычных знакаў, якія успрымаюцца на дотык.

Ёсць таксама вялікая колькасць штучных моў, якія прыдумвалі з 17 ст. Эсперанта – самая папулярная штучная міжнародная мова (1887 г., Людвіг Лазарус Заменкоф) распрацавана на аснове заходнееўрапейскіх моў і мае 16 граматычных правіл, якія не дапускаюць выключэнняў. Солсэрал – стварыў французскі музыкант Франк Судрэ ў пач. XIX ст., арыгінальная сістэма, заснаваная на 7 нотных дыятанічных гамах, з якіх утвараюцца склады мовы, а астатнія атрымліваюцца шляхам іх камбінацыі. Яе можна прасвіцець, спець або сказаць. У наш час распрацоўваюцца камп'ютэрныя мовы – “Бэйсік”, “Сі”, “Фартран”, “Кабол” і інш.

Сасюр: “Натуральнай для чалавека з'яўляецца не маўленчая дзейнасць, а здольнасць ствараць мову, г.зн. сістэму дыферэнцыраваных знакаў, якія адпавядаюць дыферэнцыраваным паняццям”. Але чалавек у працэсе эвалюцыі спыніў свой выбар на членападзельным маўленні як найбольш дасканалым.

2. Моўныя адзінкі і лагічныя катэгорыі далёка не тоесныя :

А) моўных катэгорый значна больш, чым лагічных (многія моўныя катэгорыі не маюць прамых суадносін з лагічнымі – уласныя імёны, службовыя часціны мовы);

Б) лагічныя катэгорыі інтэрнацыянальныя, моўныя – нацыянальныя, таму па-рознаму моўныя катэгорыі выражаюцца ў розных мовах (лік, склон, асоба, час);

В) змест моўных і лагічных катэгорый не супадае поўнасьцю (аднаму паняццю адпавядаюць некалькі слоў: мовазнаўства – лінгвістыка, маг – факір – фокуснік, лёс – доля, ісці – крочыць, Колас – Якуб Колас, К.М. Міцкевіч);

адно слова можа суадносіцца з рознымі паняццямі (фігура, стан, глеба, экзамен, стол, школа);

некалькі паняццяў выражаецца адным гукавым комплексам (каса, артыкул, акт, тэрмін);

слова можа быць стылістычна або эмацыянальна афарбаваным, паняцце заўсёды нейтральнае (добры – цудоўны – наздвычайны – выдатны – выключны; дрэнны – нікчэмны – паскудны – паршывы – лядашчы – нягодны);

паняцце можа выражацца як словам, так і словазлучэннем: (мовазнаўства – навука аб мове, кампаратывістыка – параўнальна-гістарычнае мовазнаўства);

сістэматызацыя паняццяў адбываецца толькі на змястоўнай, сэнсавай аснове, а сістэматызацыя лексікі магчыма на граматычнай, семантычнай, стылістычнай, словаўтваральнай, тэматычнай, генетычнай, арэальнай і іншых асновах.

Г) структура сужэння і структура сказа ў шэрагу выпадкаў могуць не супадаць. Сужэнне – сцвярдзальна-адмоўная двухчленная форма думкі (усе S суць P), а сказы могуць быць апавядальнымі, пыталымі, клічнымі, аднастаўнымі, развітымі.

У маўленні логіка-граматычнае члянэнне сказа не супадае з сэнсавым: (фармальнае: дзейнік – выказнік – даданыя члены; актуальнае: тэма – рэма).

Маюцца марфалага-сіntaxічныя адрозненні ў мовах розных тыпаў.

Не супадаюць некаторыя лагічныя і граматычныя катэгорыі (катэгорыя субстанцыі, дзеяння і агульная семантыка часцін мовы; лагічная мадальнасць і граматычны лад).

Пры псіхалагічным падыходзе да праблемы сувязі мовы і мыслення разуменне мыслення і свядомасці пашыраецца: логіка-паняццёнаму мысленню супрацьпастаўляецца вобразнае, мастацкае і паўсядзённае, бытавое. Псіхалагічны напрамак звяртае ўвагу на змястоўны бок мовы, які ён звязвае з маўленнем, кантэкстам і сітуацыяй зносін.

4. *Семіятычны напрамак менталінгвістыкі* гл. тэму “Мова як знакавая сістэма”

5. *Кантэнсіўны напрамак. Тыпы і віды моўных значэнняў.*

Лагічны і семіятычны напрамкі разумеюць мову як формы таго або іншага зместу, які знаходзіцца за межамі мовы; псіхалагічны напрамак

разглядае змястоўны бок мовы, які ён звязвае з маўленчай дзейнасцю, кантэкстам і сітуацыяй зносін.

Кантэнсіўны напрамак разглядае мову як змястоўную форму, сукупнасць ведаў, адлюстраваных і замацаваных у мове. Гэты напрамак называюць таксама паняціўным, кагнітыўным. Кантэнсіўны напрамак вывучае моўныя значэнні як разумовыя ўтварэнні, іх тыпы, віды, структуру, адносіны да лагічных і псіхалагічных катэгорый, універсальныя і нацыянальныя ўласцівасці.

Моўныя значэнні ў залежнасці ад адносін да моўных адзнак падзяляюцца на структурныя і інфарматыўныя.

Структурныя моўныя значэнні	Інфарматыўныя моўныя значэнні
<p><i>Лексічныя значэнні</i> замацаваныя за асобнымі словамі або групамі слоў (лексіка-тэматычныя разрады, сінонімы, антонімы, паронімы, амонімы і г.д.). Лексічнае значэнне ў маўленні атрымлівае канкрэтны сэнс і канататыўны (стылістычны) змест. Лексічныя значэнні выкарыстоўваюцца гаворачымі ў рознай ступені, у залежнасці ад адукаванасці, падрыхтаванасці, слоўнага запасу. Лексічнае значэнне атрымлівае ў маўленні канкрэтны сэнс і дадатковыя дэнататыўны і канататыўны (стылістычны) змест. Лексічнае значэнне можа быць прамым і пераносным, асноўным, першасным і вытворным, другасным, матываваным і нематываваным; свабодным, фразеалагічна не звязаным (глеба, артэрыя, сімфонія, без цара ў галаве), фразеалагічна звязаным (не мець глебы пад нагамі), сінтагматычна абумоўленым (пульс жыцця, сімфонія колераў, галоўная артэрыя горада).</p>	<p><i>Логіка-моўныя</i> (логіка-граматычныя) значэнні выяўляюцца пры фармальна-лагічным і сэнсавым (актуальным) члянэнні сказаў – суб’ект, аб’ект дзеяння, прэдыкат, атрыбут; тэма – рэма; пры аналізе суадносін лексічнага значэння і паняцця як формы мыслення (аб’ём і змест паняцця знаходзіцца ў прамой залежнасці ад мнагазначнасці і ўжывальнасці слова як канкрэтнай лексічнай адзінкі).</p>
<p><i>Граматычныя значэнні</i> ўласці-</p>	<p><i>Прадметна-паняціўныя</i> (кагнітыўныя)</p>

<p>выя мове ў цэлым, без граматычных значэнняў лексічныя не могуць існаваць, таму што любое лексічнае значэнне можа праяўляцца праз агульнае граматычнае. Граматычныя значэнні – спосаб прадстаўлення лексічнага: сіні – сінь – сінець – ссінены; шырокі – шыр - шырыня – шырыцца - шырока. Граматычныя значэнні выкарыстоўваюцца ўсімі, яны абавязковыя для ўсіх.</p>	<p>значэнні – значэнні, зафіксаваныя слоўнікавым складам мовы ў якасці канкрэтных ведаў аб рэчах і паняццях</p> <hr/> <p><i>Эмацыянальна-ацэнныя</i> (суб’ектыўныя) значэнні – як кампанент лексічных і граматычных значэнняў – пазітыўныя і негатыўныя ацэнкі (выражаюць узвелічэнне, пашану, павагу, паэтызацыю; непавагу, непашану, асуджэнне, агіду, абурэнне; ласкальнасць, павелічальнасць у формах з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, а таксама формы суб’ектыўнай мадальнасці)</p> <hr/> <p><i>Стылістычныя</i> (канататыўныя) значэнні выдзяляюцца ў адпаведнасці з прыналежнасцю моўных адзінак да пэўнага функцыянальнага стылю. Яны звязаны з рознымі формамі зносін, стылістычнымі і сітуацыйнымі кантэкстамі і асаблівасцямі гаворачых.</p>
<p>Лексічнае і граматычнае значэнні выкарыстоўваюцца для арганізацыі і перадачы пазамоўнай семантыкі, канкрэтнага паведамлення.</p>	<p>Інфарматыўныя моўныя значэнні звязаны са словам і сказам.</p>

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 6 Мова і грамадства

1. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці. Тэорыі паходжання мовы.
2. Мова і формы гістарычнай сукупнасці людзей:
 - рода-племянная мова,
 - мова народнасці,
 - нацыянальная мова.
3. Моўная норма і яе тыпы.

1. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці. Тэорыі паходжання мовы.

Агульнавядомым з'яўляецца, што не існуе мовы без грамадства, як не існуе грамадства без мовы (успомнім феномен Мауглі; эксперыменты па ўстанаўленні, якая мова самая старажытная, што праводзіліся з народжанымі дзецьмі, якіх ізалявалі ад грамадства і якіх выхоўвалі глуханямыя нянькі – фараон Псаметіх, 7 в. да н.э. (загаварылі на фінікійскай мове); германскі імператар Фрыдрых II, 13 ст. (дзеці памерлі); шатланскі кароль Джэймс IV, 16 ст. (загаварылі на ст.яўрэйскай); Хан Акбар – 12 дзяцей да 12 гадоў іх выхоўвалі глуханямыя нянькі, зусім не гаварылі, зносіліся паміж сабою пры дапамозе жэстаў).

Мова ўзнікае, развіваецца і існуе толькі ў грамадстве, і грамадства не можа існаваць і развівацца без мовы. Мова, якая не развіваецца і не функцыянуе – мёртвая мова, яна захоўваецца толькі як прадмет вывучэння (лацінская, этруская, пруская і інш.). Праблема сацыяльнай абумоўленасці мовы з'яўляецца адной з цэнтральных у тэорыі мовы. Раздзел тэарэтычнага мовазнаўства, які вывучае сувязь мовы і грамадства, называецца сацыялінгвістыкай, або сацыялогіяй мовы. Тэрмін сацыялінгвістыка ўвёў у мовазнаўства ў 1952 г. амерыканскі Х. Кары.

Асноўныя праблемы сацыялінгвістыкі: сацыяльная прырода мовы чалавека, грамадская абумоўленасць узнікнення і развіцця мовы; мова і формы гістарычнай сукупнасці людзей; сацыяльная абумоўленасць фарміравання літаратурных моў і моўнай нормы; нераўнамернасць развіцця асобных сфер мовы ў залежнасці ад патрэб грамадства; сацыяльная абумоўленасць дыферэнцыяцыі моўнай сістэмы; функцыянальныя моўныя стылі і грамадства; магчымасці свядомага мэтанакіраванага ўздзеяння грамадства на мову; залежнасць грамадства ад мовы; праблемы культуры маўлення як праблемы сацыяльнага прымянення мовы; мова і навукова-тэхнічная эвалюцыя і інш.

Праблема паходжання мовы – адна з цэнтральных – займала многіх моваведаў і філосафаў, але ставілася і вырашалася па-рознаму. Існуе некалькі тэорый (гіпотэз) паходжання мовы.

Тэорыі паходжання мовы

Назва тэорыі і яе змест	Аўтар
1. <i>Гукапераймальняя тэорыя</i> першымі элементамі маўлення	Лейбніц

чалавека лічыць імітацыю, перайманне ім гукаў жывой прыроды.	
2. <i>Тэорыя эмацыянальных выклічнікаў</i> сцвярджае, што першымі элементамі маўлення былі эмацыянальныя выклічнікі, якія перадавалі розныя эмоцыі чалавека – страх, здзіўленне, радасць, вяселле і інш. (тыпу Ой! Ах! Ох!)	Русо
3. <i>Тэорыя рытмічных працоўных выгукаў</i> (працоўная тэорыя) лічыць, што ў аснове ўзнікнення маўлення ляжаць рытмічныя працоўныя выгукі, якія садзейнічалі рытмізацыі і аблягчэнню сумеснай працы носьбітаў мовы. Першыя словы развіліся ад дзеяслоўных асноў для абазначэння дзеянняў. Словы маглі нараджацца толькі ў калектыўнай працы. Першыя карані – гукі, якія суправаджалі калектыўныя дзеянні (рытмічныя выклічнікі тыпу эх!, ух!)	Нуарэ, Платон, Эпікур
4. <i>Тэорыя сацыяльнай дамоўленасці (дагавору)</i> прадугледжвае ў аснове ўзнікнення маўлення дамоўленасць носьбітаў мовы адносна намінацыі пэўных прадметаў і з’яў. Першапачаткова людзі жылі ізалявана, вымаўлялі толькі няпэўныя гукі, неабходнасць барацьбы за існаванне прымусіла іх аб’яднацца. Яны навучыліся артыкуляваць больш выразна свае гукі, прымаючы іх на дамоўленасці за знакі сваіх ідэй або прадметаў, пакуль не выпрацавалі мову.	Сміт, Русо
5. <i>Тэорыя сяміятычнага скачка</i> сцвярджае раптоўнае азначванне ў працэсе развіцця камунікатыўнай функцыі мовы.	Леві-Строс
6. <i>Тэорыя натуральнага паходжання мовы</i> лічыць, што з’яўленне мовы – заканамерная з’ява ў працэсе развіцця пачуццяў і розуму чалавека. Мова непарыўна развіваецца разам з развіццём чалавека-носьбіта гэтай мовы. Чалавек затрымліваў увагу на прадметах аб’ектыўнага свету, адзначаючы іх характэрныя прыкметы. Дзякуючы гэтым прыкметам ён адрозніваў прадметы. Першая прыкмета, якая захавалася ў памяці чалавека, знайшла сваё выражэнне ў слове, і гэта было ўзнікненне мовы. Спачатку ўзнікаюць словы, якія называюць канкрэтныя прадметы або іх прыкметы, а затым ужо і агульныя паняцці. Асновай утварэння паняццяў служыць рэальны свет. Паходжанне і гісторыя мовы непарыўна звязаны з гісторыяй мыслення – дзякуючы мове народы паступова навучыліся думаць, а дзякуючы мысленню яны навучыліся размаўляць.	Гердэр
7. <i>Тэорыя боскага паходжання мовы</i> – У Старым запавеце сцвярджаецца, што Бог стварыў свет, першага чалавека Адама, і ён валодаў маўленчай здольнасцю, даў назвы жывёлам і раслінам. Да Вавілонскага стаўпатварэння была	Біблія

адна мова, у час Вав. ст. адбылося змяшэнне моў і іх расейванне па ўсёй зямлі.	
8. <i>Марксісцкая тэорыя</i> - мова такая ж старажытная, як і свядомасць, узнікае з настойлівай неабходнасці зносін з іншымі людзьмі. У працэсе фарміравання ў ходзе іх калектыўнай працы ў людзей з'явілася патрэба штосьці сказаць, і гэта патрэба стварыла сабе свой орган: неразвітая гартань малпы марудна, але няўхільна пераўтваралася ў органы маўлення, якія паступова навучыліся вымаўляць адзін членападзельны гук за другім. Другаснае паходжанне мовы (з'яўленне мовы – этап эвалюцыі спачатку біялагічнай, а пасля біялагічна-сацыяльнай) пацвярджаюць дадзеныя прыроднаўчых навук – арганізм чалавека не мае якога-небудзь прыроднага органа маўлення. Сістэма органаў маўлення складаецца з сукупнасці іншых органаў: мозг, лёгкія, гартань і глотка, рот і насавая поласць, першасная функцыя якіх – іншая.	Маркс, Энгельс
9. Тэлепатычная тэорыя – першабытны чалавек валодаў тэлепатычнымі здольнасцямі, мог абменьвацца думкамі без мовы, але пасля адбыўся генетычны збой, некаторыя асобы страцілі гэту здольнасць, і вымушаны былі шукаць іншы сродак зносін. Так узнікла мова.	

Як сцвярджаюць антрапалагі і археалагі, чалавек у сваім развіцці прайшоў некалькі этапаў, якія абумовілі фарміраванне розных тыпаў людзей:

Тып чалавека	Час фарміравання	Працоўныя навыкі
Чалавек умелы (<i>homo habilis</i>)	2,5 – 1,5 млн гадоў назад	Рабіў простыя, прымітыўныя прылады
Чалавек прамаходзячы (<i>homo erectus</i>)	1,5 млн – 200 тыс. гадоў назад	Новыя віды прылад
Чалавек разумны (<i>homo sapiens</i>)	200 – 40 тыс г. назад, старажытны перыяд каменнага веку, эпоха ранняга або ніжняга палеаліту	Новая тэхніка, узнікла мова

Працэс эвалюцыі чалавека адлюстроўваецца ў наступнай схеме:
 Аўстралапітэк (чалавекападобная малпа) → *homo erectus*, пітэкантрап (Ява) → неандэрталец → краманьёнскі тып (Францыя, Кро-Маньён) → *homo sapiens*, чалавек разумны, еўрапеоід → сучасны чалавек.

У сучаснай антрапалогіі выдзяляюцца наступныя тыпы людзей:

Тып чалавека	Час фарміравання
--------------	------------------

Архантроп, прачалавек	300 тыс гадоў назад
Палеантроп, неандэрталец (вымер)	70 тыс гадоў назад
Неантроп, сучасны чалавек	

2. Мова і формы гістарычнай сукупнасці людзей:

Праблема сувязі мовы і грамадства разглядалася ў працах многіх лінгвістаў 19 і 20 стст. (А.М. Пяшкоўскі, Бадуэн дэ Куртэнэ, Л. Шчэрба, Е.М. Паліванаў, А.Д. Сялішчаў, Мешчанінаў, В.У. Вінаградаў і інш.)

У залежнасці ад форм гістарычнай сукупнасці людзей выдзяляюцца наступныя тыпы мовы:

Формы гістарычнай сукупнасці людзей	Тып мовы
Этнаграфічная група	Гаворка, дыялект (літ. жэмайты, аўкштайты, сувалькеты; ням. верхнія і ніжнія саксонцы, баварцы, швабы; бел. палескія гаворкі)
Этнос (народ)	Мова (руская, беларуская, нямецкая)
Этнічная сукупнасць	Роднасныя мовы (усходнеславянскія, германскія)
---	Моўная сям'я (індаеўрапейская, фінаўгорская)

Асноўнай адзінкай этнаграфічнай класіфікацыі з'яўляецца этнас (народ). Гэта катэгорыя характарызуецца адзінай тэрыторыяй, рэальнымі эканамічнымі сувязямі, адзінай мовай, мае агульную этнічную самасвядомасць (беларусы, палякі, немцы, казахі, узбекі).

Этнічная сукупнасць аб'ядноўвае некалькі народаў, якія размаўляюць на роднасных мовах і маюць агульную культурную спадчыну (рускія – беларусы – украінцы; літоўцы – латышы). Моўная сям'я не мае адпаведнай этнічнай катэгорыі.

У залежнасці ад грамадскіх фармацый вызначаюцца наступныя этапы развіцця мовы:

Грамадскія фармацыі	Сукупнасці людзей	Тып мовы
Першабытнаабшчынны лад	Род, племя	Радавыя, племянныя дыялекты
Рабавольніцкі лад		
Феадальны лад	народнасць	мова народнасці
Капіталістычны лад	нацыя	нацыянальная мова

1.1 Мова да эпохі ўтварэння нацыі (данацыянальная мова)

Мова першабытнаабшчыннага ладу (рода-племяная мова).

Асноўнай ячэйкай першабытнаабшчыннага ладу з'яўлялася племя – сукупнасць людзей, якія жывуць на адной тэрыторыі, звязаны гаспадарчымі адносінамі, карыстаюцца адной мовай, але, у адрозненне ад больш позніх сукупнасцей, звязаны кроўнароднымі сувязямі. Племя падзялялася на 2 браты, яны ў сваю чаргу – на роды, вялікія сем'і, спачатку па мацярынскай (матрыярхат), пасля – па бацькоўскай (патрыярхат) лініі.

Падзел племені на групы абумовіў некаторыя адрозненні мовы кожнай групы ад моў іншых груп. На мяжы старой і новай эры існавала група роднасных славянскіх плямён, якія гаварылі на блізкіх мовах, або племянных дыялектах адной структуры мовы.

Лексічныя адрозненні абумоўліваліся рознымі фактарамі:

- падзел племені на мужчынскую і жаночую палавіны ў сувязі з падзелам іх працы абумовіў існаванне *мужчынскай і жаночай мовы*;

- *хуткае абнаўленне слоўніка*;

- *існаванне табу* (грамадска забароненых слоў і абазначаемых імі паняццяў): мядзведзь, лац. *ursus*, грэч. *arctos*, літ. *lokys*, ням. *der Bar*, суч. руск. дыял. *хозяин*, старик, он, дедушко; змяя, лац. *serpens*, грэч. *herpeton*, літ. *givate* – промыславыя, гаспадарчыя табу. Табу падвяргаліся не толькі назвы жывёл, але і назвы рэчаў, падзей, дзеянняў – бытавыя табу, выкліканыя імкненнем пазбегнуць уздзеяння злага духу (аддаць богу душу, паўсці ў нябыт);

- *сыходжанне і разыходжанне моў* - знешнія кантакты і ўзаемадзеянні, скрэшчванне моў. Гіпотэза “моўнай бесперапыннасці”: кожныя дзве суседнія мовы былі вельмі падобныя адна на адну, мовы, якія знаходзіліся адна ад другой праз адну, падобныя менш, праз дзве – яшчэ менш і г.д. Разам з тым усе тэрытарыяльна сумежныя мовы (радавыя) настолькі блізкія, што ў далейшым на іх аснове ўзнікае племяная мова, а пасля – мова саюзаў плямён. Дыялекты палярызуюцца, і паміж імі вызначаюцца больш рэзкія лінгвістычныя межы. Моў становіцца менш, але адрозніваюцца яны ўсё больш. Сыходжанне і разыходжанне моў – два бакі аднаго працэсу. Сыходжанне – працэс злучэння спачатку радавых, а пасля племянных дыялектаў у цесную моўную сям'ю і адначасова – гэта працэс распаду былой моўнай сям'і, але сям'і дыфузнай.

Істотнай асаблівасцю моў першабытнаабшчыннага ладу з'яўляецца скрэшчванне моў – калі ў выніку кантакту дзвюх моў узнікае трэцяя, якая не з'яўляецца ні той, ні другой (румынская, англійская).

У працэсе міжмоўнага ўзаемадзеяння назіраюцца розныя з'явы:

Субстрат – сляды пераможанай мовы ў складзе мовы-пераможцы (балцкі субстрат у славянскіх мовах): адстрат – мова прышэльцаў, якая паўплывала на мову абарыгенаў (лацінская мова → раманскія мовы); суперстрат – сляды мовы-прышэльца ў складзе мовы карэнных жыхароў (нарманская → англійская).

Індаеўрапейская моўная сям'я ўтварылася ў к. III тыс да н.э., гіпотэзы: а) як працэс скрэшчвання розных моўных плыней у выніку перамяшчэння і ўзаемадзейня саюзаў плямён; б) у выніку распаду настратычнай сям'і моў Еўразіі на дзве галіны са з'явай аблаута – фанетычна не абумоўленае чаргаванне галосных: просить – спрашивать, лат. do – dedi, англ. sing – sang, бел. насіць – носіць (→ пачатак індаеўрапейскіх моў, сямітскай, картвельскай) і без яго (→ цюркская, фінаўгорская, тунгуса-манджурскай, мангольская моўная сям'я) (аўтар гіпотэзы Ілліч – Світыч, настратычная тэорыя).

Мова перыяду рабаўласніцкага і феадальнага ладу - мова народнасці

У перыяд рабаўласніцкага ладу ўзнікае тэндэнцыя да стварэння дзяржаўнай мовы. Паколькі старажытныя дзяржавы былі заснаваны на прымусовым аб'яднанні некалькіх разнамоўных плямён, то моўная сістэма пры гэтым аказалася двухпластовай – адзін пласт утвараўся мовай пануючай часткі насельніцтва, другі, ніжэйшы, – мовай астатніх пластоў насельніцтва, у тэрытарыяльных адносінах перыферыяльных. Панаваўшыя да гэтага радавыя адносіны змяняюцца феадальнымі, а племянны саюз пераўтвараецца ў народнасць. (Старажытны Рым → экспансія рымлян → распаўсюджанне лацінскай мовы, суіснаванне размоўнай латыні (sermo vulgaris) і літаратурнай мовы (Latina classica).

Феадальнае грамадства развівае тэндэнцыю да стварэння адзінай мовы, якая спалучаецца з тэндэнцыяй да двухмоўя. Кожная мова становіцца адзінай у сваім сацыяльным ярусе, уся феадальная знаць гаварыла на адзінай літаратурна-пісьмовай мове. Імкнулася да адзінства мова больш нізкай сацыяльнай групы – народная мова, якая ўзнікла на аснове мясцовых дыялектаў з насельніцтва гарадоў.

Чыста сялянскія дыялекты заставаліся адасобленымі на працягу ўсяго перыяду. У гэтым суіснаванні перамагаюць народныя мовы. У канцы феадалізму народныя мовы становяцца пераважаючымі мовамі ва ўсіх сферах зносін у сваіх краінах. Гэта быў час, калі завяршаецца фарміраванне адзіных народнасцей і народнасці пераўтвараюцца ў нацыі.

На Русі XI-XIII ст. трохмоўе – існавала агульналітаратурна-пісьмовая жывая мова, якая адрознівалася ад русіфікаванай стараславянскай і была больш блізкай да размоўнай, народнай. Літаратурна-пісьмовая мова, знікаючы, пераўтварае народную, якая развіваецца і становіцца літаратурна-пісьмовай. Двухмоўе феадальнага грамадства своеасабліва пераліваецца ў сучасны здабытак нацыянальных літаратурных моў, утвараючы ў іх аснову разгалінаванай і тонка размежаванай сінаніміі і стылістыкі.

Мова ў эпоху ўтварэння нацыі. Нацыянальная мова.

Нацыя – гістарычная катэгорыя, якая ўзнікае ў эпоху капіталістычнай фармацыі. Фарміраванне нацыі прыводзіць да ўтварэння адзінай нацыянальнай мовы з мовы народнасці. Нацыя характарызуецца адзінствам тэрыторыі, эканамічнага жыцця, мовы, псіхічнага складу і культуры. Фарміраванне народнай мовы адбываецца наступным чынам: народная мова перамагае літаратурна-пісьмовую мову, узбагачаючыся яе элементамі. Пры

гэтым у народнай мове адбываецца ўнутраная перабудова, у выніку якой або канчаткова замацоўваецца раней намечаная агульная форма, або перамагае адзін, як правіла, цэнтральны ў эканамічных і дзяржаўных адносінах дыялект, або адбываецца тое ці іншае ўзаемадзеянне дыялектаў. Нацыянальная мова – заўсёды мова літаратурна апрацаваная, упарадкаваная, агульнанародная, якая мае 2 формы – вусную і пісьмовую. На вышэйшай ступені свайго развіцця нацыянальная мова становіцца прадметам школьнага выкладання, мовай асветы і культуры, чотка рэгламентуе свае формы.

2. *Моўная норма і яе тыпы.*

Як вядома, любая мова выступае ў той ці іншай форме свайго існавання як канкрэтна-гістарычная сацыяльная норма. Праблема моўнай нормы ставілася і вырашалася амаль на ўсіх этапах развіцця мовазнаўства.

Моўная норма выводзіцца з параўнання сістэмы мовы і маўлення, пры гэтым мова разумеецца як патэнцыяльная, абстрактная схема, набор адзінак зносін. Моўная норма – рэалізацыя магчымасцей мовы ў канкрэтна-гістарычнай форме. “Мова адпавядае не таму, што можна сказаць, а таму, што ўжо сказана і па традыцыі гаворыцца ў разглядаемым грамадстве” (Э. Касэрыу). Сістэма ахоплівае ідэальныя формы рэалізацыі пэўнай мовы, г.зн. тэхніку і эталоны для пэўнай маўленчай дзейнасці, норма ж уключае мадэлі, гістарычна ўжо рэалізаваныя з дапамогай гэтай тэхнікі і па гэтых шаблонах. Норма адпавядае фіксацыі мовы ў традыцыйных формах. Таму норма ў кожны момант уяўляе сінхронную раўнавагу сістэмы. Норма – гістарычна прыняты ў дадзеным калектыве мэтазгодны выбар аднаго з варыянтаў мовы. Гэта правілы, узор утварэння і выкарыстання моўных адзінак.

Моўная норма характарызуецца наступнымі ўласцівасцямі:

- *выбіральнасць* (кожная моўная норма па-свойму рэалізуе магчымасці сістэмы мовы, у гэтым праяўляецца варыянтнасць, развіццё, дынамічнасць);
- *устойлівасць* (моўная норма аб’ядноўвае маўленчую дзейнасць гаворачых, раздзеленых часам, месцам, сацыяльнымі станам, узроўнем ведаў і сацыяльнага развіцця; мова перадаецца з пакалення ў пакаленне);
- *абавязковасць* (усё прызнае грамадствам лічыцца не толькі абавязковым, але і правільным).

Паколькі мова з’яўляецца поліфункцыянальнай з’явай, норма таксама не з’яўляецца адзінай. Асноўныя *тыпы моўнай нормы* – узус, літаратурная мова, стыль.

Узус – сукупнасць усіх рэальных форм выкарыстання мовы. Гэта норма праяўляецца ў мясцовых гаворках, сацыяльных дыялектах, жаргонах, абіходна-размоўных формах. Вар’іраванне моўнай нормы абумоўліваецца не толькі часам, але і сацыяльнымі ўмовамі. Узусы мясцовых гаворак і сацыяльных дыялектаў, гарадскога кайнэ адрозніваюцца па сацыяльным стане, назначэнні, структурнай напоўненасці, дапушчальнай варыянтнасці. Дыялекты захоўваюцца і пры існаванні нацыянальнай мовы.

Мясцовыя і сацыяльныя дыялекты з'яўляюцца блізкімі, паколькі ў іх супадае пласт прафесійнай лексікі, таму іх і разглядаюць як дыялекты двух тыпаў – тэрытарыяльныя, мясцовыя і сацыяльныя. Іх асноўнае адрозненне – мясцовыя гаворкі ахопліваюць усё насельніцтва дадзенай мясцовасці, маюць своеасаблівую лексіку, фанетыку і граматыку. Сацыяльныя дыялекты аб'ядноўваюць толькі частку людзей і валодаюць, галоўным чынам, адметнай лексікай.

Сацыяльныя дыялекты ў сваю чаргу падзяляюцца на прафесійныя і непрафесійныя. Вытокі прафесійных дыялектаў (арго) – прафесійныя лексічныя сістэмы, якія ствараліся і выкарыстоўваліся прадстаўнікамі розных промыслаў і рамёстваў (рыбалоўства, паляванне, шавецкая справа, плытагонная справа) з мэтай захаваць сакрэты сваёй вытворчасці (ноу-хау). Такія прафесійныя жаргоны ў наш час зніклі. Для мовы нашага часу характэрна “прафесіяналізацыя” мовы, уключэнне навукова-тэхнічнай тэрміналогіі ў літаратурную мову.

Жаргоны ўзнікаюць у сацыяльных групах людзей, звязаных не толькі агульнымі вытворчымі мэтамі, але і сумесным жыццём, агульным правядзеннем часу (армейскі жаргон, студэнцкі, школьны і г.д.). Акрамя таго, ёсць яшчэ жаргон дэкаласаваных элементаў – зладзейскі жаргон, блатная “музыка”. Лексіка жаргонаў утвараецца рознымі спосабамі: 1) у выніку запазычвання : кресло “мяса” ад н.грэч. kreas , хірыга “рука” ад н.грэч. хегі + рус. га, мас “мы” – н.грэч. mas, піель “нож” – ад літ. pielis, мікро “мала” ад грэч. mikros ; петрусь “камень” ад грэч. petros 2) у выніку шыфроўкі слоў: кустра “сястра”, шулуна “луна”, кулото “золата”, кузорька “зорька”, кірпіч “куцэгла”, 3) у выніку стварэння аказіяналізмаў: темнуха “ноч”, грэйка “печ”, хадуха “вада”, плёха “лазня”, слыхта “вуха”, рыпні “дзверы”, ярох “дзед”, баба “яруха”; шад, шупекло “пекла”, 4) метафарызацыі: пажар “арышт”, мядзведзь “сейф”, галубы “бялізна”, алая ружа “п'яная жанчына”; 4) абрэвіяцыя: лаба, шпора . (Е. Романов. Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык (Любецкий лемень). – М., 1891.)

Афенская песня: Ой и мас не смурак, а ламон карюк, По турлу хандырю, коробей нарю. Коробей нарю, карючков вершаю. Карючок клевенек, тудошной вербушок, Сквоженька, красимка – гальм да красима... Ой, и я не дурак, молодой молодец, По селу хожу да короб ношу. Короб ношу, на девиц гляжу. Девочка милочка, черный глазок, Личико красиво, кровь с молоком ... (Афені – вандроўныя дробныя гандляры).

Літаратурная мова – апрацаваная і ўзорная форма мовы таго ці іншага народа, якая займае цэнтральнае месца сярод усіх форм існавання і функцыянавання мовы, паколькі яе прызначэнне – аб'ядноўваць членаў сацыяльнай сукупнасці – народнасці, нацыі. Літаратурная мова як асноўная норма характарызуецца наяўнасцю кадыфікаванай, нармалізаванай пісьмовай формы; абавязковасцю і поліфункцыянальнасцю. Норма абавязковая, традыцыйная, зменлівая. Тыпы літаратурнай мовы.

Асноўнае адрозненне нацыянальнай мовы – ускладненне яе ўнутранай арганізацыі, узнікненне стыляў. *Стыль* – разнавіднасць маўлення, якая ўжываецца людзьмі ў тыповай грамадскай сітуацыі. Стылі нацыянальнай мовы ўзніклі з сацыяльных і тэрытарыяльных разнавіднасцей мовы.

Класіфікацыя стыляў

Кніжны тып				Размоўны тып				
Навуко -вы Стыль ↓	Мас- тац-кі Стыль ь ↓	Публі- цыстыч- ны Стыль ↓	Дзела- вы стыль ↓	Абіход -на- раз- моўнае маў- ленне ↓	Абіход- на-раз- моўнае маў- ленне ↓	Прас -та- моўе	Мяс -цо- выя га- вор- кі	Фаль -клор
Навуко -ва-па- пуляр- ны стыль	Проза Паэ- зія Дра- ма	Нарыс Артыкул Фельето н Інтэрв'ю	Афіц.- да-кум. Абіх.- дзелав ы	Гарад- ское кайнэ	Сацы- яль- ныя, пра- фесійны я дыялект ы			

Стылі ўзнікаюць з развіццём пісьмовай формы мовы ў сувязі з супрацьпастаўленнем вуснага і пісьмовага маўлення, кніжнага і размоўнага тыпу моў.

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 7. Мова і гісторыя

1. Функцыянаванне і развіццё мовы. Сінхранія і дыяхранія.
2. Знешнія фактары моўных змен
3. Унутраныя прычыны моўных змен.
4. Тыпы моўных змен.

1. Функцыянаванне і развіццё мовы. Сінхранія і дыяхранія.

Як вядома, моўныя з'явы можна разглядаць у двух аспектах – на адным, пэўным этапе развіцця і ў працэсе гістарычных змен, у сувязі з чым выдзяляюцца паняцці “функцыянаванне” і “развіццё” мовы, і адпаведна – “сінхранія” і “дыяхранія”. Разглядаючы гэту праблему, В. Гумбольт гаварыў пра зменлівасць і ўстойлівасць у мове, Б. дэ Куртэнэ выдзяляў статыку і дынаміку ў мове, Сасюр указваў на воль адначасовасці (сінхранія) і воль паслядоўнасці (дыяхранія); пражская лінгвістычная школа адзначала сінхранію і дыяхранію як два аспекты лінгвістычнага даследавання.

Сінхранія – аналіз мовы на пэўным этапе развіцця, на адным часавым (сінхронным) зрэзе, у сукупнасці і сістэме сувязей і адносін паміж элементамі. У шырокім сэнсе сінхранія – вывучэнне функцыянавання мовы.

Дыяхранія – вывучэнне мовы ў паслядоўнай змене яе станаў на працягу некалькіх гістарычных перыядаў яе развіцця. Гэта вывучэнне гісторыі мовы.

Акрамя таго, сінхраніяй называюць стан мовы, яе статыку, дыяхраніяй – развіццё мовы, яе гісторыю, дынаміку.

Сінхранія	Дыяхранія
функцыянаванне	развіццё
адначасовасць	паслядоўнасць
статыка	дынаміка
стан мовы	эвалюцыя

Сінхранія і дыяхранія – узаемазвязаныя з'явы. У сістэме сучаснай мовы заўсёды ў наяўнасці (суіснуюць) старыя і новыя з'явы. Аджыўшыя з'явы, якія адзначаюцца як устарэлыя – вынік гістарычнага развіцця. Існаванне ў мове варыянтаў моўных адзінак граматыка кваліфікуе як суадносінны устарэлай, малаўжывальнай формы і нарматыўнай, агульнапрынятай. У сінхраніі адлюстроўваецца часавая перспектыва. Сінхранічны аналіз немагчымы без дыяхранічнай перспектывы. Гэта праяўляецца на розных моўных узроўнях – у лексічнай сістэме (гістарызмы, архаізмы, неалагізмы); у семантыцы – вытворныя, адцягненыя, пераносныя значэнні развіваюцца на аснове канкрэтных (*хваляваць* ‘выклікаць хвалю’ → “турбаваць”; *разважаць* “узважаць на вагах” → “думаць”; *меркаваць* “здымаць мерку” → “выказваць меркаванне”; *адзначаць* “паставіць знак” → “сказаць”; фразеалагізмы *перапоўніць чашу цяжарнасці, спачываць на лаўрах, тачыць лясы (балясы)* і інш.); на фанетычным узроўні – чаргаванні гукаў, беглыя галосныя (*дзень* –

дня, вецер – ветра, пень – пня, але вечар - вечара можна растлумачыць толькі гістарычна: днь > днья > дня; вечѢр > вечера, бел. вечара); такія ж з’явы ў галіне марфалогіі і словаўтварэння.

Такім чынам, сінхранічнае і дыяхранічнае апісанні мовы заканамерна ўзаемазвязаныя, узаемна дапаўняюць і тлумачаць адзін аднаго.

2. Знешнія фактары моўных змен

Развіццё мовы залежыць ад аб’ектыўнай рэчаіснасці – сацыяльнай і культурнай гісторыі народа, развіцця ўзроўню ведаў і адукацыі, асаблівасцей нацыянальнага і псіхічнага складу і інш.

1) Першапрычынай моўнага развіцця з’яўляецца гісторыя грамадства, культуры і свядомасці. Найбольш істотныя змены ў гісторыі мовы (распад і ўварэнне моў, збліжэнне моў, узнікненне моўных саюзаў) звязаны з паралельнымі падзеямі ў гісторыі народаў (міграцыяй, заваёвамі, утварэннем і распадам дзяржаўных аб’яднанняў, кантактамі народаў): агульнаславянская мова → усходнеславянская → руская, беларуская, украінская мовы; балтаславянскі моўны саюз → балтыйскія, славянскія мовы і інш. Формы гістарычнай сукупнасці (племя, народнасць, нацыя) таксама вызначаюць тып моўных структур.

2) Істотным фактарам у працэсе моўных змен з’явілася развіццё пісьма, кнігадрукаванне (у шырокім сэнсе навукова-тэхнічны прагрэс). Гэта ў сваю чаргу абумовіла фарміраванне літаратурнай (унармаванай) формы мовы, кваліфікацыю яе норм у граматыках і слоўніках. Увогуле навука і вытворчасць, тэхніка ў сваім развіцці і зменах таксама ўплывае на развіццё і змены ў лексічным складзе мовы (фарміраванне тэрмінасістэмы).

3) Класавая і прафесійная дыферэнцыяцыя грамадства абумоўліваюць узнікненне і знікненне сацыяльных і прафесійных дыялектаў, жаргонаў.

4) Сацыяльныя змены ў жыцці грамадства абумоўліваюць змены ў слоўнікавым складзе грамадства. Так, у эпоху рэвалюцыйных пераўтварэнняў адбываецца істотныя змены ў мове (П.Лафарг “Мова і рэвалюцыя”, дэмакратызацыя французскай мовы; руская мова пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі).

5) Змены ў характары камунікатыўных працэсаў у грамадстве, дыферэнцыяцыя сацыяльных умоў і форм зносін прывялі да функцыянальнай дыферэнцыяцыі мовы, фарміравання яе функцыянальных стыляў.

6) Этнічны склад насельніцтва, яго аднароднасць або неаднароднасць таксама ўплываюць на фарміраванне лексічнай сістэмы (свабода ад іншамоўнага ўплыву або залежнасць ад яго). Напр., лексічная сістэма гаворак паўночна-заходняй Беларусі, на тэрыторыі якой пражываюць кампактныя групы іншаэтнічнага насельніцтва – літоўцаў, латышоў, палякаў, адчула моцны заходні ўплыў, вынікам якога з’явіліся шматлікія балтызмы, апасродкаваныя германізмы і паланізмы ў яе складзе; у гаворках паўднёва-заходняй Беларусі прыкметны ўплыў памежных з імі блізкароднасных рускай і ўкраінскай моў.

7) Змены ў моўнай сістэме абумоўліваюць таксама кантакты з іншымі народамі, эканамічныя, гандлёвыя, палітычныя і культурныя сувязі (лексіка, запазычаная ў беларускую мову з класічных, германскіх, раманскіх, цюркскіх і іншых моў апасродкаваным шляхам або непасрэдна).

8) Значны ўплыў на развіццё моўнай сістэмы аказваюць дзяржава і школа, дзяржаўная моўная палітыка. Засцерагчы ці пазбавіць Напрыклад, аб'яўленне нацыянальнай мовы дзяржаўнай, афіцыйнае існаванне двухмоўе, вывучэнне мовы ў школе і вчу. Пурызм – жаданне грамадства засцерагчы ці пазбавіць мову ад чужых элементаў. Пурызм як кампанент моўнага планавання як адна з характэрных тэндэнцый у развіцці літаратурнай мовы, праз якую прайшлі амаль усе культурныя мовы. Традыцыі нацыянальнага пурызму старажытныя. Цыцэрон выступаў супраць вялікага ўплыву грэчаскай мовы. 19 ст. - Шышкоў, Даль (*калоши – мокроступы, фортепяно – тихогромы, бульвар – гульбище*, пач. 20 ст. – беларуская мова: *скептык – сумнявальнік, песімізм – смутнагляд, этнограф – людазнаўца, нервы – жылкі* і г.д. Віды пурызму (напрамкі моўнага планавання): архаізацыйны (чэшская мова), этнаграфічны (беларуская, сербская, нарвежская), сістэматызацыйны (ісландская, турэцкая). Па ступені інтэнсіўнасці: выбіральны (абмежаваны), экстрэмальны, глабальны (ісландская мова).

9) Дзейнасць свядомасці і мыслення абумоўлівае развіццё семантыкі моўных адзінак.

3. Унутраныя прычыны моўных змен.

Унутраныя прычыны моўнага развіцця называюць таксама ўнутранымі ўмовамі змен. Гэта:

1) Прыстасаванне моўнага механізму да фізіялагічных асаблівасцей арганізма чалавека, яго ўдасканаленне: тэндэнцыя да зручнасці вымаўлення, артыкуляванае членападзельнае маўленне як найбольш зручная, дасканалая форма яго, якая аблягчала гукавое маўленне; эканомія моўных сродкаў (працэс полісемантызацыі лексічных адзінак).

2) Тэндэнцыя да абстрагавання элементаў моўнай сістэмы: канкрэтнае значэнне → абстрактнае значэнне лексічных адзінак (*вырашаць, меркаваць*); паўназначнальныя словы → няпоўназначнальныя (утварэнне некаторых прыназоўнікаў тыпу *на працягу, на лініі, за кошт*, злучнікаў тыпу *што, калі, хто, які, каб*); фарміраванне граматычных катэгорый (адусаўлёныя асабовыя назоўнікі → абстрактнае значэнне катэгорыі роду);

3) Тэндэнцыя да дыферэнцыяцыі моўных адзінак і іх функцый: старажытныя гукі-выказванні дыферэнцыраваліся на гукі і марфемы-выказванні, пазней слова было супрацьпастаўлена марфеме і сказу, дыферэнцыяцыя сказаў розных тыпаў. У працэсе лінгвістычнага аналізу тэкст (выказванні) → сказы → словазлучэнні → словы → марфемы → склады → гукі (сегментацыя).

4) Тэндэнцыя да інтэграцыі (аб'яднання) моўных адзінак у працэсе маўлення: гукі → склады → марфемы → словы → словазлучэнні → простыя сказы → складаныя сказы → тэкст; племянныя дыялекты → мовы народнасцей → нацыянальныя мовы.

5) Тэндэнцыя да ўзбагачэння, ускладнення моўнай сістэмы. Развіццё лексікі, словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу.

6) Тэндэнцыя да змен па аналогіі, асабліва ў галіне словаўтварэння і формамянення: чаканне – слуханне – бачанне – выкананне ; аўтарства – наватарства – таварыства ; рыніт – атыт – менінгіт – артрыт ; прызямліцца – прылуніцца; аўтобус – тралейбус – аэробус (па аналогіі з амнібус ад лац. omnibus).

Знешніх фактараў, якія ўплываюць на характар моўных змен, значна больш, і гэта тлумачыцца тым, што важнейшая рухаючая прычына моўнага развіцця – уплыў грамадства. Гэта яшчэ раз пацвярджае, што мова – сацыяльная, грамадска абумоўленая з’ява. Яе ўзнікненне, развіццё і функцыянаванне цесна звязана з грамадствам.

Наступная табліца падагульняе фактары і прычыны моўнага развіцця:

Знешнія фактары моўнага развіцця	Унутраныя фактары моўных змен
Гісторыя грамадства, культуры і свядомасці	Прыстасаванне моўнага механізму да фізіялагічных асаблівасцей арганізма чалавека
Навукова-тэхнічны прагрэс	Тэндэнцыя да абстрагавання элементаў моўнай сістэмы
Класавая і прафесійная дыферэнцыяцыя грамадства	Тэндэнцыя да дыферэнцыяцыі моўных адзінак
Сацыяльныя змены ў жыцці грамадства	Тэндэнцыя да інтэграцыі моўных адзінак
Дыферэнцыяцыя сацыяльных умоў і форм зносін	Тэндэнцыя да ўзбагачэння, ускладнення моўнай сістэмы
Этнічны склад насельніцтва	Тэндэнцыя да змен па аналогіі
Кантакты з іншымі народамі	
Дзяржаўная моўная палітыка	
Дзейнасць свядомасці і мыслення	

4. Тыпы моўных змен

Выдзяляюцца ў залежнасці ад умоў (знешніх або ўнутраных фактараў) моўных змен:

- 1) Тыпы, выкліканыя ўздзеяннем сацыяльнага фактара.
- 2) Тыпы, абумоўленыя ўздзеяннем свядомасці чалавека.
- 3) Тыпы, абумоўленыя прыстасаваннем моўнай сістэмы да асаблівасцей арганізму чалавека.

Такім чынам, мова з’яўляецца канкрэтна-гістарычнай формай, якая можа разглядацца як сінхранічная, сучасная нам з’ява, што функцыянуе на дадзеным этапе развіцця, а можа ўспрымацца як вынік папярэдняга развіцця,

эвалюцыі на розных этапах жыцця грамадства, што і дае падставу яе дыяхранічнага аналізу. На развіццё мовы ўплывае шэраг фактараў як знешняга, так і ўнутранага характару.

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Тэма № 8. Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання

1. Паняцці метаду, методыкі і метадалогіі.
2. Навуковае пазнанне як працэс.
3. Спосабы навуковага даследавання: назіранне, эксперымент, мадэліраванне.
4. Класіфікацыя лінгвістычных метадаў.
5. Азначэнне апісальнага метаду. Класіфікацыя прыёмаў даследавання апісальным метадам.

1. Паняцці метаду, методыкі і метадалогіі.

У сучасным мовазнаўстве вызначыўся наступны змест гэтых паняццяў: метад – спосаб падыходу да аб’ектыўнай рэчаіснасці, спосаб пазнання прыроды, грамадства і мыслення. *Метад* – спосаб тэарэтычнага засваення таго, што назіралася і выявілася ў эксперыменце.

Методыка – сукупнасць прыёмаў назірання і эксперыменту.

Метадалогія – прымяненне прынцыпаў светапогляду да працэсаў пазнання. Пазнанне – працэс авалодвання чалавекам законамі развіцця прыроды і грамадства. Пазнанне – бясконцае набліжэнне мысленне да аб’екту. Пазнавальная дзейнасць – адлюстраванне ў нашых тэорыях уласцівасцей прадметаў і з’яў рэчаіснасці, у якой бы абстрактнай форме яны ні выступалі. Спосабы пазнання бываюць агульнымі і прыватнымі. Вызначаецца ўсеагульны, філасофскі метад пазнання. Філасофскі метад – вучэнне аб найбольш агульных законах прыроды, грамадства і мыслення. Ён можа быць матэрыялістычным і ідэалістычным, дыялектычным і метафізічным і г.д. Адпаведнасць навуковага даследавання гэтаму метаду і

складае метадалогію. Метадалогія нашага мовазнаўства – адпавядае дыялектычнаму матэрыялізму.

2. *Навуковае пазнанне як працэс.*

Навуковае пазнанне з'яўляецца працэсам і таму ўключае ў сябе некалькі этапаў, некалькі ўзроўняў, якія і складаюць працэдуру навуковага аналізу. Гэта *даследаванне, сістэматызацыя і выклад. Даследаванне* – адкрыццё фактаў або іх узаемасувязі. У працэсе навуковага даследавання вялікае значэнне мае пастаноўка праблемы, стварэнне рабочай гіпотэзы, якая павінна атрымаць эксперыментальнае або тэарэтычнае абгрунтаванне. Пастаноўка праблемы і стварэнне гіпотэзы накіроўваюць даследчую думку, паказваюць, што неадходна даказаць, растлумачыць.

Сістэматызацыя – інтэрпрэтацыя, вытлумачэнне сабранага фактычнага матэрыялу і доказ пастаўленай гіпотэзы.

Выклад – апісанне вынікаў даследавання ў вербальнай або графічнай форме (схемы, графікі, табліцы).

3. *Спосабы навуковага даследавання.*

Навуковае пазнанне ажыццяўляецца рознымі спосабамі даследавання, сярод якіх вызначаюцца *назіранне, эксперымент, мадэліраванне.*

Назіранне (у фізікаў - вымярэнне) – найбольш распаўсюджаны і просты спосаб навуковага даследавання. Назіранне – планамернае, непасрэднае і мэтазгоднае ўспрыманне аб'екту, якое дазваляе адзначыць у прадметах і з'явах нязначныя, на першы погляд, але неабходныя для разумення сутнасці той ці іншай з'явы дэталі, рысы.

Лінгвістычнае назіранне – правілы і тэхніка вылучэння з тэксту або маўленчай плыні пэўнага моўнага факту і ўключэнне яго ў вывучаемую сістэму (катэгорыю).

Эксперымент – навукова пастаўлены вопыт, які дазваляе назіраць за функцыянаваннем вывучаемай з'явы, узнаўляючы яе кожны раз у пэўных умовах. Эксперымент мае тры формы: лабараторны, сацыяльны і мысленны (разумовы). Лабараторны эксперымент больш характэрны для прыродазнаўчых навук, але мае месца і ў мовазнаўстве. Гэта эксперыментальная (інструментальная) фанетыка, машынны пераклад, аўтаматычны пошук інфармацыі.

Элементарным лабараторным ручным эксперыментам у мовазнаўстве з'яўляецца складанне картатэкі. Правілы запаўнення карткі складаюць тэхніку лінгвістычнай выбаркі, а правілы выбаркі і апрацоўкі картак – методыку ручнога лабараторнага эксперымента. Сістэматызаваныя ў пэўнай адпаведнасці з мэтай даследавання карткі ўтвараюць лінгвістычную картатэку – самы распаўсюджаны від лінгвістычнай устаноўкі. Моўны матэрыял, зафіксаваны ў слоўніках і даведніках, з'яўляецца эмпірычнай базай лінгвістыкі. У наш час магчыма стварэнне электроннай базы дадзеных. Корпусная лінгвістыка.

Сацыяльны эксперымент – праводзіцца ў галіне грамадскай дзейнасці з мэтай праверкі той ці іншай гіпотэзы. Гэта можа быць вытворчы, эканамічны, сацыяльны, педагагічны, псіхалагічны, сацыялагічны. У мовазнаўстве прымяняюцца педагагічны і сацыялагічны эксперыменты.

Мысленны (разумовы) эксперымент – навукова пастаўлены вопыт, які дазваляе вывучаць аб’ект праз даследаванне яго ўяўляемых мадэлей.

Мадэліраванне заключаецца ў тым, што непасрэдным аб’ект даследавання замяшчаецца другім аб’ектам, яго мадэллю. У мовазнаўстве мадэллю называюць тып, узор пэўных тэкставых адзінак (словаўтваральных мадэлі, мадэль сказа). Лінгвістычную мадэль звязваюць таксама са спосабам запісу дадзеных тэксту ў выглядзе сімвалаў або малюнкаў. Даследчыя мадэлі ўзнікаюць у выніку абагульнення, якое адбываецца шляхам абстрагавання ад прыватных уласцівасцей і сувязей аб’екта. Ёсць *мадэлі-ўзоры*, якія фіксуюць тыповыя, паўтаральныя для пэўнай моўнай з’явы прыкметы, абагульняюць фактычны матэрыял (мадэлі структуры сказа, мадэлі парадыгмы форма- і словаўтварэння) і *мадэлі-канструкты* – фармалізаваныя, ідэальныя мадэлі ў структурна-матэматычным мовазнаўстве.

Мадэлі прадугледжваюць выкарыстанне спецыяльнага наглядна-вобразнага запісу, які мае вербальныя і невербальныя формы. Вербальныя (слоўныя) формы прадугледжваюць фармуліроўкі. Невербальныя – формулы, чарцяжы. *Формула* – камбінацыя сімвалаў, якая адлюстроўвае аб’екты або ўяўленні пра іх. Формулы сказа : N1 – Vt, SVO, словаўтваральная мадэль.

Чарцёж – графічная выява на плоскасці геаметрычных вобразаў або іх сукупнасці, выкананая лініямі і штрыхамі. Лінгвістычныя чарцяжы – дыяграмы. *Табліца* – абапіраецца на вобраз квадрата, валодае двума вымярэннямі, паказвае апазіцыйную і дыстрыбуцыйную сумяшчальнасць, а таксама класіфікацыйнае размеркаванне моўных адзінак.

Слова	формы				
	род	лік	склон	час	від
дом	+	+	+	-	-
неспакой	+	-	+	-	-
сірата	-	+	+	-	-
чытаю	-	+	-	+	+

Вектарная дыяграма паказвае пры дапамозе накіраваных адрэзкаў (вектараў, графаў) розныя адносіны паміж элементамі:

Сад →садовы →садоўнік.

Рымскі ←паэт напісаў→ байку.

Дыяграма, якая абапіраецца на вобраз куба валодае трыма вымярэннямі.

Схема – умоўнае абазначэнне праз сімвалы – кругі, квадраты. Схемы складаназлучанага, скаданазалежнага і бяззлучнікавага складанага сказа.

Такім чынам, навуковае пазнанне – працэс, які ўключае даследаванне, сістэматызацыю і выклад. Асноўнымі спосабамі навуковага даследавання з’яўляюцца назіранне, эксперымент і мадэліраванне.

4. Класіфікацыя лінгвістычных метадаў.

Усе метады навуковага даследавання падзяляюцца на агульнанавуковыя і прыватнавуковыя, асноўныя і дапаможныя. Агульнанавуковыя выкарыстоўваюцца ў розных навуках (статыстычны метад, прыёмы класіфікацыі і сістэматыкі), прыватнавуковыя – у канкрэтнай галіне ведаў (фізічныя, матэматычныя, хімічныя, лінгвістычныя).

Да асноўных лінгвістычных метадаў адносяцца апісальны, параўнальны і супастаўляльны. Апісальны – самы старажытны метад. Узнік яшчэ ў антычным мовазнаўстве, яго асноўная мэта – канстатацыя, апісанне моўных фактаў, іх сістэматызацыя і вывучэнне.

Параўнальны метад узнікае значна пазней, у к. 18 - пач. 19 ст. Ён мае дзве разнавіднасці – параўнальна-гістарычны і гісторыка-параўнальны, яго мэта – вывучэнне гістарычных змен мовы.

Супастаўляльны метад развіваецца ў к. 19 – 20 стст. Яго прызначэнне – устанаўліваць агульныя і адметныя ўласцівасці розных моў свету, таму яго называюць таксама супастаўляльна-тыпалагічны.

Дапаможнымі метадамі, якія выкарыстоўваюцца ў мовазнаўстве, з'яўляюцца статыстычны метад, псіхалінгвістычны, інструментальны, метад аўтамычнага абслугоўвання і інш.

5. Азначэнне апісальнага метаду. Класіфікацыя прыёмаў даследавання апісальным метадам.

Апісальным метадам (АМ) называецца сістэма даследчых прыёмаў, што прымяняюцца для характарыстыкі моўных з'яў на дадзеным этапе моўнага развіцця. Гэта метад сінхранічнага аналізу, яго асноўная мэта – даследаваць заканамернасці сістэмна-структурнай арганізацыі мовы і асаблівасці яе функцыянавання.

Паколькі АМ – самы старажытны, ён валодае самай разгалінаванай, самай шматлікай сістэмай даследчых прыёмаў, якія ў залежнасці ад падыходу да аб'екта даследавання падзяляюцца на тры групы:

- *прыёмы ўнутранай інтэрпрэтацыі*, пры дапамозе якіх вывучаюцца асаблівасці ўнутранай арганізацыі моўнай сістэмы, сістэмныя сувязі і адносіны;
- *прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі*, якімі даследуюцца знешнія сувязі мовы з іншымі з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці – прыродай, грамадствам, свядомасцю;
- *прыёмы міжузроўневай інтэрпрэтацыі*, якія дапамагаюць вывучыць адзінкі прамежкавых узроўняў – марфаналагічны, марфалага-сінтаксічны, прыём марфемнай марфалогіі.

1) Прыёмы ўнутранай інтэрпрэтацыі.

Прыёмы ўнутранай інтэрпрэтацыі падзяляюцца ў сваю чаргу на падгрупы ў залежнасці ад віду аналізу, на якім яны засноўваюцца:

1) прыёмы *апазіцыйнага аналізу*, у аснове якога супрацьпастаўленне моўных адзінак па іх пэўных характэрных уласцівасцях і прыкметах – класіфікацыя, парадыгматыка, прыём паняццыйнага поля;

2) прыёмы *дыстрыбуцыйнага аналізу*, які займаецца выяўленнем усіх магчымых акружэнняў (кантэкстаў) моўных адзінак, у якіх яны ўжываюцца – сінтагматыка, кантэкстны аналіз, прыём семантычнай валентнасці, лексічнай і сінтаксічнай спалучальнасці;

3) прыёмы *трансфармацыйнага аналізу*, аснове якога – пераўтварэнне, трансфармацыя моўных адзінак – прыём перастаноўкі, замяшчэння, дабаўлення, скарачэння моўных адзінак;

4) прыёмы *дыскрэтнага аналізу*, зас нава на на драбленні моўных адзінак, падзеле іх на састаўныя кампаненты як дыферэнцыяльныя прыкметы, здольныя адрозніваць адзінкі аднаго ўзроўню ад другога – прыём сегментацыі, камбінаторны прыём.

Прыёмы апазіцыйнага (лац.) аналізу.

1) Класіфікацыя (ад лац. “клас, разрад” + “раблю”)размеркаванне моўных адзінак па класах, групах, разрадах на аснове іх агульных, падобных або адрозных прыкмет. Класіфікацыя адлюстроўвае заканамерныя сувязі паміж класамі аб’ектаў у адзінай сістэме дадзенай галіны ведаў. Гэты прыём выкарыстоўваецца ў метадалогіі любой навукі

У мовазнаўстве шырока выкарыстоўваецца класіфікацыі, заснаваныя на наступных прынцыпах :

-- рода-відавым падзеле аб’ёму паняццяў, напр., тэматычная класіфікацыя, якая адлюстроўвае прадметна-паняццыйную суаднесенасць слоў – назвы асобы, прадметаў, расліннасці, прадстаўнікоў жывёльнага свету;

-- дыхатамічным (грэч. “падзел на дзве часткі”) падзеле аб’ёму паняццяў, мае дзве разнавіднасці: а) паслядоўны падзел цэлага на 2 часткі, затым кожнай часткі на 2 і г. д. – гукі: галосныя – зычныя, зычныя цвёрдыя – мяккія, звонкія – глухія і г. д.; б) выдзяленне двух супрацьлеглых відавых паняццяў, якія ўзаемавыключаюць адно другое: лік адзіночны – множны, склоны прамы – ускосныя, трыванне незакончанае – закончанае, члены сказа галоўныя – даданыя, сказы простыя – складаныя;

-- некаторыя лінгвістычныя класіфікацыі заснаваныя на пэўных таксанамічных супастаўленнях (таксанамія – грэч. “размяшчэнне” + “закон”) – супастаўленне падобных з’яў у адной і той жа або ў розных мовах як аснова навуковай класіфікацыі моўных фактаў і саміх моў. Напр., класіфікацыі моў – генеалагічная, заснаваная на паняцці роднасці (таксанамічныя катэгорыі – група моў, сям’я, галіна); тыпалагічная класіфікацыя моў, заснаваная на паняцці фармальнага і/або семантычнага падабенства (ТК – тып, клас); арэальная класіфікацыя моў, звязаная з іх тэрытарыяльнай лакалізацыяй – палескія гаворкі, карпацкі арэал венгерска-славянскага дыялекту (ТК – арэал, зона).

2) Парадыгматыка –прыём аб’яднання ў адно цэлае адзінак, розніца паміж якімі вызначаецца пазіцыяй. Тэрмін парадыгма ў вёў у мовазнаўства Луі Ельмслеў, парадыгму ён абазначыў як “рад супрацьпастаўленых моўных

адзінак. Кожная з якіх вызначаецца адносінамі да іншых”. Паняцце прарадыгмы прымянялася спачатку толькі пры вывучэнні форма- і словазмянення. Напр., рад алафонаў утварае фанему: у словах азбука, аптэка, алюміній, нашу, насі, нясу, нясеш, ніякі і інш. рэалізуецца парадыгма фанемы –а-.

Аламорфы, якія знаходзяцца ў дадатковых размеркаваннях, аб’ядноўваюцца ў марфему: нага, ножка, нажны, ног, назе.

Сукупнасць словаформ аб’ядноўваюцца ў лексему: зямля – зямлі – зямлі – зямлю – зямлёй – на зямлі.

Ёсць таксама парадыгма словаўтваральнага гнязда, у якой адзінкі звязаны адносінамі вытворнасці, структурнай і семантычнай матываванасці: чытаць – чытанне – чытач – чытальны – чытальня.

Магчымы марфемныя парадыгмы з агентыўныя значэннем: суфіксы – нік, -шчык, -ік, -цель, -іст, -т(ар), -ент, -ант; з адцягненым значэннем: -ства, -ізм, -асць, -ак, -асць і інш.

Парадыгматычны аналіз прымяняецца і на лексіка-семантычным узроўні. Шмялёў: семантычную парадыгму ўтвараюць словы, якія належаць да аднаго семантычнага поля, але выключаюць адно аднаго: дзіця – падлетак – юнак – дарослы – стары ; маці – бацька – сын – дачка – бабуля – дзядуля.

Як парадыгму разглядаюць і сінанімічны рад: ісці – крочыць – маршыраваць – рухацца – перамяшчацца і інш.

3) Прыём паняццйнага поля звязаны з палявой семантычнай метадыкай, калі аналізуецца пэўная група моўных адзінак, паміж якімі – родавідавая сувязь. Пры гэтым выдзяляюцца паняцці ядра і перыферыі, фокуса і рамкі. Напр., паняццйнае поле часу, колькасці, якасці, прасторавых адносін і г.д. Паміж аналізаванымі адзінкамі могуць быць адносіны ўключэння: тэмпаральныя адзінкі секунда – мінута – гадзіна – суткі – тыдзень – месяц – год – стагоддзе – тысячагоддзе і г.д.; а таксама адносіны перасячэння: вучань – навучэнец – студэнт – магістрант – аспірант – дактарант; будаўнік – кранаўшчык – вадзіцель – столяр – слесар ; доктар – настаўнік – сваршчык ...

Прыёмы дыстрыбуцыйнага аналізу (ДА)

Дыстрыбуцыя (лац. “размеркаванне”) выяўляе сукупнасць усіх акружэнняў, у якіх элемент сустракаецца ў маўленні. Дыстрытуцыя ўяўляе сабой суму ўсіх пазіцый элемента адносна сустракаемасці іншых элементаў. Прынцыпы ДА апісваюць працэс лінгвістычнага даследавання ў выглядзе алгарытму – строга вызначанай паслядоўнасці аперацый, выкананне якіх прыводзіць да пэўнай мэты і дазваляе вызначыць тыпы дыстрыбуцыйных адносін. Трубецкой: ідэнтычная дыстрыбуцыя, свабоднае вар’іраванне (ганак, кганак), кантрасная дыстрыбуцыя (зуб – суп, дом - том), дадатковая дыстрыбуцыя, пазіцыйныя варыянты (маты – мяты, пальцы - пяльцы).

Прыёмы ДА прымяняюцца на розных узроўнях моўнай сістэмы. Так пры вывучэнні гукавой сістэмы мовы вызначаецца акружэнне элементаў -і-, -ы-.

Элемент / Акружэнне	-с’-	с	#-
і	+	-	+

ы	-	+	-
---	---	---	---

Элемент/ акружэнне	х	у
а	+	
в		+

Так, элементы а, в не сустракаюцца ў аднолькавых акружэннях (х, у), іх акружэнні не перасякаюцца, паміж імі адносіны дадатковай дыстрыбуцыі. Класы элементаў называюцца фанемамі, члена класа (і, ы) – алафонамі, або пазіцыйнымі варыянтамі фанем.

У марфалогіі пры ДА паслядоўна выдзяляюцца марфемы, класы марфем, ланцужкі класаў і канструкцый. Па крытэрыю дадатковай дыстрыбуцыі выдзяляюцца морф = марфемны варыянт, клас элементаў – марфема і аламорф, аламорф – пазіцыйны варыянт марфемы. Напр, цвёрдыя і мяккія канчаткі прыметкаў (-ая, -яя; -ы, -і) – аламорфы адной марфемы, канчаткі назоўнікаў –ой, -ою – аламорфы; -чык, -шчык – аламорфы марфемы –чык; -ск-, -цк- аламорфы марфемы –ск-.

На сінтаксічным узроўні гэта аналіз па НС, які раскрывае працэс пабудовы выказвання як іерархічнай паслядоўнасці пераўтварэння простых канструкцый у больш складаныя. У працэсе аналізу па НС выдзяляюцца адрэзкі (сегменты) выказвання, т.зв. непасрэдна складаючыя. Лінейна звязаныя элементы, якія стаяць побач, аб'ядноўваюцца ў блокі, што маюць сваю пазіцыю ў выказванні, сумежныя блокі ўтвараюць больш буйныя блокі: На небе месяц устаў зялёны І хутка стане снегавым (Багд.)

Сінтагматыка – прыём аналізу моўных адзінак у іх лінейнай паслядоўнасці, у працэсе разгортвання выказвання “па гарызанталі”.

Прыём кантэкстнага аналізу таксама звязаны з вывучэннем моўнага акружэння. Ён мае справу з адзінкамі маўлення ў складзе маўленчага тэксту, пад якім маецца на ўвазе частка тэксту, якая вычляняецца і аб'ядноўваецца моўнай адзінкай, што рэалізуецца ў кантэксте і актуалізуе ў ім сваё значэнне.

Прыём семантычнай (лексічнай) валентнасці звязаны з вывучэннем лексічнай спалучальнасці слоў. Пры гэтым выдзяляецца свабодная, неабмежаваная валентнасць: вялікі, малы, абмежаваная: стары – горад, дом, чалавек, вопратка; старажытны час, легенда, сцены; старадаўні звычай, манета, ліпы; застарэлае абсталяванне; устарэлыя погляды, адзенне, словы; пажылы чалавек. У назвах колераў: карычневы – кары, шэры – гняды.

Прыёмы трансфармацыйнага аналізу звязаны з пераўтварэннем лінгвістычных адзінак. Прасцейшыя віды трансфармацыі (перастаноўкі моўных адзінак у маўленні) вельмі частыя ў натуральнай маўленчай дзейнасці – пераказ, сінанімічная замена, скарачэнне тэксту, рэдагаванне, рэферыраванне, анатаванне тэксту, тлумачэнне, каменціраванне і інш. Такія пераўтварэнні носяць спантанна характар. Лінгвістыка ж выкарыстоўвае ТА як цэльную сістэму апісання сінтаксісу. Пераўтвораная сінтаксічная канструкцыя называецца трансформам.

Віды тансфармацый:

- трансфармацыя пасівізацыі: Паэт напісаў байку – Байка напісана паэтам;
- трансфармацыя параўнання: Ён вышэйшы ростам за мяне – Я ніжэйшы ростам за яго;
- трансфармацыя перасячэння: Стала цёпла. Прыляцелі птушкі – Калі стала цёпла, прыляцелі птушкі;
- трансфармацыя ў пытаннях і адказах: Ён выступаў? – Выступаў; Ці выступаў ён? - Так, выступаў; Хто выступаў? – Іваноў выступаў;
- трансфармацыя ўводнасці: Прыехаў цягнік – Вось прыехаў цягнік.

ТА прыводзіць да новага апісання граматыкі. Шырокае прымяненне мае ў машынным перакладзе, пры вывучэнні замежнай мовы, у псіхалінгвістыцы, інфарматыцы, у тыпалагічным і параўнальна-гістарычным вывучэнні сінтаксісу.

Прыёмы дыскрэтнага аналізу.

Дыскрэтны (лац. “падзельны”) аналіз прадурледжвае падзел моўнай адзінкі на кампаненты, састаўныя часткі. Як вядома, значэнне слова не з’яўляецца элементарнай семантычнай адзінкай. Яно падзяляецца на больш дробныя элементы, пэўная камбінацыя якіх і ўтварае значэнне слова.

Камбінаторная методыка семантычнага аналізу дазваляе выявіць сістэмныя адносіны ў межах семантычнай структуры пэўнай намінацыі адзінкі, паказаць іерархічную залежнасць яе лексіка-семантычных варыянтаў. Першыя спробы кампанентнага аналізу семантыкі слова ў айчынным мовазнаўстве належаць Т.П. Ломцеву, які значэнне намінацыі адзінкі ўяўляе як камбінацыю пэўнай колькасці пярвічных семантычных элементаў.

Пад кампанентным аналізам у лінгвістычнай літаратуры звычайна разумеюць ‘рад паслядоўнага раскладання гэтага значэння на некаторыя семантычныя састаўляючыя’, такія ‘адзінкі элементарнага сэнсу, якія не паддаюцца далейшаму члянэнню’ або апісанне мноства значэнняў слова праз ‘абмежаваны інвентар элементарных семантычных адзінак’. Кампанентны аналіз слова звычайна засноўваецца на лагічнай аперацыі азначэння зместу называемага словам паняцця, якое адлюстроўвае істотныя ўласцівасці прадметаў і з’яў. Кампанентамі значэння называюцца такія яго элементы, якія могуць быць суаднесены з адзнакамі выражаемага ў слове паняцця.

Метад кампанентнага аналізу звычайна выкарыстоўваецца пры апісанні лексічнага значэння ў межах пэўнай лексіка-семантычнай групы слоў. Напрыклад, Ломцеў пры аналізе назваў сваяцтва выдзеліў такія семы: пол – мужчынскі в, жаночы в; пакаленне – старэйшае с, малодшае с; тып сваяцтва – кроўнароднаснае а – някроўнароднаснае д. Камбінацыя гэтых сем утварае значэнне слова: бацька – авс, маці – авс, сын – авс, дачка авс, айчым – авс, мачыха – авс.

Пры кампанентным аналізе выдзяюцца асноўны лексіка-семантычны кампанент /АК/, які адпавядае азначэнню бліжэйшага роду або класа прадметаў і дыферэнцыяльныя кампаненты /ДК/, што суадносяцца з відавымі адрозненнямі прадметаў і канкрэтызуюць асноўны кампанент. Асноўны

кампанент адпавядае паняццю ядзернай семы, а дыферэнцыяльны – перыферыйнай семы ў семантычнай структуры слова.

Прымяненне камбінаторнай методыкі пры аналізе семантычнай дэрывацыі лексічных адзінак дапамагае выявіць унутраны механізм гэтага працэсу. Кампанентны аналіз паказвае, што асобныя значэнні мнагазначных слоў звязаны паміж сабой ў межах адной семантычнай структуры пэўнымі сістэмнымі адносінамі, і ў першую чаргу адносінамі семантычнай вытворнасці, калі кожны лексіка-семантычны варыянт (ЛСВ) слова можа быць растлумачаны праз адзін з астатніх ЛСВ. Улічваючы гэта, семантычную структуру мнагазначнага слова можна ўявіць як мноства іерархічна залежных лексіка-семантычных варыянтаў, першасных, асноўных і другасных, вытворных.

Адзінства і цэласнасць полісеманта забяспечваюць адносіны семантычнай вытворнасці паміж асноўным і астатнімі, прыватнымі значэннямі або тыя семантычныя элементы, якія аказваюцца агульнымі для ўсіх ЛСВ-шч слова, так званае інварыянтнае значэнне, у якое ўваходзяць агульныя істотныя прыметы прадмета.

Кампанентны аналіз мнагазначных слоў паказвае, што іх асобныя ЛСВ-ты ўзаемазвязаны паміж сабою праз агульны асноўны або дыферэнцыяльны кампаненты. Вызначаюцца наступныя тыпы суадносін кампанентаў ЛСВ-ў мнагазначных слоў:

1. У многіх выпадках семантычная дэрывацыя адбываецца на базе асноўнага лексіка-семантычнага кампанента (АК→АК): экзамен “праверка ведаў навучэнцаў” → “праверка ўменняў” → “выпрабаванне”; прагрэс “пераход на больш высокую ступень развіцця” → “змяненне да лепшага”; імітацыя і інш. Адзначаны характар унутранай арганізацыі семантычнай структуры полісеманта назіраецца пры паралельным развіцці лексіка-семантычных варыянтаў, а таксама пры драбленні, дэталізацыі значэння.

2. У некаторых полісемантаў вытворныя значэнні развіліся ў выніку пераўтварэння АК першаснага значэння ў ДК вытворнага : гіпс “белае вапністае рэчыва” → “павязка з гэтага рэчыва”; прызма “шматграннік” → “цела шматграннай формы”. Такі ірадыяльны тып семантычнага развіцця запазычанняў назіраўся пры разнастайных метанімічных пераносах

3. У некаторых выпадках асновай семантычнага пераносу з’явіліся дыферэнцыяльныя кампаненты першаснага значэння, якія пры семантычнай дэрывацыі пераўтвараліся ў асноўны кампанент вытворнага значэння (ДК1→АК2): дыфірамб “хвалебная песня” → “перабольшаная пахвала”; гімн “сімвал дзяржаўнай незалежнасці” → “усхваленне чаго-н.”; трыумф, ідылія, лабірынт, пульс. Такі характар семантычнай структуры полісеманта вызначалі асобныя тыпы метанімічнага пераносу на аснове як прасторавай, так і лагічнай сумежнасці. Агульнымі ў семантычнай структуры падобных полісемантаў аказваліся інварыянтныя кампаненты, якія называлі сумежныя паняцці, што адносяцца да агульнай прасторавай сферы аб’ектыўнай рэчаіснасці.

4. Полісемантызацыя можа адбывацца на аснове пераносу агульных дыферэнцыяльных лексіка-семантычных кампанентаў (ДК1 → ДК2 → ДК3 → ДКп): ананім “аўтар пісьма, які ўтойвае сваё імя” → “літаратурны твор без подпісу”; дуэт “музычны твор для двух інструментаў” → “ансамбль з двух выканаўцаў”. Адзначаны тып семантычнай эвалюцыі сустракаецца пры разнастайных метафарычных пераносах. Аснову вытворнага значэння пры метафарызацыі складаюць, такім чынам, дыферэнцыяльныя семантычныя кампаненты асноўнага значэння. Дыферэнцыяльнымі, інварыянтнымі ў семантычнай структуры пры метафарычным пераносе з’яўляюцца перыферычныя семы, якія абазначаюць падобную форму супастаўляемых аб’ектаў (круглы, вузкі, доўгі), аб’ём (вялікі, малы, тонкі, тоўсты), паверхню (гладкі, шурпаты, ускудлачаны), агульную функцыю, прызначэнне, а таксама ўнутраныя ўласцівасці (павольны, вялы, непаваротлівы, скупы, злы і г.д.). Як паказвае аналіз, першы і трэці тыпы семантычнай структуры полісеманта больш дынамічныя і адкрытыя, яны валодаюць большым семантычным патэнцыялам. Другі і чацвёрты тыпы маюць абмежаваную, як правіла, двух – або трохсемежную структуру, якая стрымлівае іх семантычнае развіццё.

2) Прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі

Гэтыя прыёмы адлюстроўваюць знешнія сувязі мовы з іншымі з’явамі. Да іх адносяцца сацыялагічныя, логіка-псіхалагічныя, артыкуляцыйна-акустычныя прыёмы.

Да сацыялагічных прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца пры апісальным метадзе даследавання моўнай сістэмы адносяцца:

1) энцыклапедычны прыём вывучэння слоў. прыём слоў і рэчаў – значэнне слова раскрываецца праз апісанне прадмета і паняцця. Якія яно называе і абазначае. Выкарыстоўваецца ў тлумачальных слоўніках;

2) прыём тэматычных груп – вызначаецца сукупнасць слоў на аснове якой-небудзь адной прадметна-паняццёвай суаднесенасці;

3) прыём лінгвістычнай географіі – выяўленне дыялектных і моўных зон распаўсюджвання, вывучэнне тэрытарыяльнага распаўсюджвання асобных моўных фактар. Лінгвістычныя атласы і карты.

4) прыём нарматыўна-стылявой характарыстыкі, які абпіраецца на сістэму стылявых памет у лексікаграфічных крыніцах (кніжнае, размоўнае, прастаноўнае, абласное, жаргоннае, спецыяльнае, устарэлае, запазычанае і г.д.).

Логіка-псіхалагічныя прыёмы даследуюць сувязь зместу моўных адзінак і адзінак мыслення.

Артыкуляцыйна-акустычныя прыёмы выкарыстоўваюцца, калі вывучаюцца фізічныя і фізіялагічныя ўласцівасці гукаў маўлення шляхам непасрэднага назірання і розных прыёмаў эксперыментальна-фанетычнага метаду.

3) Прыёмы міжузроўневай інтэрпрэтацыі

Прымяняюцца пры даследаванні адзінак прамежкавых узроўняў моўнай сістэмы. Гэта прыём марфалагічнага сінтаксісу – вывучэнне

сінтаксічнай структуры з п.гл. яе марфалагічнай выражанасці (якімі часцінамі мовы могуць выражацца члены сказа?)

Прыём марфемнай марфалогіі – калі марфема разглядаецца як асноўная адзінка марфалогіі і марфалагічнага аналізу.

Марфаналагічны прыём – калі аналізуюцца фаналагічныя адзінкі ў працэсе марфалагічных змен (чаргаванні пры формаўтварэнні тыпу бегаць – бяжыць; страха – страсе, нага – назе, рука – руцэ і словаўтварэнні страха – застрэшша, рука – ручны, нага – нажны).

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.
8. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
9. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
10. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.
11. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
12. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.

Тэма № 9. Параўнальны метады

1. Параўнальны метады і яго разнавіднасці.
2. Параўнальна-гістарычны метады і яго прыёмы
3. Гісторыка-параўнальны метады і яго прыёмы.

Параўнальны метады засноўваюцца на лагічнай аперацыі параўнання, пры якой устанаўліваюцца агульныя і спецыфічныя рысы моўных з'яў. Параўнанне можа быць аднамоўнае -- калі параўноўваюцца элементы адной мовы паміж сабою і міжмоўнае -- з'явы розных моў. Параўноўваюцца могуць роднасныя мовы – параўнальна-гістарычны метады, і няроднасныя – параўнальна-супастаўляльны. Параўнальна-гістарычны метады звязаны толькі з вивучэннем роднасных моў, супастаўляльны – як роднасных, так і няроднасных. Параўнальна-гістарычным метадам даследуюць з'явы, звязаныя матэрыяльна і генетычна (яны маюць агульнае паходжанне), супастаўляльным – катэгорыі, якія маюць агульную структуру, тып адносін, агульную функцыю і г.д. Параўнальна-гістарычны метады звязаны з

дыхраніай, а супастаўляльны – з сінхраніай. Мэтай параўнальна-гістарычнага даследавання з’яўляецца ўстанаўленне развіцця роднасных моў, супастаўляльнага – устанаўленне агульнага і адметнага ў аналагічных з’явах розных моў, характарыстыка супастаўляемых з’яў некалькіх моў, незалежна ад гісторыі і роднасці гэтых моў. Параўнальна-гістарычны метада можа прымяняцца не толькі пры параўнанні некалькіх моў, але і пры даследаванні адной мовы (гісторыка-параўнальны).

Параўнальна-гістарычны метада узнік у к. 18 – пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе (кампаратывістыка – А. Шлейхер, Ф. Боп, Я. Грым). Параўнальна-гістарычным метадам называецца сістэма даследчых прыёмаў і методыкі аналізу, якія выкарыстоўваюцца пры вывучэнні роднасных моў з мэтай выяўлення заканамернасцей развіцця іх структуры на розных этапах.

2. Параўнальна-гістарычны метада і яго прыёмы

Важнейшымі прыёмамі параўнальна-гістарычнага метада з’яўляюцца ўстанаўленне генетычнай тоеснасці (агульнага паходжання, роднасці) супастаўляемых адзінак; устанаўленне абсалютнай і адноснай храналогіі; рэканструкцыя старажытных форм (праформ).

1. *Прыём устанаўлення генетычнай тоеснасці* супастаўляемых моўных адзінак (форм і гукаў роднасных моў) з’яўляецца першай умовай, асновай параўнальна-гістарычнага даследавання. Гэты прыём дазваляе лічыць моўны факт прадметам параўнальна-гістарычнага даследавання. Напр., формы рус. жена, гоцк. *gīno*, грэч. *gune*; лац. *hostis*, рус. гость, гоцк. *gast* (ж=g), h=g=gh; лац. o, рус. o = гоцк. A (нох, ночь, *nahts*) Улічваючы гэта, можна рэканструяваць зыходную форму *ghost (гость). Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства мае справу з такімі адпаведнасцямі. Генетычна тоеснымі называюцца такія адпаведнасці гукаў, марфем слоў і словазлучэнняў, якія маюць агульнае паходжанне. Такія адпаведнасці павінны быць рэгулярнымі: г=ж (жена, грэч. *gune*, железо – літ. *gelezis*, жёлтый – літ. *geltas*, ням. *gelb*, журавль – грэч. *geranos*). Такім чынам, першай умовай параўнальна-гістарычнага вывучэння моў з’яўляецца ўстанаўленне рэгулярных гукавых адпаведнасцей.

2. *Прыём устанаўлення храналогіі* моўных з’яў. Важнейшай умовай гістарычнага вывучэння роднасных моў з’яўляецца ўлік іх старажытнай фіксацыі. Паколькі дакладна ўстанавіць час узнікнення тых або іншых моўных з’яў цяжка, ў параўнальна-гістарычным мовазнаўстве вялікае значэнне набывае адносна храналогія – выяўленне, якія з моўных фактаў з’яўляюцца першаснымі, а якія – другаснымі: першаснае оканне, зычны г, аканне, зычны ж – другасныя; першая (к →ч, г→ж, х→ш) і другая (г→з, к→ц, х→с) палаталізацыя; першае і другое перамяшчэнне зычных у германскіх мовах.

3. Прыём рэканструкцыі праформ.

Рэканструкцыя старажытных форм разглядалася доўгі час як асноўная мэта даследавання параўнальна-гістарычнага мовазнаўства. У наш час задачы

і мэта кампаратывістыкі пашырыліся: не толькі рэканструкцыя, але і выяўленне агульных заканамернасцей гістарычнага развіцця роднасных моў.

У выніку ўстанаўлення рэгулярных гукавых адпаведнасцей і іх адноснай храналогіі магчыма ўзнаўленне зыходнай формы (праформы, архетыпу). Узнаўленне зыходнай формы адбываецца паслядоўна : спачатку параўноўваюцца дадзеныя адной мовы, якія адносяцца да рознага часу, затым – факты блізкіх роднасных моў, а затым – роднасных. Гэта ўнутраная (аднайменнае гістарычнае параўнанне) і знешняя (міжмоўнае гістарычнае параўнанне) рэканструкцыі. У выніку рэканструкцыі ўзнаўляюцца старажытныя формы, якія падаюцца пад зорчай, што азначае ‘гіпатэтычная, мяркуемая форма, узноўленая ў выніку параўнання’: *baviti, *ryba.

Прыём рэканструкцыі праформ дазваляе прасачыць развіццё мовы на старажытным этапе. Больш паспяхова рэканструкцыя прымяняецца ў галіне фаналогіі і марфалогіі, менш распрацавана – у галіне сінтаксісу. Прымяняецца гэты метада пры этымалагічным даследаванні каранёў у роднасных мовах. Этымалагічны аналіз праводзіцца пры даследаванні нематывавальных лексічных адзінак. Ён павінен улічваць фанетычнае абгрунтаванне (устаўленне генетычнай тоснасці параўноўваемых слоў); словаўтваральную матываванасць (уключэнне аналізуемага слова ў пэўны словаўтваральны рад і вызначэнне паслядоўнасці словаўтваральных працэсаў); семантычную верагоднасць (заканамернасць семантычнага развіцця слоў і аднясенне іх да аднаго семантычнага раду).

3. Гісторыка-параўнальны метада і яго прыёмы.

Гісторыка-параўнальным метадам называецца сукупнасць прыёмаў і метадыкі аналізу, якія выкарыстоўваюцца пры вывучэнні гістарычнага развіцця асобнай мовы з мэтай выяўлення яе ўнутраных і знешніх заканамернасцей.

Гэты метада карыстаецца прыёмам унутранай рэканструкцыі, які дапамагае прасачыць развіццё гукаў і форм у канкрэтнай мове.

Прыём абсалютнай (устаўленне першай фіксацыі моўнай з’явы) і адноснай (якая з дзвюх з’яў з’яўляецца першаснай, а якая – другаснай) храналогіі.

Асноўнай задачай этымалагічнага аналізу з’яўляецца ўстанаўленне бліжэйшай этымалогіі.

Дыялектаграфічныя прыёмы – лінгвагеаграфічныя і арэальныя даследаванні.

Тэксталагічныя прыёмы – вывучэнне гісторыі тэксту, устаўленне асноўнага тэксту і яго варыянтаў, аўтарства, часу напісання. Вынікам тэксталагічнай інтэрпрэтацыі з’яўляецца публікацыя помнікаў.

Выкарыстоўваецца таксама культурна-гістарычная інтэрпрэтацыя моўных фактаў і з’яў – этнаграфічная, археалагічная, дэмаграфічная інтэрпрэтацыя.

Такім чынам, параўнальна-гістарычнае даследаванне прысвечаны вывучэнню асаблівасцей гістарычнага развіцця моў.

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.
8. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
9. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
10. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.
11. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
12. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.

Тэма № 10. Супастаўляльна-тыпалагічны метада

1. Супастаўляльны метада. Устанаўленне асновы супастаўлення.
2. Супастаўляльная інтэрпрэтацыя.
3. Тыпалагічная характарыстыка. Моўныя ўніверсаліі.

У аснове супастаўляльнага метада – параўнанне моўных фактаў. Як ужо адзначалася вышэй, параўноўвацца могуць роднасныя мовы – гэтым займаецца параўнальна-гістарычны метада, і няроднасныя мовы – прэрагатыва параўнальна-супастаўляльнага метада. Параўнальна-гістарычны метада звязаны толькі з вывучэннем роднасных моў, супастаўляльны – як роднасных, так і няроднасных. Параўнальна-гістарычным метадам даследуюць з’явы, звязаныя матэрыяльна і генетычна (яны маюць агульнае паходжанне), супастаўляльным – катэгорыі, якія маюць агульную структуру, тып адносін, агульную функцыю і г.д. Параўнальна-гістарычны метада звязаны з дыяхраніяй, а супастаўляльны – з сінхраніяй. Мэтай параўнальна-гістарычнага даследавання з’яўляецца ўстанаўленне развіцця роднасных моў, супастаўляльнага – устанаўленне агульнага і адметнага ў аналагічных з’явах розных моў, характарыстыка супастаўляемых з’яў некалькіх моў, незалежна ад гісторыі і роднасці гэтых моў. Параўнальна-гістарычны метада можа прымяняцца не толькі пры параўнанні некалькіх моў, але і пры даследаванні адной мовы (гісторыка-параўнальны).

Супастаўляльны метадаў – сістэма прыёмаў і методыкі аналізу, якая выкарыстоўваецца для выяўлення агульнага (усаагульнага) і асаблівага ў супастаўляемых мовах.

Асноўныя прыёмы СМ, якія адлюстроўваюць этапы СТД:

- 1) устанаўленне асновы супастаўлення;
- 2) супастаўляльная інтэрпрэтацыя;
- 3) тыпалагічная характарыстыка.

1. Устанаўленне асновы супастаўлення звязана з вызначэннем прадмета супастаўлення, тыпаў супастаўляльнага падабенства і адрознення.

Аснова супастаўлення вызначаецца пры дапамозе 1) супастаўлення моў (моўнага супастаўлення) – цэласістэманага або 2) іх прымет, адзнак (прыметавага супастаўлення) – фрагментарнага.

Пры *цэласістэмным супастаўленні* асновай супастаўлення выступае я-н адна мова, выбар якой абумоўлены задачамі даследавання або ступенню вывучанасці супастаўляемых моў. Напрыклад, пры фарміраванні нацыянальных моў, калі паўстала задача складання нарматыўных граматык. лацінская мова стала асновай пры стварэнні граматык еўрапейскіх, славянскіх моў (параўн. сістэмы формамянення, парадзгмы скланення, спражэння, катэгорыі склону, ліку, асобы, часу, ступеней параўнання і інш., фарміраванне ў гэтых мовах лінгвістычнай тэрміналогіі на аснове лацінскай). Гэта залежная тыпалогія.

Пры *фрагментарным супастаўленні* асновай супастаўлення з'яў. я-н з'ява або ўласцівасць гэтай з'явы. Пры гэтым магчымы *фармальна-тыпалагічны падыход*, напрыклад, адбываецца выяўленне агульных фармальных уласцівасцей – аналітызм мовы (параўн. англійскую і беларускую мовы), флексійнасць, аглютынацыйнасць (параўн. рускую і узбекскую мовы); і *функцыянальна-семантычны падыход* – даследаванне моўнай семантыкі – значэнне прадметнасці, часу, атрыбутыўнасці, суб'ектнасці у граматычнай сістэме, напрыклад, значэнне прадметнасці, агульнае для многіх моў, ляжыць у аснове назоўніка, што і служыць асновай параўнання назоўнікаў розных моў (у славянскіх мовах абазначае суб'ектнасць, аб'ектнасць, мае род, лік, склон, спалучаецца з прыназоўнікам, у англійскай – не мае склону, у кітайскай – суб'ектнасць, атрыбутыўнасць, спалучаецца з постпрыназоўнікам). Гэта незалежная тыпалогія.

2. Супастаўляльная інтэрпрэтацыя вызначае прынцыпы і методыку інтэрпрэтацыі супастаўляльнага вывучэння. Супастаўляльная інтэрпрэтацыя ажыццяўляецца пры дапамозе 1) паралельнага вывучэння, 2) структурнай інтэрпрэтацыі і 3) тыпалагічнай характарыстыкі.

1) Методыка паралельнага вывучэння, заснаваная на фармальнай і семантычнай асновах супастаўлення, устанаўлівае адпаведнасці паміж мовамі і паказвае агульныя і адметныя рысы.

2) Методыка структурнай інтэрпрэтацыі дазваляе вывучыць адрозненні супастаўляемых з'яў. Напр., супастаўляльнае вывучэнне гукаў маўлення розных моў дапамагае лепш асэнсаваць сістэму фанем кожнай мовы, фаналагічнае значэнне акустычных і артыкуляцыйных адрозненняў асобных

гукаў. Напрыклад, у беларускай мове даўжыня галосных не мае фаналагічнага значэння, у нямецкай мове мае. Націск у беларускай мове сілавы, дынамічны, у чэшскай мове - музычны.

3. Тыпалагічная характарыстыка. Вынікам тыпалагічнай характарыстыкі з'яўляецца ўстанаўленне лінгвістычных універсалій (ЛУ) -- асноўная задача STD. Некаторыя даследчыкі выдзяляюць яе як асобны раздзел мовазнаўства і называюць універсалагіяй. ЛУ – прымета або якасць, якая падзяляецца ўсімі мовамі або з'яўляецца прыналежнасцю самой мовы. Вывучэнне ЛУ мае даўнюю гісторыю – яшчэ антычныя граматыкі стварылі вучэнне аб часцінах мовы, якія павінны прысутнічаць ва ўсіх мовах. З 13 ст. пачаў выкарыстоўвацца тэрмін універсальная граматыка. Моўная універсалія вызначаецца як пэўны закон, уласцівасць, тэндэнцыя, прымета, уласцівыя ўсім мовам або мове ў цэлым.

Класіфікацыя ўніверсалій.

1) Ёсць абсалютныя універсаліі, якія не маюць выключэнняў: ва ўсіх мовах свету ёсць фанемы, словы, сказы, ... Гэта малаінфарматыўная універсалія, таму што агульнавядомая ісціна.

2) Ёсць няпоўныя, статыстычныя ўніверсаліі, у якіх маецца выключэнне. Родны склон (вуліцы горада, бура гневу) маюць постпазіцыю у 13 мовах, прэпазіцыю – у 1 мове.

2) Ёсць простыя – складаныя ўніверсаліі. Простыя канстатуюць наяўнасць або адсутнасць я-н з'явы, складаныя – вызначаюць пэўную залежнасць паміж мовамі або з'явамі

3) Сінхранічныя – дыяхранічныя ўніверсаліі. СУ знаходзяць у сістэмах сучасных моў (Якабсон). Напрыклад, супрацьпастаўленне моўных адзінак па дыферэнцыяльных прыкметах: галосны – негалосны гукі, кампактны – дыфузны – бінарнасць як універсальны прынцып пабудовы мовы. ДУ праяўляюцца ў працэсе эвалюцыі, гістарычнага развіцця мовы – азванчэнне глухога зычнага ў інтэрвакальнай пазіцыі *роза, сазус, цэзар*, з'ява ротацызму: *корпус – корпоріс, мос – моріс, темпус – темпоріс*, змены дыфтонгаў (кайзер – кесар – Цэзар) і інш.

4) Лагічныя універсаліі. Лагічныя універсаліі выдзяляюцца на аснове іх адносін да лагічнай структуры: універсалія існавання (ва ўсіх мовах ёсць уласныя імёны), ўмоўныя універсаліі (Калі ў мове ёсць катэгорыя парнага ліку, то ёсць і катэгорыя множнага).

5) Узроўневыя ўніверсаліі вызначаюцца на аснове адносін да розных моўных узроўняў:

-- фанетычныя (больш 100) Трубецкой – большасць моў мае трохтрохступенчатую сістэму галосных (ніжні- а, сярэдні – о,е, верхні пад'ём – у,і). Зычныя у кожнай мове ёсць сярэднеязычныя, губныя, зубныя. Універсальная інтанацыя, якая перадае эмоцыі. Універсальная спалучальнасць фанем: зычны + галосны;

-- граматычныя – марфалагічныя і сінтаксічныя ўніверсаліі (45) (Грынберг, Сепір, Хоккет). МУ – ва ўсіх мовах свету назоўнікі абазначаюць прадметы, абстарактныя паняцці, абстрагаваныя прыметы, прыметнікі –

прымету прадмета, дзеясловы – дзеянне і стан прадмета, лічэбнік – лік. Ёсць адхіленні – у кітайскай мове якасць выражаецца дзеясловам, а не прыметнікам. Калі дзеяслоў мае катэгорыю роду, то абавязкова будзе катэгорыя часу і ладу, Калі ёсць катэгорыя склону, то будзе і катэгорыя ліку.

-- сінтаксічныя ўніверсаліі – у кожнай мове можна сустрэць тып сказа двухчленнай структуры, у якой ёсць тэма і рэма, іх парадак у розных мовах розны. У аповядальных сказах з іменным суб'ектам і аб'ектам дамінуючы прамы парадак слоў SVO (вучань чытае кнігу) - стылістычна нейтральны, дамінуючы тып сказа, хаця магчымы 6 дапушчальных мадэлей

-- семантычныя ўніверсаліі (Ульман) Сінхранічныя семантычныя ўніверсаліі – палісемія, сінанімія, аманімія, існаванне гукапераймальных слоў. Дыхранічныя ўніверсаліі – тыпы семантычных змен – пашырэнне (*ягада*), звужэнне (*піва, грыб*), метафарычны перанос (*вушка, ножка, ручка, носік, вочка, галоўка, горла*), наяўнасць слоў з канкрэтным і абстрактным значэннем (*меркаваць, хваляваць*), матываваных і нематываваных слоў (дом - дамашні), існаванне табу (*мядзведзь, змяя*).

Такім чынам, супастаўляльна-тыпалагічнае даследаванне праводзіцца на базе як роднасных, так і няроднасных моў і мае на мэце ўстанаўленне агульных і адметных уласцівасцей розных моў.

Літаратура

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
3. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
7. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.
8. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
9. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
10. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.
11. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
12. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

ТЭМАТЫКА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

4 курс 7 семестр

1. А. Шлейхер. Натуралістычны напрамак у мовазнаўстве.

Младаграматызм у мовазнаўстве.

2. Казанская лінгвістычная школа. Маскоўская лінгвістычная школа.

3. Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя.

4. Узнікненне структуралізму, яго асноўныя разнавіднасці.

5. Мова як знакавая сістэма.

6. Мова і мысленне.

7. Мова і грамадства. Мова і гісторыя.

8. Узаемаадносіны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук.

9. Параўнальны і супастаўляльны метады.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

4 курс 7 семестр

ЗАНЯТКІ 1

А. Шлейхер. Натуралістычны напрамак у мовазнаўстве. Младаграматызм у мовазнаўстве

1. А. Шлейхер. Натуралістычны напрамак у мовазнаўстве.
2. Гісторыя радаслоўнага дрэва, метадыка рэканструкцыі праформ.
3. Младаграматызм у мовазнаўстве.
4. Гістарызм і псіхалагізм младаграматыкаў, законы моўнага развіцця.

Другая палова XIX ст. прадстаўлена натуралістычным мовазнаўствам і дзейнасцю А. Шлейхера, які склаў сістэму рэканструкцыі індаеўрапейскіх моў.

Аўгуст ШЛЕЙХЕР (1821–1868)

Аўгуст Шлейхер – сын урача ў Мейнінгене (Германія). У 16 год паступіў у гімназію, дзе, акрамя лацінскай, грэчаскай і яўрэйскай моў, пачаў займацца батанікай. Ужо тады Шлейхер зацікавіўся кітайскай мовай і санскрытам. Пазней вучыўся ў Лейпцыгскім універсітэце. У 1846 г. Шлейхер атрымаў ступень доктара за працу пра творы рымскага граматыста Варона. Зімой 1848–1849 гг. у Празе вывучае чэшскую мову.

Шлейхер аказаў уплыў на метадалогію лінгвістыкі к. XIX ст. Вялікія заслугі ў галіне распрацоўкі балтыйскіх і славянскіх моў.

1859 г. – “Аб марфалогіі мовы”.

Шлейхер упершыню выразна сфармуляваў паняцце індаеўрапейскай прамовы.

Тыпалагічная класіфікацыя моў А. Шлейхера (1821-1868)

Тып моў	Спосаб выражэння значэння	Наяўнасць / адсутнасць адносін. Спосаб выражэння адносін	Мовы ў межах тыпу
Каранёвыя (ізаляваныя) мовы	Значэнне = корань	Адносіны фармальна не выражаны*	Кітайская, бірманская мовы (кітайска- цібецкая моўная сям'я; пісьменнасць – бірманскае пісьмо, якое ўзыходзіць да пісьменнасці брахмі)

Аглютынацыйны я мовы	Значэнне = корань	Адносіны выражаны ў суфіксах	Цюркскія, фіна-ўгорскія мовы
Флексійныя мовы	Значэнне = корань + афіксы (прэфіксы, суфіксы)	Адносіны выражаны ў флексіях	Індаеўрапей с-кія мовы

МЛАДАГРАМАТЫЗМ

У 70-я гг. XIX ст. у межах кампаратывістыкі сфарміравалася новая школа, якая заняла лідзіруючае становішча ў еўрапейскім мовазнаўстве, – школа младаграматыкаў. Яны выступілі з рэзкай крытыкай поглядаў старэйшага пакалення. Фарміраванне младаграмычнага накірунку звязана з імёнамі такіх моваведаў, як Аўгуст Лескін (1840–1916), Карл Бругман (1849–1919; яго праца разам з Остгофам “Марфалагічныя даследаванні”, 1878), Герман Остгоф (1847–1909), Герман Пауль (1846–1921; яго кніга “Прынцыпы гісторыі мовы”, 1880) і інш. Гэтыя вучоныя звязаны з Лейпцыгскім універсітэтам, таму младаграматыкаў называюць таксама Лейпцыгскай школай мовазнаўства.

Недахоп папярэдняга мовазнаўства младаграматысты бачуць у тым, што да іх мовазнаўства занадта займалася мовай і вельмі мала чалавекам, быццам бы мова можа існаваць самастойна, без чалавека.

Младаграматысты зрабілі наступнае:

- 1) стварылі вучэнне пра канкрэтныя моўныя законы;
- 2) прааналізавалі ўзаемадзеянне мовы і маўлення;
- 3) даказалі, што мова не толькі індывідуальна-псіхалагічная, але і культурна-гістарычная з’ява;
- 4) працягвалі параўнальна-гістарычнае вывучэнне семасіялогіі, фанетыкі, граматыкі індаеўрапейскіх моў;
- 5) вывучалі жывыя мовы з іх дыялектнымі разнавіднасцямі.

Вельмі часта младаграматызм атаясамліваюць з лейпцыгскай лінгвістычнай школай, паколькі на яе аснове з’явіўся гэты накірунак. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства выкарыстоўвалі тут для таго, каб узнавіць не толькі агульную мову, але і агульныя вытокі індаеўрапейскай культуры. Младаграматысты не займаліся тэорыяй мовы. За гэта іх асуджалі.

Лінгвістычная канцэпцыя младаграматыкаў

(2-ая пал. XIX ст.)

Прадстаўнікі: Г. Пауль, К. Бругман, Г. Остгоф, Б. Дэльбрук,

А. Лескін

Пастаноўка а праблемы	Спосаб вырашэння праблемы
Прадмет	Прадмет даследавання мовазнаўства неабходна

даследавання мовазнаўства	змяніць і вывучаць: а) жывыя мовы, а не мёртвыя; б) маўленне гаворачай асобы, а не пісьмовыя помнікі; г) дыялекты.
Прынцып лінгвістычнага аналізу	Вядучым у мовазнаўстве павінен быць прынцып гістарызму. Нельга вывучаць мову без ведаў аб яе гістарычным станаўленні.
Метадыка лінгвістычнага даследавання	Пры даследаванні мовы неабходна ўлічваць фанетычныя законы і закон утварэння форм па аналогіі як асноўныя метадычныя прынцыпы.
Фанетычны закон і чаргаванні гукаў	Фанетычны закон – заканамернасці гукавых змен у пэўнай мове, у пэўны час, у пэўных умовах, на пэўнай тэрыторыі. Фанетычныя законы трэба адрозніваць ад звычайных чаргаванняў.
Закон аналогіі	Словы ў мове існуюць не ізалявана, а групамі. Група, якая мае большую частотнасць ужывання, падпарадкоўвае іншыя групы, словы ў якіх пачынаюць утварацца (марфалагічная аналогія) або вымаўляцца (фанетычная аналогія) на ўзор слоў дамінуючай групы.
Псіхалогія і мовазнаўства	Псіхалогія – аснова мовазнаўства.
Сферы псіхікі	Псіхіка складаецца з наступных сфер: а) сфера свядомасці (гаварэнне, слуханне, аднаўленне ў памяці ўяўленняў і моўных утварэнняў); б) сфера падсвядомага (усе праяўленні маўленчай дзейнасці).
Суадносіны індыўдуальнай псіхалогіі і этнапсіхалогіі	У сапраўднасці існуе толькі індыўдуальная псіхалогія, паколькі ўсе псіхічныя ўтварэнні (комплексы ўяўленняў) узнікаюць у душы індывіда.
Мова індывіда і мова грамадства	У сапраўднасці існуюць толькі індыўдуальныя мовы.
Моўны узус і прычыны яго змен	Моўны узус – агульнапрынятыя нормы выкарыстання, якія супрацьпрацьпастаўляюцца індыўдуальнай маўленчай дзейнасці, робяць магчымым камунікацыю. Сапраўдная прычына змен узусу – маўленчая дзейнасць.
Віды змен моўнага узусу і тэорыя моўнай	Выдзяляліся 3 віды змен моўнага узусу: станоўчыя, адмоўныя, станоўчыя і адмоўныя адначасова (замена). Адмоўныя змены – такія змены, калі ў мове малодшага

неперарыў-насці	пакалення губляюцца элементы мовы старэйшага пакалення. Калі адміранне старога і ўзнікненне новага – адзін акт, тады гэта замена узусу. Гэтыя віды змен моўнага узусу адпавядаюць тром генерацыям (пакаленням): а) станоўчыя змены – пакаленне, якое актыўна валодае мовай; б) станоўчыя і адмоўныя змены адначасова – пакаленне, якое пасіўна валодае мовай; в) адмоўныя змены – пакаленне, якое цалкам губляе мову.
Віды значэнняў слова (паводле Г. Пауля)	Узуальнае значэнне слова існуе па-за кантэкстам, аказіянальнае значэнне – у індывідуальным маўленчым акце. Аказіянальнае значэнне багацейшае за узуальнае па змесце і вузейшае па аб’ёме. Аказіянальнае значэнне – заўсёды адназначнае, узуальнае можа быць і мнагазначным.
Тыпы змен значэнняў слоў (паводле Г. Пауля)	1) звужэнне (спецыялізацыя) значэння ў выніку пераходу агульнаўжывальнага слова ў спецыяльнае; 2) пашырэнне значэння, у выніку чаго збядняецца змест першаснага ўяўлення; 3) перанос на аснове падабенства або сумежнасці (метафара, метанімія, сінекдаха); 4) іншыя змены (“паляпшэнне” або “пагаршэнне значэння”, літота, гіпербала і інш.)
Сінтаксіс і псіхалогія. Псіхалагічны дзейнік. Псіхалагічны выказнік (паводле Г. Пауля)	Сінтаксіс грунтуецца на псіхалагічнай аснове, а не на лагічнай. Сказ – гэта выражэнне, сімвал злучэння (радзей – расчлянэння) некалькіх уяўленняў. Псіхалагічны дзейнік – сукупнасць уяўленняў, вядомых да моманту камунікацыі. Псіхалагічны выказнік – сукупнасць уяўленняў, якія далучаюцца да дзейніка.

Пытанні для самакантролю:

Які ўклад унёс А. Шлейхер у развіццё мовазнаўства?

У чым заключаюцца заслугі младаграматыкаў?

Назавіце прадстаўнікоў младаграматызму.

Якія асноўныя пытанні разглядалі младаграматысты?

Назавіце тыпы змен значэнняў слоў (паводле Г. Пауля).

За што падваргалі крытыцы младаграматыстаў?

ЗАНЯТКІ 2

Казанская лінгвістычная школа. Маскоўская лінгвістычная школа

1. Неаграматызм і сацыялогія мовы.
2. Казанская лінгвістычная школа. Вучэнне аб развіцці мовы, аб сістэме мовы.
3. Маскоўская лінгвістычная школа. Вучэнне пра форму слова, словазлучэнне і сказ. Знешняя і ўнутраная гісторыя мовы.

Адметная рыса мовазнаўства к.ХІХ – пач. ХХ ст. – крытыка ідэй младаграматызму. На хвалі гэтай крытыкі і ўзнікаюць новыя напрамкі і школы:

- 1) школа слоў і рэчаў Г.Шухарта;
- 2) неалінгвістыка;
- 3) лінгвістычны эстэтызм Карла Фослера;
- 4) сацыялагічны напрамак;
- 5) неаграматызм і інш.

Усе гэтыя напрамкі:

- 1) крытыкавалі младаграматызм за іх бяздоказныя фанетычныя законы;
- 2) крытыкавалі за адмоўнае стаўленне да тэарэтычных пытанняў лінгвістыкі.

Школа Шухарта заклікала даследаваць гісторыю слоў у непасрэднай сувязі з тымі прадметамі і з’явамі, якія гэтыя словы абазначаюць. Уздымаюць праблемы мовы і гісторыі (побыту) народа. Выходзіў часопіс “Словы і рэчы”. Шухарт сцвярджаў: “Жыццё слова толькі тады зразумелае, калі зразумела рэч, якую гэтае слова называе”.

Неалінгвістыка ўзнікла ў Італіі. Мову вывучаюць у цеснай сувязі з гісторыяй, этнаграфіяй народа. Увага да дыялектаў. Разглядаецца ўзаемадзеянне моў розных пластоў грамадства.

Сацыялагічны накірунак патрабаваў даследаваць любыя моўныя з’явы ў сацыяльна-псіхалагічным аспекце. Уздымалі наступныя праблемы:

- мова і грамадства;
- сацыяльная дыферэнцыяцыя мовы;
- змены ў жыцці грамадства і змены ў мове.

Яскравым узорам была работа Поля Лафарга “Французская мова да і пасля рэвалюцыі”.

Эстэтычны напрамак. Яго стваральнік Карл Фослер. Гэты напрамак даследуе адносіны мовы, маўлення, рэлігіі і паэзіі. Для прастаўнікоў гэтага напрамку мова – духоўная дзейнасць і мастацкая творчасць. Працы Фослера: “Стварэнне і развіццё мовы”, “Мова як творчасць”. У гэтым накірунку лінгвістыка атаясамліваецца са стылістыкай.

Увогуле для гэтага перыяду характэрна вялікая ўвага да асобных, канкрэтных моў, вывучэнне нацыянальных моў. Пачалі з'яўляцца сумежныя навукі: лінгвістычная геаграфія, сацыялінгвістыка і г.д.

НЕАГРАМАТЫЗМ

Сам тэрмін 'неаграматызм' з'явіўся ў мовазнаўстве дзякуючы Бадуэну дэ Куртэнэ. Неаграматызм звязаны з дзейнасцю Бадуэна дэ Куртэнэ, Ф.Ф. Фартунатава, Ф. дэ Сасюра і іх вучняў і паслядоўнікаў ў рускім і замежным мовазнаўстве.

Некаторыя не лічаць неаграматызм асобным накірункам, а вучоных (напрыклад, Сасюра) адносяць да розных напрамкаў.

Неаграматычны накірунак вельмі разнародны. Асобныя вучоныя маюць свае погляды, якія часта адрозніваюцца ад поглядаў калег. Але маецца шэраг агульных прынцыпаў:

1. Мова – гэта псіхічная і сацыяльная з'ява. Прадстаўнікі неаграматызму вывучаюць не толькі гісторыю мовы, але і розныя моўныя з'явы вывучаюць з пункту гледжання псіхікі чалавека.

2. Сам напрамак так называецца, паколькі абавязковым з'яўляецца вывучэнне граматычнага ладу моў.

3. Вывучэнне граматычнага ладу пачынаецца з вызначэння асноўных граматычных адзінак, аднак гэтыя зыходныя граматычныя адзінкі ў розных школах неаграматызму былі рознымі. Напрыклад, для Бадуэна дэ Куртэнэ асноўнымі былі фанема, марфема, слова (лінгвістычныя атамы); для Фартунатава – граматычная форма; для Сасюра – парадыгма.

4. Неаграматысты спрабавалі сістэматызаваць раздзелы лінгвістыкі.

Асноўныя прынцыпы неаграматызму:

1. Мова па сваёй сутнасці сацыяльная. Дадзены прынцып накіраваны супраць младаграматыкаў і супраць натуралістычнай тэорыі Шлейхера.

2. Прадметам мовазнаўства з'яўляецца і гісторыя мовы.

3. Тэорыя граматыкі як вучэнне пра форму слова становіцца важнейшай.

4. Неаграматысты займаліся метадамі і аспектамі даследавання, класіфікацыяй лінгвістычных дысцыплін.

Школы неаграматызму:

1) Казанская лінгвістычная школа (Бадуэн дэ Куртэнэ);

2) Маскоўская лінгвістычная школа (Фартунатаў);

3) Парыжская школа ў Францыі;

4) Жэнеўская школа ў Швейцарыі (школа Сасюра).

КАЗАНСКАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ШКОЛА

Казанская лінгвістычная школа склалася ў канцы 1870-х – пачатку 1880-х гадоў у Казанскім універсітэце. Яе галоўныя прадстаўнікі Іван

Аляксандравіч Бадуэн дэ Куртэнэ і Мікалай Вячаслававіч Крушэўскі. Паколькі яны былі палякамі, то прынята лічыць Казанскую лінгвістычную школу накірункам польскай навукі. Аднак існавала яна ў Расіі, яе прадстаўнікі пісалі па-руску, у яе склад уваходзілі і рускія вучоныя, у першую чаргу вучань Будуэна дэ Куртэнэ Васіль Аляксеевіч Багародзіцкі (1857–1941), які вызначаў мову як выключны сродак абмену думкамі і як зброю думкі.

Да асноўных прынцыпаў Казанскай лінгвістычнай школы адносяцца:

- 1) строгае размежаванне гука і літары;
- 2) размежаванне фанетычнай і марфалагічнай члянімасці слова;
- 3) недапушчэнне змешвання працэсаў, якія адбываюцца ў мове на даным этапе яе існавання, і працэсаў, якія адбываюцца на працягу доўгага часу;
- 4) першачарговая ўвага да жывой мовы і яе дыялектаў, а не да старажытных помнікаў пісьменнасці;
- 5) адстойванне поўнага раўнапраўя ўсіх моў як аб'ектаў навуковага даследавання;
- 6) імкненне да абагульненняў.

Бадуэн дэ Куртэнэ (пачаў выкладаць у Казанскім універсітэце з 1874 г.) вёў перапіску з Ф. дэ Сасюрам. Бадуэн крытычна ацэньвае тэорыю “радаслоўнага дрэва” і механічныя спробы рэканструкцыі прамовы, заклікаючы лічыцца таксама з геаграфічнымі, этнаграфічнымі і інш. фактарамі і прызнаючы змешаны характар кожнай асобна ўзятай мовы. Вучоны прымае ідэю дапаможнай штучнай міжнароднай мовы.

Бадуэн дэ Куртэнэ – аўтар першага ў свеце дыялектнага славянскага слоўніка танчэйшай транскрыпцыі. Па яго запісах можна і сёння ўзнавіць жывую гутарковую мову. Таму не выпадкова, што вучоны прапанаваў разгледзець праект міжславянскай мовы на I з’ездзе славянскіх філолагаў і гісторыкаў, які адбыўся ў 1904 г. у Пецярбургу.

Бадуэну дэ Куртэнэ належыць адна з першых у сусветнай лінгвістыцы структурна-тыпалагічная характарыстыка розных відаў пісьма.

У мове вылучаюць тры ўзроўні: “фанетычная будова слоў і сказаў”, “марфалагічная будова слоў” і “марфалагічная будова сказаў”. Сінтаксіс – гэта “марфалогія вышэйшага парадку”. Бадуэн дэ Куртэнэ ўводзіць паняцце марфемы.

Бадуэн дэ Куртэнэ акцэнтуюе ролю сацыялогіі, якая павінна служыць тлумачэнню жыцця мовы.

Дзякуючы Бадуэну дэ Куртэнэ і Льву Уладзіміравічу Шчэрбе быў пакладзены пачатак тэорыі фанемы (фаналогіі). Такім чынам, фаналогія зарадзілася ў Расіі ў 70–80-х гг. XIX ст.

Некаторыя аспрэчваюць існаванне Казанскай школы, паколькі яе заснавальнік працаваў і ў Пецярбургу, і ў Варшаве. Часам нават кажуць пра існаванне Казанска-Пецярбуржскай школы. Бадуэну дэ Куртэнэ належыць больш за 600 прац. Ён іх сам сістэматызаваў па наступных характарыстыках:

- 1) тэарэтычныя (агульныя) працы;

- 2) працы па вывучэнні старажытных помнікаў;
- 3) вывучэнне народных гаворак;
- 4) працы па дзіцячым маўленні і паталогіі маўлення;
- 5) разгорнутыя праграмы ўніверсітэцкіх курсаў;
- 6) рэцэнзіі, крытычныя артыкулы.

У казанскі перыяд былі вырашаны важнейшыя тэарэтычныя пытанні лінгвістыкі:

- 1) праблемы рэалізацыі моўнай сістэмы ў індывідуальным маўленні;
- 2) Бадуэн дэ Куртэнэ абгрунтаваў статычнае і дынамічнае ў падыходзе да вывучэння мовы.

Бадуэн дэ Куртэнэ заклікаў улічваць сістэмную арганізацыю мовы. Ён і яго вучні распрацавалі вучэнне пра фанему. Па Бадуэну, фанема – гэта гук, аднолькавы ва ўяўленні, але розны ў рэалізацыі. Бадуэн дакладна размяжоўваў мову і маўленне. Ён склаў тэорыю чаргаванняў, якую назваў альтэрнацыі (“Опыт теории фонетических альтернатив”).

У 1884 г. В.А. Багародзіцкі арганізаваў пры Казанскім універсітэце першую ў Расіі і ў свеце лабараторыю эксперыментальнай фанетыкі, дзе ўпершыню была распрацавана методка фанетычнага эксперыменту.

У “Очерке науки о языке” М.В. Крушэўскі прапанаваў свае ўяўленні пра прычыны гістарычных змен у мове.

Казанская лінгвістычная школа (2-ая пал. XIX ст. – пач. XXст.)

Прадстаўнікі :Б. дэ Куртэнэ (1845 –1929), М.В.Крушэўскі (1851 – 1887), В.А.Багародзіцкі (1857 –1941)

Пастаноўка праблемы	Спосабы вырашэння праблемы
Мовазнаўства сярод іншых навук	“Мовазнаўства неабходна прызнаць самастойнай навукай, не змешваючы яго ні з фізіялогіяй, ні з псіхалогіяй...Паколькі аснова мовы з’яўляецца чыста псіхічнай, то, значыць, мовазнаўства адносіцца да псіхалагічных навук. Але паколькі мова можа рэалізавацца толькі ў грамадстве...у зносінах чалавека з іншымі людзьмі, значыць,...мовазнаўства – навука псіхалагічна-сацыялагічная...Дапаможнымі для мовазнаўства навукамі мы павінны лічыць псіхалогію, а затым сацыялогію”.
Прынцыпы лінгвістычнага даследавання.	“... Пры разглядзе мовы неабходна захоўваць храналагічны прынцып..., які можна раскрыць трыма палажэннямі:

Пласты мовы	<p>1) дадзеная мова не нарадзілася раптоўна, а ўзнікла паступова на працягу многіх стагоддзяў...Перыяды развіцця мовы не змяняліся па чарзе,... а кожны... складаў падкладку для далейшага развіцця...Вынікі работы розных перыядаў, прыкметныя ў дадзеным стане мовы, называюцца пластамі...;</p> <p>2) механізм мовы..., яе лад і састаў... – вынік яе папярэдняй гісторыі, і наадварот, гэтым механізмам у пэўны час абумоўліваецца далейшае развіццё мовы;</p> <p>3) надзвычай не да месца вымяраць лад мовы ў пэўны час катэгорыямі...папярэдняга або наступнага часу”.</p>
Прадмет лінгвістычнага даследавання	“Для мовазнаўства... найбольш важным з’яўляецца даследаванне жывых моў, чым моў, якія зніклі і ўзнаўляюцца толькі па пісьмовых помніках”.
Сутнасць мовы	“Сутнасць чалавечай мовы выключна псіхічная. Няма і не можа быць у маўленні чалавечым ці ў мове ні адной з’явы, якая не была б разам з тым псіхічнай. Паколькі мова магчымая толькі ў чалавечым грамадстве, то мы павінны адзначаць у ёй заўсёды бок сацыяльны”.
<p>Мова як сістэма:</p> <p>а) азначэнне сістэмы;</p> <p>б) падсістэмы і мікрасістэмы ў сістэме мовы;</p> <p>в) тыпы адносін у моўнай сістэме</p>	<p>“Сістэма мовы – сукупнасць, часткі якой звязаны паміж сабой адносінамі значэння, формы, гучання. У сістэме мовы выдзяляюцца фанетычная, марфалагічная, сінтаксічная падсістэмы. Падсістэмы падзяляюцца на мікрасістэмы (напр., у фаналогіі – мікрасістэмы фанем (ніжэйшага, сярэдняга, вышэйшага ўзроўняў)”.</p> <p><u>М. В. Крушэўскі ў моўнай сістэме вылучаў два тыпы адносін:</u></p> <p>а) асацыяцыі па сумежнасці;</p> <p>б) асацыяцыі па падабенстве.</p>
Мова як зменлівая з’ява. Статыка і дынаміка ў мове	“...У мове пануе бесперапыннае змяненне, вечны рух...У мове ...усё жыве, усё рухаецца, усё змяняецца. Спакой, спыненне... –з’ява ўяўная; гэта прыватны выпадак руху пры ўмове мінімальнага змяненняў. Статыка мовы ёсць толькі прыватны выпадак яе дынамікі...”

<p>Знакаваць мовы</p>	<p>“...Пераважная частка слоў чалавечай мовы – гэта выпадкова ўзнікшыя сімвалы... Мова – сукупнасць мноства выпадковых сімвалаў, звязаных самым розным чынам”.</p>
<p>Сацыяльная дыферэнцыяцыя мовы</p>	<p>У склад моўнага матэрыялу неабходна ўключыць ”народную мову ва ўсёй яе паўнаце, маўленне ўсіх слаёў і саслоўяў грамадства, мову розных узростаў... і вядомых станаў чалавека”.</p>
<p>Тэорыя фанемы : а) азначэнне фанемы; б) віды фанем; в) альтэрнацыі (марфаналагічныя змены) фанем</p>	<p>“Фанема... – псіхічны эквівалент гука...Фанема – гэта адзіны, непадзельны ў моўных адносінах антрапафанічны вобраз, які ўзнік з цэлага шэрагу аднолькавых і адзіных уражанняў, асацыяваных з акустычнымі і фанатычнымі ўяўленнямі.</p> <p>Віды фанем: кагерэнты (был – бил, [б] і [ы],[б'] і [и]);дывергентны(лодка – лодочка, [т] і [д]);карэляты(гістар. чаргаванні:бегу – бежать, [г] і [ж]; карэспандэнты(суадносныя ў некалькіх роднасных мовах: лац. pater і англ. father, [p] і [f]</p> <p>Альтэрнацыя – адносіны паміж рознымі фанемамі ў этымалагічна роднасных марфемах (везу – воз, несу – ноша, [э] і [о])</p>
<p>Утварэнне чалавечага роду і полігенетычная тэорыя мовы</p>	<p>“Неабходна адмовіцца ад меркавання пра ўтварэнне цэлага чалавечага роду ў якой- небудзь мясцовасці ад аднаго статку жывёл ніжэйшага віду. Чалавек як істота грамадская, надзеленая мовай, узнік у розных мясцінах і ў розны час, ён узнікаў многа разоў, незалежна адзін ад аднаго, з розных груп або статкаў ніжэйшага віду антрапоідаў...Пачатак мовы не монагенетычны, а полігенетычны...Усе існуючыя і некалі існаваўшыя мовы ўзніклі шляхам змешвання”.</p>
<p>Моўная здольнасць чалавека і развіццё мовы</p>	<p>“Хіба можа быць бесперапыннасць развіцця ў моўных зносінах розных індывідуумаў? Кожны чалавек пачынае развіццё ўласнай мовы зноў, атрымліваючы, можа быць, у спадчыну ад продкаў толькі розную ступень моўных здольнасцей наогул”.</p>
<p>Прычыны моўных змен</p>	<p>“Прычынаю, рухавіком усіх змяненняў мовы з’яўляецца імкненне да зручнасці, імкненне да аблягчэння ў трох галінах моўнай дзейнасці :у галіне вымаўлення (фанацыі), у галіне слухання і</p>

	ўспрыняцця (аудыцыі), і , нарэшце, у галіне моўнага мыслення (цэрэбрацыі)”.
Тыпы змен у марфалагічнай структуры слоў	В.А.Багародзіцкі вылучаў наступныя тыпы змен у марфалагічнай структуры слоў: а) аналогію; б) дыферэнцыяцыю; в) перараскладанне; г) апрошчанне.
Аналіз марфалагічнай класіфікацыі моў	“...Зробленыя да гэтага часу спробы класіфікаваць мовы з пункту гледжання марфалагічных тыпаў трэба лічыць няўдалымі і аджыўшымі свой век Яны належаць гісторыі навукі...Нішто... не дае падстаў лічыць, што марфалагічны тып, уласцівы, між іншым, кітайскай мове, чымсьці адносна ніжэйшы і што ён развіваецца затым у тып”аглютынацыйны”, з якога, дзякуючы ўсё большаму ўдасканаленню атрымліваецца, нарэшце, адзінавыратавальная флексія...Ранейшыя марфалагічныя класіфікацыі маглі быць толькі вельмі недакладнымі...з-за вялікай колькасці яшчэ не даследаваных моў”.
Прынцыпы генеалагічнай класіфікацыі моў	“Генеалагічная роднасць моў і заснаванае на ёй падабенства можа існаваць толькі паміж мовамі, якія з’яўляюцца рознымі відазмяненнямі аднаго і таго ж матэрыялу...Напрыклад, славянскія мовы роднасныя і падобныя адна да адной, таму што ўсе яны – мадыфікацыі аднаго і таго ж старажытнаславянскага моўнага стану”.
Мовазнаўства і эксперымент	“... Дзе толькі можна, выкарыстоўваць метады эксперыменту”.
Мова чалавека і “мова” жывёл	“Мова жывёл мае характар неабходнасці, непасрэднасці і нязменнасці, г. зн тыя рысы, прама супрацьлеглыя сутнасці чалавечай мовы...”
Знешняя і унутраная гісторыя мовы	“Знешняя гісторыя мовы цесна звязана з лёсам яе носьбітаў...(уплыў замежных моў, літаратурная апрацоўка мовы, род заняткаў людзей, геаграфічныя ўмовы краіны)...Унутраная гісторыя мовы даследуе, як народ гаворыць у пэўны час або на працягу многіх стагоддзяў і чаму так гаворыць (ці змянялася мова настолькі, што

	з’яўляецца “нашчадкамі” мовы старажытнай эпохі, ці можна лічыць пэўныя гаворкі часткамі адной мовы ці самастойнымі цэлымі”.
--	---

МАСКОЎСКАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ШКОЛА

З Маскоўскай лінгвістычнай школай звязваюць фармальна-граматычны падыход да мовы. Яе яшчэ называюць Маскоўскай фартунатаўскай школай. Гэта накірак у мовазнаўстве, які сфарміраваўся пад уплывам навуковых прац і выкладчыцкай дзейнасці Ф.Ф. Фартунатава ў Маскоўскім універсітэце ў 1876–1902 гг. Вучнямі Фартунатава былі А.А. Шахматаў, А.М. Пяшкоўскі, М.П. Петэрсон (які адстойваў прынцыпы Маскоўскай фармальнай школы) і інш. Адным з адгалінаванняў была маскоўская фаналагічная школа.

Прадстаўнікі фартунатаўскай школы займаліся сінхронным вывучэннем моў, перш за ўсё сучасных. Галіной іх спецыяльных даследаванняў была граматыка, пазней таксама і фаналогія.

Важную ролю адыграла дзейнасць Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі (1904–1931), якая актыўна даследавала рускія, украінскія і беларускія дыялекты.

Школа развівалася заўсёды ў палеміцы з Пецярбургскай школай Бадуэна дэ Куртэнэ і Л.У. Шчэрбы, якая ў большай ступені арыентавалася на сувязь лінгвістыкі з іншымі дысцыплінамі. Праціўнікі часта папракалі лінгвістаў фартунатаўскай школы ў “фармалізм”. Калі для Шчэрбы, напрыклад, часціны мовы – гэта перш за ўсё семантычныя класы, то для прадстаўнікоў Маскоўскай школы – гэта класы слоў, якія вылучаюцца па форме, марфалагічных прыкметах. Пазней тэарэтычныя разыходжанні знайшлі сваё выражэнне ў спрэчках паміж Маскоўскай і Ленінградскай фаналагічнымі школамі.

Пытанні для самакантролю:

Чым характарызуецца мовазнаўства к. XIX – п. XX ст.?

У чым сутнасць тэрміна ‘неаграматызм’?

Якія асноўныя прынцыпы неаграматызму?

Назавіце школы неаграматызму.

Назавіце асноўных прадстаўнікоў КЛШ.

Якія асноўныя прынцыпы КЛШ?

Што ў 1884 г. В.А. Багародзіцкі арганізаваў пры Казанскім універсітэце?

Якія праблемы ставілі і вырашалі прадстаўнікі КЛШ?

Які падыход выкарыстоўвалі прадстаўнікі МЛШ да мовы?

ЗАНЯТКІ 3

Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя

1. Мова і маўленне, іх адрозненне.
2. Сінхранія і дыяхранія. Знешняя і ўнутраная лінгвістыка.
3. Сістэмнасць мовы. Сінтагматычныя і асацыяцыйныя адносіны паміж моўнымі знакамі.
4. Значнасць знака, уласцівасць моўнага знака.

Фердынанд дэ Сасюр (1857–1913)

У пачатку ХХ ст. незадаволенасць не толькі младаграматызмам, але і ўсёй параўнальна-граматычнай парадыгмай стала шырока распаўсюджаным. Асноўная задача мовазнаўства ХІХ ст. – пабудова граматыкі і фанетыкі індаеўрапейскіх моў – была ў асноўным вырашана младаграматыкамі, але для дэталёвых рэканструкцый не хапіла першапачатковага матэрыялу.

Фердынанд дэ Сасюр (1857–1913) – адзін з самых знакамітых моваведаў “усіх часоў і народаў”. Па сіле ўплыву на сучаснае мовазнаўства з ім можа параўнацца толькі В. Гумбальт. Нарадзіўся і вырас у Жэневе. Ужо ў юнацтве захапіўся лінгвістыкай індаеўрапейскіх моў. Вучыцца юнак паехаў у Германію, у Лейпцыгскі ўніверсітэт, які на той час з’яўляўся цэнтрам еўрапейскага мовазнаўства. У 1876 г. у Лейпцыгу слухаў лекцыі Остгофа, Лескіна, Бругмана – стваральнікаў младаграматыкі. У 1878–1880 гг. Ф. дэ Сасюр праходзіць стажыроўку ў Берліне, адкуль вымушаны быў з’ехаць праз канфлікт з Остгофам і Бругманам, якія не прынялі наватарскіх канцэпцый вучонага. У 1880 г. ён пераязджае ў Парыж, дзе яго вучнямі становяцца А. Мейе і М. Граммон. Там жа ён знаёміцца з Бадуэнам дэ Куртэнэ. У 1881 г. Сасюр вяртаецца ў Жэневу, дзе да канца жыцця быў прафесарам. Пасля смерці вучонага двое яго вучняў і калег – вядомыя лінгвісты Ш.Балі і А.Сешэ – вырашылі ў знак памяці выдаць яго лекцыі на аснове сабраных студэнцкіх канспектаў, пэўным чынам адрэдагаваўшы і дапоўніўшы іх. Здарылася так, што імя Сасюра стала шырока вядомым ва ўсім свеце менавіта дзякуючы выхаду ў 1916 г. “Курса агульнай лінгвістыкі” – кнігі, якую Сасюр не пісаў і нават не збіраўся пісаць. Часта гэту кнігу называюць галоўнай лінгвістычнай працай мінулага стагоддзя. Канцэпцыя Сасюра не свабодная ад недахопаў і крайнасцей, але яны значна перакрываюцца каштоўнымі і глыбокімі ідэямі.

Асноўныя палажэнні “Курса агульнай лінгвістыкі”:

1. Мова з’яўляецца сродкам выражэння любога зместу, любой ідэалогіі, а не самім зместам і не самой ідэалогіяй.
2. Размежаванне сінхраніі і дыяхраніі.
3. Сцвярджэнне сістэмнага характару мовы.
4. Прызнанне знакавага характару мовы.
5. Падзел усіх моўных магчымасцей народа (моўнай дзейнасці) на мову і маўленне.

6. Увядзенне паняцця значнасці (вартасці) моўных знакаў (значэнне моўнай адзінкі ў сістэме, адноснае значэнне, якое выяўляецца ў сувязях яе з іншымі падобнымі адзінкамі). Асацыятыўныя (у сучаснай тэрміналогіі парадыгматычныя) адносіны – гэта адносіны супрацьпастаўлення, выбару, узаемазамены, заснаваныя на падабенстве моўных адзінак. У такія адносіны ўступаюць аднатыпныя марфемы, склонавыя формы, члены сінанімічнага рада і інш. Сінтагматычныя адносіны – гэта адносіны спалучальнасці, паслядоўнасці, заснаваныя на лінейным суседстве моўных адзінак. У іх уступаюць сумежныя гукі, склады ці марфемы ў слове, граматычна звязаныя члены сказа.

7. Рэзкае раздзяленне ўнутранай і знешняй лінгвістыкі.

8. Адмаўленне магчымасці для чалавека актыўна ўплываць на моўную стыхію.

У 1876 г. Сасюр уступае ў Пражскае лінгвістычнае таварыства і на матэрыялах гэтага таварыства друкуе свае першыя працы. Галоўная і адзіная выдадзеная пры жыцці праца – “Трактат (даследаванні) аб першапачатковай сістэме галосных у індаеўрапейскіх мовах” – закончаны аўтарам ва ўзросце 21 года.

Сасюр займаўся і вывучэннем санскрыта. Ён абараніў дысертацыю “Родны абсалютны ў санскрыце”.

Канцэпцыя Сасюра была накіравана супраць младаграматыстаў, у якіх не было дакладнага разумення спецыфікі і сістэмнага характару мовы і якія былі эмпірыкамі, што баяліся агульнатэарэтычных пабудоў.

Ф. дэ Сасюр разумее мову як сістэму, што складаецца з трох частак: уласна мова, маўленне і маўленчая дзейнасць. Мова як граматычная і лінгвістычная сістэма патэнцыяльна існуе ў свядомасці індывідаў, якія належаць да адной моўнай супольнасці. Сасюр падкрэсліваў сістэмны характар мовы і абгрунтаваў яе знакавую прыроду. Мове ён проціпастаўляе маўленне. Ф. дэ Сасюр адрозніваў у мове два аспекты: сінхранію і дыяхранію.

Структуралізм у лінгвістыцы ўзнік як развіццё ідэй Ф. дэ Сасюра. Спачатку існавала паняцце “сасюрыянства”, тэрмін “структуралізм” з’явіўся ў 1939 г.

Алан Гардзінер (1879–1963). Англіійскі вучоны-егіптолаг, які займаўся працамі Сасюра. Ён удакладняе і робіць пункт погляду свайго папярэдніка больш паслядоўным.

Мова і маўленне як часткі маўленчай дзейнасці ў лінгвістычнай канцэпцыі Ф.Сасюра (1857 – 1913)

Рысы мовы	Рысы маўлення
Сацыяльнасць (“Мова з’яўляецца сацыяльным	Індывідуальнасць (“Маўленне ёсць

прадуктам”)	індывідуальны акт волі і розуму”)
Істотнасць (Істотнымі ў мове з’яўляюцца замацаваныя практыкай нарматыўныя факты мовы)	Неістотнасць (Да пабочных і выпадковых з’яў належаць рознага роду індывідуальныя адхіленні)
Аднароднасць (“Мова... – з’ява па сваёй прыродзе аднародная – гэта сістэма знакаў, у якой адзіна істотным з’яўляецца злучэнне сэнсу і акустычнага вобраза...”)	Неаднароднасць (“Маўленчая дзейнасць у цэлым мае характар разнародны...”)
Пасіўнасць (“Мова – гэта гатовы прадукт, які пасіўна рэгіструецца прамоўцам”)	Актыўнасць (“Вымаўленне самага кароткага слова звязана з бясконцым мноствам мускульных рухаў”)
Мова – псіхічная з’ява (“Моўныя знакі... псіхічныя па сваёй сутнасці”)	Маўленне – “адначасова фізічная, фізіялагічная і псіхічная з’ява”
Сінхранія (Мова – сістэма, усе часткі якой павінны разглядацца ў іх сінхроннай сувязі)	Дыяхранія (“Дыяхранічнае ў мове з’яўляецца такім толькі праз маўленне...”)
Парадыгматычныя адносіны (“Па-за маўленнем... словы асацыіруюцца ў памяці так, што з іх утвараюцца групы, унутры якіх рэалізуюцца разнастайныя адносіны.”)	Сінтагматычныя адносіны (“У маўленчай плыні элементы размяшчаюцца адзін за адным”)
Адсутнасць імправізацыі (“У мове... цалкам гатовыя выразы, у якіх звычай забараняе што-небудзь мяняць... Такія спалучэнні не могуць быць імправізаванымі.”)	Свабодны характар спалучальнасці элементаў (“Характэрнай уласцівасцю маўлення з’яўляецца свабода камбінавання элементаў.”)

Заўвага! Да агульных рыс мовы і маўлення Ф. Сасюр адносіць наступныя: а) канкрэтнасць (“Мова не ў меншай ступені, чым маўленне, канкрэтная па сваёй прыродзе”); б) матэрыяльную форму выражэння

("Пісьмо забяспечвае мове ўспрымальную форму...Гукавыя хвалі забяспечваюць маўленне").

Тэорыя моўнага знака (паводле Ф. Сасюра (1857 – 1913))

Пастаноўк а праблемы	Спосаб вырашэння праблемы
Знакавая прырода моўнай сістэмы	“...Мова ёсць сістэма знакаў, якія выражаюць паняцці...”
Мова і іншыя семіятычныя (“семіялагічныя”) сістэмы	“...Мову як сістэму знакаў можна параўнаць з пісьменнасцю, з азбукай для глуханямых, з сімвалічнымі абрадамі, з формай ветлівасці, з ваеннымі сігналамі і г. д...Яна толькі найважнейшая з гэтых сістэм...”
Азначэнне моўнага знака	“Мы называем знакам злучэнне паняцця і акустычнага вобраза, але ў агульнапрынятым ужыванні гэты тэрмін звычайна абазначае толькі акустычны вобраз...Мы прапануем захаваць слова <i>знак</i> для абазначэння цэлага і замяніць тэрміны паняцце і акустычны вобраз адпаведна тэрмінамі азначаемае і азначальнае; апошнія два тэрміны маюць тую перавагу, што падкрэсліваюць супрацьпастаўленне, якое існуе як паміж імі самімі, так і паміж цэлым і часткамі гэтага цэлага...”
Уласцівасці моўнага знака: а) адвольнасць моўнага знака. Знакі абсалютна адвольныя і знакі адносна матываваныя;	<p>“Сувязь, якая злучае азначальнае з азначаемым, адвольная...Моўны знак адвольны...Гэта можа быць даказана... самім фактам існавання розных моў. Адвольнасць нельга разумець як абсалютную свабоду выбару азначальнага тым, хто гаворыць...Чалавек не можа ўнесці нават самых малых змен у знак, ужо прыняты калектывам. Адвольнасць знака разумеецца як нематываванасць азначальнага...у дачыненні да азначаемага, з якім у яго няма на самой справе ніякай натуральнай сувязі.”</p> <p>Гукаперайманні і выклічнікі “могуць быць вылучаны супраць прынцыпу адвольнасці, паколькі ў іх выбар не адвольны, аднак колькасць такіх слоў абмежаваная, па-1-ае, па-2-ае, у розных мовах яны зноў жа гучаць па-рознаму, а не аднолькава.</p> <p>Толькі частка знакаў з’яўляецца абсалютна адвольнай; у іншых жа знакаў выяўляюцца прыметы,</p>

<p>б) нязменлі- васць/зменлі- васць моўнага знака</p>	<p>якія дазваляюць аднесці іх да адвольных у рознай ступені: знак можа быць адносна матываваным.</p> <p>Калі ў дачыненні да выражанага знакам паняцця азначальнае з’яўляецца свабодна выбраным, то, наадварот, у дачыненні да моўнага калектыву, які ім карыстаецца, яно не свабоднае, а навязанае...Выбранае мовай азначальнае не можа быць заменена іншым...Іменна таму, што знак адвольны, ён не ведае другога закону, апроча традыцыі...Знак можа змяняцца, таму што яго існаванне не перарываецца...Якія ні былі б фактары змянення, дзейнічаюць яны ізалявана ці ў спалучэнні адзін з адным, яны заўсёды прыводзяць да зруху адносін паміж азначаемым і азначальным... Азначальнае можа відазмяняцца не толькі ў сваім матэрыяльным аспекце, але і ў сваёй граматычнай форме...”</p>
<p>“Значымасць” моўнага знака:</p> <p>а) значымасць як элемент значэння моўнага знака (канцэптуальны аспект);</p> <p>б) значымасць і наяўнасць / адсутнасць матэрыяльнага выражэння данай формы моўнага знака (матэрыяльны аспект)</p>	<p>“Уваходзячы ў склад сістэмы, слова надзелена не толькі значэннем, але галоўным чынам значымасцю, а гэта...зусім іншае...”</p> <p>Для вызначэння значымасці слова недастаткова канстатаваць, што яно можа быць супастаўленае з тым або іншым паняццем, г.зн. што яно мае тое або іншае значэнне; яго трэба параўнаць з падобнымі да яго значымасцямі, г.зн. з іншымі словамі, якія можна яму супаставіць..., напрыклад: франц. mouton ‘баран, бараніна’ – англ. sheep ‘баран’, англ. mutton ‘бараніна’.</p> <p>...Важны ў слове не гук сам па сабе, а тая гукавая адрозненні, якія дазваляюць адрозніваць гэта слова ад усіх іншых, напр. слова <i>рук</i> (Р.скл., мн. л.) не мае матэрыяльнага элемента для характарыстыкі данай формы, сутнасць якой спасцігаецца ў параўнанні праз супастаўленне з іншымі формамі – <i>рук</i> і <i>рук-а</i>.”</p>
<p>Фактары стрымлівання</p>	<p>1. Адвольнасць знака “засцерагае мовы ад усякага ... змянення”: нельга вырашыць, які з адвольных знакаў</p>

адначасовай замены усіх моўных знакаў	больш рацыянальны. 2. Шматлікасць моўных знакаў. 3. Складанасць моўнай сістэмы. 4. “У кожны дадзены момант мова ёсць справа ўсіх і кожнага...Прадпісанні закону, абрады рэлігіі, марскія сігналы і інш. прыцягваюць адначасова толькі абмежаваную колькасць асоб на абмежаваны тэрмін; ... у мове кожны прымае ўдзел штомінутна... Мову не адарваць ад жыцця грамадскай масы, якая па прыродзе інертная...”
---------------------------------------	--

Асноўныя палажэнні лінгвістычнай канцэпцыі Ф. дэ Сасюра

Пастаноўка праблемы	Спосаб вырашэння праблемы
Сацыяльная сутнасць мовы	“Мова ніколі не існуе па-за грамадствам, таму што мова – семіялагічная з’ява. Яе сацыяльная прырода – адна з яе унутраных уласцівасцей...”
Азначэнне мовы (праз суадносіны з маўленчай дзейнасцю)	“...Паняцце мовы не супадае з паняццем маўленчай дзейнасці наогул; мова – толькі пэўная, найважнейшая частка маўленчай дзейнасці. Мова з’яўляецца сацыяльным прадуктам, ... прынятым калектывам, каб забяспечыць рэалізацыю, функцыянаванне здольнасці да маўленчай дзейнасці, якая існуе ў кожнага носьбіта мовы”.
Антыномія “мова – маўленне”	Гл. Табл. “Мова і маўленне”
Вучэнне аб мове як аб “семіялагічнай сістэме”	Гл. Табл. “Тэорыя моўнага знака”
Вучэнне аб <i>сіхраніі</i> і <i>дыяхраніі</i>	<p>“...Сінхранічнае ўсё, што адносіцца да статычнага аспекту нашай навукі, дыяхранічнае ўсё, што мае дачыненне да эвалюцыі. Назоўнікі ж <i>сіхранія</i> і <i>дыяхранія</i> будуць адпаведна абазначаць стан мовы і фазу эвалюцыі.</p> <p>...Сінхранічная лінгвістыка павінна займацца лагічнымі і псіхалагічнымі адносінамі, якія звязваюць суіснуючыя элементы і ўтвараюць сістэму, вывучаючы іх так, як яны ўспрымаюцца адной і той жа калектыўнай свядомасцю.</p> <p>Дыяхранічная лінгвістыка, наадварот, павінна вучыцца адносіны, якія звязваюць элементы, што ідуць адзін за адным у часе і не ўспрымаюцца адной і той жа калектыўнай свядомасцю, г.зн. элементы, што паслядоўна</p>

	<p>змяняюць адзін аднога і не ўтвараюць у сваёй сукупнасці сістэмы.</p> <p>...Зразумела, што сінхранічны аспект пераважае над дыяхранічным, таму што для прамоўцаў толькі ён – сапраўдная і адзіная рэальнасць... Часта сцвярджаюць, што няма нічога больш важнага, чым пазнаць генезіс дадзенага стану; гэта ў некаторым сэнсе правільна: умовы, якія стварылі дадзены стан, паясняюць нам яго сапраўдную прыроду і аберагаюць нас ад некаторых ілюзій”.</p>
<p>Сістэмны характар мовы</p>	<p>“Мова ёсць сістэма, усе часткі якой могуць і павінны разглядацца ў іх сінхранічнай узаемаабумоўленасці”.</p>
<p>Тэорыя адносін паміж членамі моўнай сістэмы</p> <p>а) <i>сінтагматычныя і асацыяцыйныя адносіны;</i></p> <p>б) <i>Сінтагма і асацыяцыйны рад</i></p>	<p>“У кожным дадзеным стане мовы ўсё трымаецца на адносінах.</p> <p>...Словы ў маўленні, злучаючыся адно з адным, уступаюць паміж сабой у адносіны, заснаваныя на лінейным характары мовы.</p> <p>Па-за працэсам маўлення словы, якія маюць паміж сабой што-небудзь агульнае, асацыіруюцца ў памяці так, што з іх утвараюцца групы, унутры якіх выяўляюцца вельмі разнастойныя адносіны..., якія мы будзем называць асацыяцыйнымі адносінамі.</p> <p>...Сінтагмамі можна назваць такія спалучэнні ..., элементы якіх размяшчаюцца адзін за адным у маўленчай плыні... Такія спалучэнні... маюць працягласць.</p> <p>... Сінтагма заўсёды складаецца мінімум з дзвюх адзінак, якія ідуць адна за адной... Паняцце сінтагмы адносіцца не толькі да слоў, але і да спалучэнняў слоў, да складаных адзінак усякага роду і любой даўжыні (складаныя словы, вытворныя словы, члены сказа, цэлыя сказы). Тыповым праяўленнем сінтагмы з’яўляецца сказ.</p> <p>... Асацыяцыйныя групы... не абаяваюцца на працягласць, ... члены, што складаюць асацыяцыйную групу, не дадзены ў свядомасці ні ў пэўнай колькасці, ні ў пэўным парадку...Колькі ёсць розных адносін, ... столькі асацыяцыйных радоў... У асацыяцыйных групах ... у наяўнасці ...або агульнасць а) як паводле сэнсу, так і па форме; б) толькі па форме; в) толькі паводле сэнсу”.</p>
<p>Знешняя і ўнутраная лінгвістыкі</p>	<p>“... Да знешняй лінгвістыкі перш за ўсё адносіцца ўсё тое, у чым лінгвістыка судакранаецца з этналогіяй, усе сувязі, якія могуць існаваць паміж гісторыяй мовы і гісторыяй расы або цывілізацыі ... Звычай народа адбываюцца на яе мове, а з другога боку ў значнай ступені менавіта мова</p>

фармуе нацыю... Мы лічым вельмі плённым вывучэнне “знешнелінгвістычных“, г.зн. пазамоўных з’яў... Да знешняй лінгвістыкі ... можна аднесці ...адносінны...паміж мовай і палітычнай гісторыяй. Вялікія гістарычныя падзеі – нахталт рымскіх заваяванняў – мелі незлічоныя наступствы для многіх бакоў мовы...Унутраная палітыка дзяржавы адыгрывае не менш важную ролю ў жыцці моў...Да знешняй лінгвістыкі адносіцца і ўсё тое, што мае дачыненне да геаграфічнага пашырэння моў і да драбнення на дыялекты.

... Было б памылкай сцвярджаць, нібыта без іх (пазамоўных з’яў) нельга пазнаць унутраны арганізм мовы... Наогул няма ніякай неабходнасці ведаць умовы, у якіх развівалася тая або іншая мова.

Мова ёсць сістэма, якая падпарадкоўваецца толькі свайму ўласнаму парадку”.

Пытанні для самакантролю:

Чым адрозніваюцца мова і маўленне?

У чым сутнасць сінхранічнага падыходу да мовы?

У чым сутнасць дыяхранічнага падыходу да мовы?

Што вывучае знешняя лінгвістыка?

Што з’яўляецца прадметам вывучэння ўнутранай лінгвістыкі?

У чым сутнасць сінтагматычных і асацыяцыйных адносін паміж моўнымі знакамі?

Назавіце ўласцівасці моўнага знака.

Чым характарызуецца тэорыя моўнага знака паводле канцэпцыі Ф. дэ Сасюра?

Назавіце асноўныя палажэнні лінгвістычнай канцэпцыі Ф. дэ Сасюра.

Якія праблемы ўздымаюцца ў “Курсе агульнай лінгвістыкі” Сасюра?

ЗАНЯТКІ 4

Узнікненне структуралізму, яго асноўныя разнавіднасці

1. Функцыянальная лінгвістыка (Пражская лінгвістычная школа).
2. Гласематыка (Дацкі структуралізм).
3. Дэскрыптыўная лінгвістыка (Амерыканскі структуралізм).

Адным з асноўных накірункаў ХХ ст. становіцца структуралізм. Доўгі час да структурнай лінгвістыкі ставіліся неадназначна. Адны вучоныя не заўважалі структуралізм, другія – адмаўлялі, трэція – будавалі свае даследаванні па структуралагічных законах. Такое становішча існавала

прыблізна да 1958 г. Але водгукі такога становішча яшчэ працягваліся доўга (Апресян Ю.Д. “Идеи и методы современной структурной лингвистики”, Абаев “Структурализм как дегуманизация науки о языке”).

Агульнанавуковым метадам становіцца сістэмны і структурны аналіз, у якім адлюстравалася агульная тэндэнцыя лінгвістыкі пачатку стагоддзя да дакладнасці ведаў. Гэтаму яшчэ садзейнічала новая філасофія XX ст. – філасофія пазітывізму. Мянэцца прадмет даследавання. У лінгвістыцы назіраецца наступнае:

- 1) парная класіфікацыя (пераходнасць / непераходнасць);
- 2) трыяды (м., ж., н. род);
- 3) бінарны прынцып;
- 4) вяртанне да шматаспектных апісанняў.

Структурная лінгвістыка развіваецца пад уплывам знешніх і ўнутраных фактараў.

Знешнія фактары:

- 1) дасягненні ў галіне навукі і тэхнікі к. XIX – п. XX ст.;
- 2) інтэнсіўна развіваюцца прыродазнаўчыя навукі;

3) да гэтага часу былі зроблены знакамітыя адкрыцці (табліца Д.І. Мендзялеева, адкрыццё Дарвіна і г.д.);

4) стварэнне ЭВМ, што прывяло, з аднаго боку, да ўзнікнення інфармацыйнай справы (сінхронны пераклад, аўтаматычны пошук інфармацыі), механізацыі часткі працы лінгвістаў; з другога – да з’яўлення новай задачы ў моваведаў (навучыць машыны мове; для гэтага неабходна было іншае вывучэнне мовы).

Гэты час характарызуецца тым, што ва ўсіх навуках назіраецца тэндэнцыя замяніць атамізм – структуралізмам, а індывідуалізм – універсалізмам (атамізм – разрозненае вывучэнне розных з’яў, структуралізм – у сістэме).

Унутраныя фактары:

- 1) змены сістэмы зыходных дадзеных;

2) у пачатку XX ст. склалася вельмі цяжкая тэрміналагічная сістэма, паколькі кожная эпоха ўносіла сваю тэрміналогію (А.Мейе сказаў: “У лінгвістыцы столькі лінгвістык, колькі лінгвістаў”). І гэта сапраўды так).

У аснове назвы накірунку ляжыць паняцце структуры.

Структура – гэта цэлае, якое складаецца з узаемаабумоўленых частак, кожная з якіх залежыць ад астатніх. Паняцце структуры цесна звязана з паняццем сістэмы. **Сістэма** – сукупнасць узаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых элементаў, структурна арганізаваных.

Сам тэрмін ‘структура’ ўзнік у палітычнай эканоміцы, калі вызначалі, што сукупнасць вытворчых адносін складае эканамічную структуру грамадства. Структурны аналіз у любой навуцы прыводзіць да пранікнення ў глыбіню сістэмы, дазваляе ўстанавіць адносіны паміж яе элементамі.

Тэрміны ‘структуралізм’ і ‘структурная лінгвістыка’ былі зацверджаны ў мовазнаўстве з **1939** г., калі з’явілася праграмная праца аднаго са структуралістаў – Віга Брандаля “Структурная лінгвістыка”.

Папярэднікамі структуралізму лічацца Бадуэн дэ Куртэнэ з яго вучэннем пра сістэмнасць мовы і яго тэорыяй фанемы, Ф. дэ Сасюр і Ф.Ф. Фартунатаў з іх раннімі працамі. Напрыклад, Сасюр у “Курсе агульнай лінгвістыкі” заклаў чатыры асноўныя моманты структуралізму:

спецыфіка;
сістэма;
форма;
адносіны.

Яго асноўныя палажэнні:

1) адзіным і сапраўдным аб’ектам мовазнаўства з’яўляецца мова, “узятая ў самой сабе і для сябе”;

2) “мова ёсць сістэма, якая мае свой уласны парадак” (парадак – гэта адносіны ўнутры сістэмы);

3) “мова ёсць форма, а не субстанцыя” (субстанцыя – гэта матэрыял);

4) “у кожным стане мовы ўсё засноўваецца на адносінах”.

У 1926 г. В. Матэзіус заснаваў у Празе гурток структуралістаў “Пражскі лінгвістычны гурток”.

У 1928 г. адбыўся I Міжнародны з’езд славістаў у Гаазе, дзе прагучала праграма (маніфест) структуралістаў.

З 1929 па 1939 гг. у Празе выходзіць праца пражскіх структуралістаў. А ў 1939 г. у Капенгагене (Данія) быў створаны часопіс пад кіраўніцтвам В. Брандэля і Луі Ельмслева “Акталінгвістыка”. Гэты часопіс стаў міжнародным цэнтрам структуралізму. Такім чынам, сруктуралізм развіваецца ў Даніі (Капенгаген), ЗША (Нью-Йорк), Швейцарыі (Жэнева), Англіі (Лондан). У савецкім мовазнаўстве адзінай школы структуралізму створана не было, паколькі структурны накірунак злучыўся з матэматычнай і інжынернай лінгвістыкай. Прадстаўнікі: Ю.Д. Апрэсян, Л.М. Засорына.

У развіцця структурнай лінгвістыкі вылучаюць тры этапы:

1. Станаўленне і развіццё структуралізму (ад зараджэння 1926 г. да пачатку Другой Сусветнай вайны 1939 г.).

2. Побач з сур’ёзнымі працамі структуралізму з’яўляюцца даследаванні, якія былі прадыктаваны модай на структуралізм (1939–1960-я, 70-я гг.).

3. Сучасная структурная лінгвістыка, якая прадстаўляе сабой ужо іншы структуралізм. У гэты час вялікі ўклад структуралізму ў фарміраванне прыкладнага мовазнаўства. У гэты час змяніліся адносіны да структуралізму: сталі ўлічваць як станоўчае ў ім, так і адмоўнае (1960–1970-я гг. да нашых дзён).

АСНОЎНЫЯ ПАЛАЖЭННІ СТРУКТУРАЛІЗМУ:

1. Спецыфіка мовы: прадметам даследавання моваведаў павінна стаць мова, г.зн. адмежаванне яго ад іншых навук (псіхалогіі, логікі, біялогіі і інш.).

2. Сістэмнасць мовы: разуменне мовы як сістэмы, усе элементы якой знаходзяцца ў пэўных адносінах.

3. Сінхранія: даследаванне мовы ў пэўны момант яе існавання не павінна падмяняцца даследаваннем яе гісторыі або змешваннем гісторыі і сучаснасці.

4. Прызнанне знакавай прыроды мовы, складанасці яе ўнутранай арганізацыі, іерархіі ўзроўняў.

5. Асноўнымі адзінкамі мовы прызнаюцца фанемы і марфемы; парадыгматыка і сінтагматыка – формы існавання сістэмы мовы.

6. Увага да метадаў вывучэння мовы.

Асноўныя школы структуралізму:

Пражская лінгвістычная школа, або школа функцыянальнай лінгвістыкі;
Йельская лінгвістычная школа (амерык.), або дэскрыптыўная лінгвістыка;

Капенгагенская лінгвістычная школа, або гласематыка (гласо-мова);

Лонданская лінгвістычная школа, або англійскі структуралізм (сінтэз першай і другой лінгвістык).

ПРАЖСКАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ШКОЛА, АБО ШКОЛА ФУНКЦЫЯНАЛЬнай ЛІНГВІСТЫКІ

У 20-я гг. ХХ ст. вучонымі Пражскага лінгвістычнага гуртка было пастаўлена пытанне аб мэтавым прызначэнні мовы і яе адзінак, вырацаваны першыя строгія крытэрыі для ацэнкі функцыянальных уласцівасцей моўных элементаў. Найбольшыя заслугі пражцаў – у распрацоўцы класіфікацыі функцый мовы, стварэнні фаналогіі (функцыянальнай фанетыкі) і марфаналогіі, тэорыі актуальнага членення сказа, вучэнне аб функцыянальных стылях і культуры мовы. Без гэтых дасягненняў немагчыма сабе ўявіць сучасную лінгвістыку.

Пражскі лінгвістычны гурток (ПЛГ) быў заснаваны ў 1926 г. У яго склад увайшлі чэшскія мовазнаўцы Вілем Матэзіус (арганізатар і кіраўнік), Богуслаў Гаўранек, Уладзімір Скалічка, Богуміл Трнка, Ян Мукаржоўскі, Ёзэф Вахэк, рускія вучоныя-эмігранты Раман Якабсон, Мікалай Трубяцкой, Сяргей Карцэўскі. У 1929 г. да I Міжнароднага з'езда славістаў былі апублікаваны "Тэзісы Пражскага лінгвістычнага гуртка", якія змяшчалі сістэматычны выклад праграмных ідэй пражцаў. Усяго выйшла 8 нумароў. Найбольш важнымі выступаюць два першыя тэзісы (уяўленне пра мову як пра функцыянальную сістэму; сінхронны аналіз сучасных фактаў). Сістэма і функцыя – два базавыя паняцці ПЛГ. Мова для ПЛГ – гэта сістэма сродкаў выражэння, што служыць якой-небудзь пэўнай мэце.

Асноўныя палажэнні ПЛГ:

1. Мовазнаўства – самастойная навука, якая складваецца на аснове знакавай сістэмы мовы, а не на аснове фізіялогіі, логікі, псіхалогіі.

2. Строгае размежаванне сінхраніі і дыяхраніі.

3. Асобнае месца займае паняцце функцыі, пад якой яны разумелі не залежнасць, а мэту, сродак (функцыянальная лінгвістыка). Любая моўная з'ява разглядаецца з пункту гледжання той функцыі, якую яна выконвае ў

мове, той мэты, на якую яна накіравана. Яны першыя прыйшлі да высновы, што гукі ў мове выконваюць некалькі адрознівальных функцый.

Пражцы стварылі тэорыю фанем.

Пастаноўка праблемы	Спосаб вырашэння праблемы
Прадмет даследавання мовазнаўства	Неабходна вывучаць не толькі роднасныя мовы (як младаграматыкі), але і няроднасныя.
Суадносіны паміж сінхраніяй і дыяхраніяй	Сінхранію і дыяхранію нельга супрацьпастаўляць (як Ф. дэ Сасюр). Сістэмны аналіз мовы неабходны ў дыяхраніі не менш, чым у сінхраніі.
Функцыі маўленчай дзейнасці	<p>1. <i>Сацыяльная</i> функцыя (сувязь з іншымі індывідамі):</p> <p>а) функцыя паведамлення (<i>што</i> гаворыцца);</p> <p>б) тэарэтычная функцыя (<i>як</i> гаворыцца);</p> <p>2. <i>Экспрэсіўная</i> функцыя (выражэнне эмоцый).</p>
Практычная і тэарэтычная мова	<p><i>Практычная</i> мова залежыць ад сітуацыі зносін, уключае жэсты, міміку, мінулы вопыт людзей і інш.</p> <p><i>Тэарэтычная</i> мова не залежыць ад сітуацыі зносін і з'яўляецца мовай фармулёвак (напр., мова навуковай літаратуры).</p>
Функцыянальна-стылявое члененне мовы і функцыі мовы	<p>Функцыянальныя мовы:</p> <p>1. <i>Размоўная</i> (камунікатыўная функцыя).</p> <p>2. <i>Справавая</i> (практычна спецыяльная ф.).</p> <p>3. <i>Навуковая</i> (тэарэтычна спецыяльная ф.).</p> <p>4. <i>Паэтычная</i> (эстэтычная функцыя).</p>
Спосабы выкарыстання моўных сродкаў у камунікатыўнай мове і ў паэтычнай мове	<p><i>Аўтаматызацыя</i> – такое выкарыстанне моўных сродкаў, якое з'яўляецца звыклым і не прыцягвае само па сабе ўвагі.</p> <p><i>Актуалізацыя</i> – такое выкарыстанне моўных сродкаў, якое ўспрымаецца як нязвычайнае, пазбаўленае аўтаматызму.</p>
Рысы літаратурнай мовы	<p>1. <i>Устойлівасць</i>: літаратурная мова павінна пазбавіцца непатрэбных хістанняў.</p> <p>2. <i>Здольнасць</i> ясна і дакладна, тонка і без намаганняў <i>выражаць</i> разнастайныя <i>адценні</i> значэнняў.</p> <p>3. <i>Своеасабліваць</i> мовы, г.зн. узмацненне тых</p>

	рыс, якія абумоўліваюць яе спецыфіку.
Структурная арганізацыя мовазнаўства як навукі	<p>Замест традыцыйных раздзелаў мовазнаўства – фанетыкі, лексікалогіі, граматыкі – пражскія структуралісты вылучаюць:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Тэорыю лінгвістычнай намінацыі</i> (даследаванне моўных з’яў, якімі займаецца традыцыйная марфалогія (словаўтварэнне), сінтаксіс у вузкім сэнсе слова (значэнне часцін мовы і форм слоў) і семантыка). 2. <i>Тэорыю сінтагматычных спосабаў</i> (функцыянальны сінтаксіс, у разуменні пражскіх лінгвістаў, не адпавядае традыцыйнаму сінтаксісу, так як вывучае тыпы выказнікаў з улікам функцый і форм граматычнага дзейніка). 3. <i>Марфалогію</i> (сістэму форм слоў і іх груп, якая не існуе самастойна, а перакрываюцца як з тэорыяй намінацыі, так і з тэорыяй сінтагматычных спосабаў).
Тэорыя актуальнага членення сказа (В. Матэзіус)	<p>Асноўныя элементы актуальнага членення сказаў:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зыходны пункт (аснова) выказвання – <i>тэма</i>. 2. <i>Ядро выказвання</i>, г.зн. тое, што гаворыцца аб зыходным пункце выказвання.
Класіфікацыя склонаў паводле семантычных прымет (Р.В. Якабсон)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Накіраванасць (В., Д., М. скл.) – ненакіраванасць (Н., Р., Тв, екл.). 2. Аб’ёмнасць (Р., М. скл.) – неаб’ёмнасць (астатнія склоны). 3. Перыферыйнасць (Д., Тв., М. скл.) – неперыферыйнасць (астатнія склоны).
Азначэнне моўнага саюза	<p><i>Моўным саюзам</i> называюць групу геаграфічна сумежных няроднасных моў, якія валодаюць падабенчымі рысамі ў сінтаксісе, марфалогіі або фаналогіі (напр., <i>балканскі моўны саюз</i> – грэчаская, албанская, румынская, балгарская мовы).</p>
Тыпалагічныя рысы і.-е. моў (М.С. Трубяцкой)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Адсутнасць сінгарманізму. 2. Магчымасць збегу зычных у пачатку слоў. 3. Наяўнасць прэфіксаў. 4. Утварэнне граматычных форм не толькі пры дапамозе афіксаў, але і пры дапамозе чаргаванняў галосных. 5. Чаргаванне зычных. 6. Дзейнік пры непераходным дзеяслове мае тую ж форму выражэння, што і пры пераходным.

ДАЦКІ СТРУКТУРАЛІЗМ (ГЛАСЕМАТЫКА)

Гласематыка – (ад грэч. глоса – мова, сема – знак) накірунак структуралізму, які зарадзіўся ў Капенгагене і так пачало называцца з 1936 г., каб падкрэсліць новы падыход да мовы. Яны лічылі, што менавіта яны больш аб'ектыўна вывучаюць мову.

Гэта школа з'явілася на аснове капенгагенскага гуртка, які аб'ядноўваў моваведаў, якія займаліся фаналогіяй і структурай мовы. Заснавальнікі: Віго Брондаль, Луі Ельмслеў. Яны разглядалі мову як сістэму чыста структурных адносін. Цэнтральная праца – праца Луі Ельмслева “Пролегомены к теории языка”, якая выклікала сапраўдны фурор. Складаецца з трох частак:

- 1) агульныя крытэрыі тэорыі мовы;
- 2) тлумачыцца спецыфіка лінгвістычнай тэорыі;
- 3) выказваюцца адносіны мовы да “нямовы” (за гэта яго асабліва асуджалі, сцвярджаючы, што “гэта кніга не мае адносін да лінгвістыкі”).

У прадстаўнікоў гласематыкі назіраецца своеасаблівы падыход да мовы. Яны лічылі, што лінгвістычная навука павінна не звяртаць увагі на змены ў маўленні, павінна шукаць тое пастаяннае, што ляжыць у аснове ўсіх змен. Пад пастаянным Ельмслеў разумее сістэму.

Мэта гласематычнай тэорыі – стварэнне метаду апісання мовы. Яны лічылі, што мовазнаўства павінна ўстанавіць тое, што характэрна чалавечаму маўленьню ўвогуле, незалежна ад канкрэтнай мовы.

Структуралісты працягвалі ідэі Сасюра пра мову і маўленне і вылучалі наступныя тры моманты:

- 1) схемы мовы, г.зн. чыстая форма, якая вызначаецца незалежна ад сацыяльнага моманта, ад матэрыяльнай рэалізацыі;
- 2) моўная норма, г.зн. матэрыяльная форма ў яе канкрэтнай сацыяльнай рэалізацыі;
- 3) моўны ўзус, г.зн. сукупнасць навыкаў, прынятых ў дадзеным моўным калектыве.

Паняцце моўнай сістэмы ў гласематыкаў адрознівалася нават ад ПЛГ, паколькі ў ПЛГ разумелі мову як сацыяльную сістэму, якая рэалізуецца ў індыўідуальных актах маўлення, а гласематыкі моўную сістэму разумелі як нематэрыяльную схему, якая можа па-рознаму рэалізавацца.

Ельмслеў лічыць, што пастаянным у мове з'яўляецца толькі форма, чыстая схема. Для гласематыкаў мова – абстрактная сістэма чыстых адносін без уліку асаблівасцей канкрэтных моў.

У гласематыкаў разглядаецца тэорыя знакаў. У гэтай школе ў параўнанні з Сасюрам прапануюцца новыя тэрміны:

- план выражэння;
- план зместу (у Сасюра “определяемое” і “определяющее”).

План выражэння – гэта знешні бок мовы, яго гукавая ці іншая абалонка. Тут вылучаецца форма і субстанцыя. Субстанцыя – гэта ўсе гукі, якія

здольны ўтварыць маўленчы апарат чалавека. Форма – гэта спосаб выкарыстання дадзенага матэрыялу ў мове.

План зместу – свет думак, які знаходзіць сваё выражэнне ў мове. План зместу таксама мае форму і субстанцыю.

Аналізуючы тэксты, яны прыводзяць тры віды залежнасцей:

1) двухбаковая залежнасць – гэта залежнасць паміж двума элементамі, якія не існуюць адзін без другога (зычныя і галосныя);

2) аднабаковая залежнасць (напр., адносіны паміж склонамі і імёнамі каля... Р.склон);

3) свабодная залежнасць (напр., катэгорыя асоба і роду ў рускага, беларускага дзеяслова).

АМЕРЫКАНСКАЯ ДЭСКРЫПТЫЎНАЯ ЛІНГВІСТЫКА (АМЕРЫКАНСКІ СТРУКТУРАЛІЗМ)

У пачатку XX ст. у ЗША склаліся асобы ўмовы для развіцця мовазнаўства, што прывяло да значных адрозненняў амерыканскай лінгвістыкі ад еўрапейскай. Іх адрознівае практычны падыход. Амерыканскія моваведы даследавалі мовы, якія не мелі пісьменнасці (жыццё, побыт, культура амерыканскіх індзейцаў). У мовазнаўстве складваецца цэлы накірунак, які называецца амерыканістыка. Гэта была навука, якая вывучала беспісьмовыя мовы насельніцтва Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі. Вядомы мовавед Франц Буас стаяў ля самых вытокаў амерыканскай дэскрыптыўнай лінгвістыкі. Ён этнограф, антраполог, вывучаў жыццё індзейцаў і сутыкнуўся з праблемай: як вывучаць і апісваць іх мову, калі няма пісьменнасці?

Амерыканскае структурнае мовазнаўства заняло вядучыя пазіцыі ў лінгвістыцы XX ст. Яно прыкметна адрознівалася ад еўрапейскіх школ структуралізму, што было звязана са спецыфікай сацыяльна-гістарычных умоў ЗША: традыцыйнай вывучэння моў карэннага індзейскага насельніцтва, практычнымі праблемамі ў сувязі з вялікай іміграцыяй у краіну, распрацоўкай машыннага перакладу.

Ля вытокаў амерыканскай дэскрыптыўнай (апісальнай) лінгвістыкі стаяў Леонард Блумфілд (1887–1949), які з'яўляецца непасрэдным заснавальнікам гэтага накірунку. Навуковыя погляды Блумфілда і Сасюра былі ў многім падобныя, але Блумфілду давялося шукаць новыя метады лінгвістычнага аналізу, прыдатныя да апісання індзейскіх моў. Гэтыя мовы не мелі пісьменнасці, пры іх вывучэнні даследчыку не дапамагала ўласная інтуіцыя, бо лексіка і граматыка індзейскіх моў былі вельмі не падобныя да еўрапейскіх, яны адлюстроўвалі надзвычай своеасаблівую карціну свету. Часта было нават незразумела, як падзяліць тэкст на словы, як устанавіць лексічнае або граматычнае значэнне пэўнай адзінкі. Узнікла неабходнасць у выкарыстанні звестак ад інфармантаў – носбітаў карэнных моў, якія хаця б крыху валодалі англійскай. Методыка працы з інфармантамі значна павысіла ўзровень апісання экзатычных моў і прыкметна змяніла агульныя

метадалагічныя прынцыпы лінгвістыкі. Моўныя аб'екты пачалі апісваць не знутры, з апорай на адчуванне мовы, а як бы звонку, з пазіцыі пабочнага назіральніка, як гэта адбываецца ў прыродазнаўчых навуках. Яны запісвалі факты такімі, якімі яны паўстаюць перад даследчыкам, не ўлічваючы ўласны лінгвістычны вопыт. Франц Буас нават напісаў “Кіраўніцтва па мовах амерыканскіх індзейцаў”, дзе і праяўляецца гэты прынцып – прынцып апісання (discrípció – апісваць), які і лёг у аснову накірунку.

На думку Блумфілда, мова – гэта адарваная ад свядомасці сістэма сігналаў, якія вызначаюцца сітуацыяй і кіруюць паводзінамі чалавека. Блумфілд лічыў, што кожная мова складаецца з раду сігналаў – моўных форм. Для яго моўныя формы – гэта пэўныя гукі, якія злучаюцца з канкрэтным моўным значэннем. Усе моўныя формы падзяляюцца на:

- звязныя, у якіх не назіраюцца асобныя ўжыванні (марфемы, склады);
- свабодныя – гэта словы і словазлучэнні.

Для вылучэння паўтаральных частак у гукавым маўленні і іх моўнай класіфікацыі Блумфілд і яго паслядоўнікі выпрацавалі шэраг працэдур, набліжаных да аперацый матэматычнага характару. Было прапанавана **фармальнае азначэнне слова** як мінімальнай адзінкі, якая можа быць самастойным выказваннем. Для еўрапейскіх моў такое азначэнне разыходзілася з традыцыяй, паколькі выключала са складу лексічных адзінак большасць службовых слоў.

Менавіта ў рамках створанай Блумфілдам школы для вывучэння мовы сталі прымяняць матэматычныя метады. Такі падыход стаў плённым у фаналогіі, дзе былі выпрацаваны дакладныя крытэрыі для вылучэння фанем у розных мовах, а таксама ў галіне марфалогіі. Аднак для даследавання сінтаксісу і асабліва семантыкі гэтыя метады не далі істотных вынікаў. Таму некаторыя вучні Блумфілда прыйшлі да вываду, што без семантыкі наогул можна абысціся.

Ідэі Блумфілда давёў да крайнасці яго паслядоўнік, ураджэнец Украіны Зэліг Хэрыс (1909–1992). На яго думку, лінгвіст павінен толькі фіксаваць у маўленні паўтаральныя адрэзкі і іх акружэнне. Размяшчэнне гэтых адрэзкаў, іх пазіцыя адносна іншых фрагментаў тэксту дае самую надзейную інфармацыю для ўстанаўлення і адрознення моўных адзінак. Размеркаванне моўных адзінак у тэксце было названа **дыстрыбуцыяй**, а яе аналіз прызнаны неабходным фармальным крытэрыем для працы лінгвіста ў палявых умовах і некаторых іншых сітуацыях, звязаных, напрыклад, з дэшыфроваўкай і камп'ютарнай апрацоўкай тэкстаў.

Ідэальная працэдура лінгвістычнага апісання, паводле Хэрыса, выглядае наступным чынам. Лінгвіст вылучае ў выказванні паўтаральныя элементы, потым для кожнага элемента выяўляе элементы акружэння (дыстрыбуцыю). На падставе дыстрыбуцыі некаторыя элементы прызнаюцца тоеснымі ці аднароднымі і аб'ядноўваюцца ў класы. Калі дзве адзінкі ніколі не сустракаюцца ў адным і тым жа акружэнні (знаходзяцца ў адносінах **дадатковай дыстрыбуцыі**), іх можна лічыць варыянтамі адной адзінкі,

напрыклад гукі [i], [y] у беларускай мове з'яўляюцца разнавіднасцямі адной фанемы <i>. Спачытку такая працэдура ажыццяўляецца на фаналагічным узроўні, потым на марфалагічным і сінтаксічным. Моўныя значэнні пры гэтым не ўлічваюцца. Аднак рэальная дыстрыбуцыя кожнага элемента (асабліва марфем і слоў) аказалася занадта шырокай. Выявілася, што без уліку значэнняў адзінак мовы і інтуіцыі моўніка паўнацэнна апісаць мову нельга. Даводзілася нават адмаўляцца ад паняцця слова, апераваючы толькі такімі адзінкамі, як фанемы, марфемы і канструкцыі.

З сярэдзіны 50-х гг. XX ст. у амерыканскай лінгвістыцы распрацоўваецца трансфармацыйны аналіз, які быў прапанаваны Харрысам. Пасля Навум Хомскі стварае асновы трансфармацыйнай граматыкі (*Брат чытае кнігу – Кніга чытаецца братам*).

Да дэскрыптыўнай школы адносіліся такія вучоныя, як Б. Блок, Д. Трэйджэр, Г. Глісан, Ч. Хокет, Ю. Найда, К. Пайк і інш. Амерыканскія дэскрыптывісты кардынальна звучзілі задачы лінгвістыкі, што дазволіла распрацаваць дакладныя метады і строгія працэдуры апісання (асабліва ў фаналогіі і марфалогіі), але вывела за межы лінгвістыкі яе ядро – семантыку, а таксама пытанні агульнай тэорыі мовы. Асноўным іх навуковым здабыткам стаў шэраг наватарскіх метадык сінхроннага аналізу і мадэліравання мовы. Акрамя дыстрыбуцыйнага аналізу, шырока прымяняўся аналіз па непасрэдна складальных, які заключаўся ў паслядоўным падзеле на дзве часткі любых складаных канструкцый і быў пакладзены ў аснову словаўтваральнага і сінтаксічнага разбору.

У дэскрыптыўнай лінгвістыцы назіраюцца тры групы:

- 1) Ёельская школа (паслядоўнікі Блумфілда: Блок, Харрыс);
- 2) Энн-Арборская (Пайк, Фрыз), якія хацелі аб'яднаць ідэі Блумфілда і Сэпера, далучаючы да лінгвістычнага аналізу этнакультурныя фактары;
- 3) школа трансфармацыйнага аналізу (Хомскі).

Пытанні для самакантролю:

Чым характарызуецца лінгвістычная навука ў XX ст.?

Назавіце асноўныя палажэнні структуралізму.

Якія школы структуралізму вы ведаеце?

Калі быў заснаваны Пражскі лінгвістычны гурток?

Назавіце асноўныя палажэнні ПЛГ.

Хто з'яўляецца заснавальнікам гласематыкі?

У чым сутнасць падыходу да мовы ў прадстаўнікоў дацкага структуралізму?

У чым спецыфіка амерыканскага структуралізму?

Хто стаяў ля вытокаў амерыканскай дэскрыптыўнай лінгвістыкі?

ЗАНЯТКІ 5

Мова як знакавая сістэма

1. Знакавая тэорыя мова.
2. Азначэнне знака, тыпы і функцыі знакаў і моўныя адзінкі.
3. Мова як сістэма, узроўні сістэмы мовы, іх адзінкі і катэгорыі. Асноўныя і прамежкавыя ярусы мовы, іх узаемадзеянне.
4. Тэорыі структуры мовы. Уласцівасці структуры. Парадыгматыка і сінтагматыка.

Вытокі семіётыкі – у навуцы і культуры антычнасці. Шырокую вядомасць у свой час набыла дыскусія аб прыродзе назваў. Па тэорыі *фюсей* (грэч. *па прыродзе*), назва аб'екта выцякае з яго прыроды як цень, адбітак у люстэрку (Гераклід). Паводле тэорыі *тэсей* (грэч. *па ўстанаўленні*), слова – гэта ўмоўны знак, свядома прыняты людзьмі, які не мае сутнаснай сувязі з названым аб'ектам (Дэмакрыт, Арыстоць). Доказам з'яўляецца наяўнасць сінонімаў і амонімаў.

У эпоху Асветніцтва гэту праблему распрацоўваў англійскі філосаф **Джон Лок** (1632–1704), які сцвярджаў, што ўсе чалавечыя веды бяруцца з вопыту. Знакі і працэсы азначвання Лок прапанаваў вывучаць у спецыяльнай тэорыі, якую назваў семіётыкай.

Заснавальнікам семіётыкі Новага часу стаў амерыканскі логік і матэматык **Чарльз Пірс** (1839–1914). Вучоны ўпершыню распрацаваў цэласную тэорыю знакаў і знакавых сістэм.

Значны ўклад у семіётыку ўнёс **Ф. дэ Сасюр**, які вылучыў тры найважнейшыя ўласцівасці моўнага знака:

-**адвольнасць (умоўнасць)**, што абараняе знак ад знешняга ўмяшання, імкнення людзей нешта змяніць;

-**лінейнасць** – ланцужковую арганізацыю элементаў, пэўную працягласць знешняй формы;

-**нязменнасць і зменлівасць**, што дазваляе людзям паразумецца і ў той жа час забяспечвае гістарычнае развіццё мовы.

Першая ў XX ст. кніга па семіётыцы “Асновы тэорыі знакаў” належыць доктару філасофіі Чыкагскага ўніверсітэта **Чарльзу Морысу** (1901–1978). Морыс вылучыў тры аспекты знака: *сінтактыку* (адносіны паміж знакамі, напрыклад, словамі ў выказванні), *семантыку* (адносіны паміж знакамі і аб'ектамі, што яны абазначаюць), *прагматыку* (адносіны людзей да знакаў). Гэта і ёсць тры галоўныя раздзелы семіётыкі.

Выдатны філолаг XX ст. **Раман Восіпавіч Якабсон** (1896–1982) звяртаўся да семіётыкі ў пошуках сутнасці мовы. Яму ўласціва надзвычай шырокае разуменне знака.

Адным з самых вядомых семіётыкаў XX ст. стаў папулярны італьянскі пісьменнік і філосаф, прафесар Балонскага ўніверсітэта **Умбэрта Эка** (н. 1932).

Развіццё семіётыкі ў СССР было звязана з дзейнасцю *маскоўска-тартускай семіятычнай школы* (МТСШ), найбольш яркімі прадстаўнікамі якой сталі Юрый Міхайлавіч Лотман (1922–1993), Уладзімір Мікалаевіч Тапароў (1928–2005), Вячаслаў Усеваладавіч Іванаў (н. 1929), Барыс Андрэевіч Успенскі (н. 1937). На працягу 1964–1992 гг. у “Вучоных запісках Тартускага ўніверсітэта” яны апублікавалі 25 выпускаў “Прац па знакавых сістэмах”.

Па колькасці пачуццяў выдзяляюць 5 тыпаў знакаў і знакавых сістэм.

1. Аптычныя (зрокавыя). Сюды адносяцца танцы, жэсты, міміка, пальцавы алфавіт глуханнямых, геаграфічныя карты і інш.

2. Акустычныя (слыхавыя). Другі па значнасці для чалавека і многіх жывёл канал перадачы інфармацыі ўключае такія знакі, як брэх, піск, іржанне, спевы і г.д.

3. Альфакторныя (пахавыя). Гэты клас знакаў адыгрывае вялікую ролю ў жывёльным свеце.

4. Тактыльныя (дотыкавыя). Сюды адносяцца ўсе праявы непасрэднага цялеснага кантакту: пагладжванне, пошук рукі, абдымкі, масаж. На тактыльнай аснове створана пальцавая азбука сляпых (шыффт Брайля).

5. Дэгустацыйныя (смакавыя). Гэта самы старажытны канал пачуццёвага ўспрымання звязаны з прыёмам ежы ў чалавека і жывёл. Прыемны смак, як правіла, сігналізуе пра карысць прадуктаў, непрыемны – хутчэй пра шкоднасць. Смачна пакарміць гасцей – знак асаблівай павагі да іх.

Паводле суаднесенасці знакаў з суадноснымі рэаліямі існуюць наступныя тыпы знакаў:

а) *знакі-копіі* (карціны, рэпрадукцыі, фатаздымкі, адбіткі пальцаў, сляды ступняў ног;

б) *знакі-прыметы* (хмара – прымета дажджу, высокая тэмпература – прымета хваробы);

в) *знакі-сімвалы* (маска – сімвал тэатру, голуб – сімвал міру);

г) *знакі-сігналы* (званок, сірэна, гудок);

д) *уласна знакі* (лінгвістычныя, дарожныя, знакі вайсковых адрозненняў).

Мова як знакавая сістэма валодае шэрагам уласцівасцей, якія адрозніваюць яе ад іншых сістэм:

1) мова – *універсальная* камунікатыўная сістэма, у той час як усе астатнія забяспечваюць камунікацыю толькі ў асобна ўзятай сферы дзейнасці;

2) мова – *пярвічная* знакавая сістэма, усе астатнія з’яўляюцца вытворнымі ад яе;

3) мова *развіваецца пад уплывам унутраных*, не заўсёды даступных назіранню, *прычын*, іншыя знакавыя сістэмы не здольныя развівацца самастойна, яны развіваюцца па волі людзей;

4) мова як знакавая сістэма *можа выражаць пачуцці*, знакі іншых сістэм, за выключэннем музычных тонаў і жэстаў, эмацыянальна нейтральныя.

Паводле функцыянальных уласцівасцей знакі падзяляюцца на:

1) знакі-інфарматы (інфарматыўная функцыя). Да іх адносяцца светлафоры, шылды, пагоны; у мове – марфемы, словы, словазлучэнні сказы.

2) знакі-дыстынктары (адрознівальная функцыя). Да іх належаць фанемы, знакі вайсковага адрознення – колькасць і месцапалажэнне зорчак, нашывак, колер пагонаў і інш.

3) знакі-дэлімітатары (дэлімітатыўная функцыя, праз якую размяжоўваецца лінейная паслядоўнасць знакаў-інфарматараў) – прабелы.

4) знакі-канструкты (канструктыўная функцыя – знакі як канструктыўныя элементы іншых знакаў): фанема – канструкт склада, склад – канструкт марфемы.

5) знакі-субстытуты (функцыя замяшчэння): літары і гукі ў адносінах паміж сабой пры пераходзе з вуснай формы мовы ў пісьмовую і, наадварот.

Пытанні для самакантролю:

Што вывучае семіётыка?

Што з'явілася тэарэтычнай асновай семіётыкі?

Якая антыномія Гумбальта ляжыць у аснове распрацоўкі знакавай тэорыі мовы?

У чым сутнасць знакавай тэорыі Б. дэ Куртэнэ?

Які ўклад у распрацоўку знакавай тэорыі мовы ўнёс Ф. дэ Сасюр?

Якія раздзелы вылучаюцца ў семіётыцы?

Што вывучае лінгвасеміётыка?

Што такое знак?

Назавіце віды знакаў.

Што такое знакі-сігналы?

Што такое знакі-сімвалы?

Што такое моўны знак?

Ці з'яўляецца моўны знак матываваным?

Што з'яўляецца асноўным моўным знакам?

ЗАНЯТКІ 6

Мова і мысленне

1. Лагічны, псіхалагічны, семіятычны і кантэнсіўны аспекты моўных значэнняў.
2. Тыпы моўных значэнняў.
3. Лексічныя і граматычныя значэнні.
4. Тэорыя моўнай адноснасці.

Пытанні для самакантролю:

*З чаго складаецца аб'ектыўна рэчаіснасць, што існуе вакол нас?
Як узаемазвязаны паміж сабой паняцці 'свядомасць' і 'мысленне'?
Што вывучае менталінгвістыка?
Якія напрамкі вылучаюць у менталінгвістыцы дзве формы мае мысленне?
Што яны ўключаюць у свой склад?
Як суадносяцца лагічныя катэгорыі і моўныя адзінкі?
Назавіце функцыі мовы ў адносінах да мыслення.
У чым сутнасць псіхалагічнага напрамку менталінгвістыкі?
У чым сутнасць семіятычнага накірунку менталінгвістыкі?
Як разглядае мову кантэнсіўны напрамак?*

ЗАНЯТКІ 7

Мова і грамадства. Мова і гісторыя

1. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці. Сацыяльныя сукупнасці людзей і сацыяльныя тыпы моў.
 2. Формы гістарычнай сукупнасці людзей і мовы.
 3. Узус і сацыяльнае, тэрэтарыяльнае распластанне мовы.
- Літаратурная мова. Стылі мовы.
4. Мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя. Функцыянаванне і развіццё мовы.

Раздзел тэрэтычнага мовазнаўства, які вывучае сувязь мовы і грамадства, называецца **сацыялінгвістыкай**, або сацыялогіяй мовы. Тэрмін сацыялінгвістыка ўвёў у мовазнаўства ў 1952 г. амерыканец Х. Кары.

Пытанні для самакантролю:

- Як называецца раздзел тэрэтычнага мовазнаўства, які вывучае сувязь мовы і грамадства?*
- Пералічыце асноўныя праблемы, якія разглядае сацыялінгвістыка.*
- Якія тэорыі паходжання мовы вы ведаеце?*
- Якія этапы вылучаюць вучоныя ў фарміраванні розных тыпаў людзей?*
- Якія формы гістарычнай сукупнасці вы ведаеце?*
- Чым характарызуецца мова першабытнаабшчыннага ладу?*
- Якія з'явы могуць назірацца ў працэсе міжмоўнага ўзаемадзеяння?*
- Што такое субстрат?*
- Што такое адстрат?*
- Што такое суперстрат?*
- Чым характарызуецца мова народнасці?*
- Чым характарызуецца нацыянальная мова?*
- Што такое моўная норма і чым яна характарызуецца?*
- Назавіце асноўныя тыпы моўнай нормы.*

Што такое ўзус?

Што такое літаратурная мова?

Што такое стыль?

У сувязі з чым вылучаюцца паняцці ‘функцыянаванне’ і ‘развіццё’ мовы, ‘сінхранія’ і ‘дыяхранія’?

Назвайце знешнія фактары, якія ўплываюць на моўныя змены.

Назвайце ўнутраныя фактары, якія ўплываюць на моўныя змены.

Пералічыце тыпы моўных змен.

ЗАНЯТКІ 8

Узаемаадносінны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук

1. Метад. Методыка. Метадалогія. Агульнанавуковыя спосабы даследавання.

2. Назіранне, эксперымент, лінгвістычнае мадэліраванне.

3. Класіфікацыя асноўных метадаў лінгвістыкі.

4. Апісальны метад і яго асноўныя прыёмы. Прыёмы знешняй, міжузроўневай ўнутранай інтэрпрэтацыі.

ФАКТ – тое, што нам вядома, пра што мы даведаліся ў працэсе назірання, эксперыменту, вопыту, практыкі. гэта “бяспрэчная рэч”.

ІДЭЯ – форма навуковага пазнання, якая адлюстроўвае сувязі, заканамернасці, рэчаіснасці і мэты яе пераўтварэння.

ПРАБЛЕМА – суб’ектыўная форма адлюстравання неабходнасці развіцця ведаў, якая адлюстроўвае супярэчнасць паміж ведамі і рэчаіснасцю.

ГПОТЭЗА – форма і сродак навуковага пазнання, з дапамогай якога фарміруецца адзін з магчымых варыянтаў вырашэння праблемы, праўдзівасць, якая яшчэ не даказана.

КАНЦЭПЦЫЯ – форма і сродак навуковага пазнання, якая з’яўляецца спосабам разумення, тлумачэння асноўнай ідэі, тэорыі; гэта навукова абгрунтаваны і ў асноўным даказаны выраз асноўнага зместу тэорыі, але ў адрозненне ад яе ён яшчэ не можа быць увасобленым у грунтоўную сістэму навуковых паняццяў.

ТЭОРЫЯ – самая адэкватная форма навуковага пазнання, сістэма дакладных, глыбокіх і канкрэтных ведаў аб рэчаіснасці.

Назва метаду	Аб’ект даследавання	Ступень роднасці моў	Храналагічныя межы даследавання	Мэта
--------------	---------------------	----------------------	---------------------------------	------

1. Апісальны (V ст. да н.э.)	1 мова (моўныя з'явы або моўныя адзінкі)	—	сінхранія (1 храналагічны зрэз – моўны этап)	Фіксацыя, пералічэнне і апісанне моўных з'яў.	
2. Параўнальны (к. XVIII-п. XIX ст.)	а) параўнальна-гістарычны;	некалькі моў	роднасныя	дыяхранія (у працэсе моўнага развіцця)	Устанаўленне агульных заканамернасцей, якія сведчаць аб роднасці моў, іх агульным паходжанні.
	б) гісторыка-параўнальны	1 мова	—	дыяхранія	Параўнанне моўных з'яў або адзінак у працэсе іх развіцця
3. Супастаўляльна-тыпалагічны (пач. XX ст.)	некалькі моў	як роднасныя, так і няроднасныя	сінхранія, дыяхранія	Устанаўленне тыпалогій моў, іх агульных рыс (моўных універсалій) незалежна ад паходжання.	

Пытанні для самакантролю:

Растлумачце паняцці метаду, методыкі, метадалогіі.

Якія структурныя кампаненты ўваходзяць у паняцце 'навуковае пазнанне'?

Якія існуюць спосабы навуковага пазнання?

Назавіце асноўныя лінгвістычныя метады.

Назавіце дапаможныя лінгвістычныя метады.

Што такое апісальны метады лінгвістычнага даследавання?

Якія прыёмы ўласцівы апісальнаму метаду?

Пералічыце разнавіднасці прыёмаў унутранай інтэрпрэтацыі.

Ахарактарызуйце прыёмы апазіцыйнага аналізу.

Ахарактарызуйце прыёмы дыстрыбуцыйнага аналізу.

Ахарактарызуйце прыёмы трансфармацыйнага аналізу.

Ахарактарызуйце прыёмы дыскрэтнага аналізу.

Ахарактарызуйце прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі.

Ахарактарызуйце прыёмы міжузроўневай інтэрпрэтацыі.

ЗАНЯТКІ 9

Параўнальны і супастаўляльны метады

1. Параўнальна-гістарычны метады. Устанаўленне генетычнай тоеснасці.
2. Прыёмы рэканструкцыі праформ, адноснай храналогіі.

Першыя спробы прымяніць параўнальны метады адносяцца да старажытнаіндыйскага мовазнаўства, калі Паніні спрабаваў параўнаць мову Ведаў і санскрыт, праўда, толькі на ўзроўні канстатацыі фактаў. Наогул жа ўзнікненне параўнальнага метаду адносяць да перыяду ўзнікнення і развіцця параўнальна-гістарычнага мовазнаўства (кампаратывістыкі).

Параўнальны метады мае дзве разнавіднасці:

1) *Параўнальна-гістарычны метады* (даследаванне некалькіх роднасных моў з мэтай устанаўлення агульных заканамернасцей, якія сведчаць аб роднасці моў, іх агульным паходжанні);

2) *Гісторыка-параўнальны метады* (вывучэнне адной мовы з мэтай параўнання моўных з'яў або адзінак у працэсе іх моўнага развіцця).

Прыём абсалютнай і адноснай храналогіі. *Праформа* – гэта зыходная першасная (старажытная) форма, што існавала ў дапісьмовы перыяд. Такія праформы вызначаюцца з большай або меншай доляй верагоднасці і лічацца гіпатэтычнымі. Прыём абсалютнай і адноснай храналогіі выкарыстоўваецца для вызначэння часу ўзнікнення (дакладнага або прыблізнага) той або іншай моўнай з'явы.

Буйное навуковае адкрыццё, зробленае з дапамогай параўнальна-гістарычнага метаду, заключаецца ва ўстанаўленні роднасці розных моў. Прычым ступень гэтай роднасці з'яўляецца неаднолькавай, што, магчыма, выклікала ў вучоных неабходнасць ствараць розныя класіфікацыі моў. Так, Г.Шухарт распрацаваў генеалагічную класіфікацыю моў у выглядзе радаслоўнага дрэва. І.Шміт вылучыў ідэю, згодна з якой роднасць моў вызначаецца па суседствам з іншымі мовамі, па меры аддалення граніц паміж мовамі затухае іх падабенства, таму класіфікацыя атрымала назву хвалявай тэорыі. М.С.Трубяцкой, насупраць, меркаваў, што падабенства моў узнікла шляхам іх доўгага, несупыннага кантактавання і ўзаемаўплыву, а зыходна мовы былі няроднасныя, яго класіфікацыя называецца тэорыяй моўных саюзаў.

З дапамогай супастаўляльнага метаду даследуюцца ўсе адзінкі мовы: ад фанем да сказаў. Супастаўленне тэкстаў робіцца часта пры аналізе перакладаў. Розныя класіфікацыі моў грунтуюцца на супастаўленні апошніх па пэўных фанетычных, граматычных, лексічных, семантычных прыметах. Крыніцай супастаўлення могуць быць слоўнікі, граматыкі, тэксты і асобныя моўныя з'явы або адзінкі, што фіксуюцца ў іх. Зыходныя моўныя адзінкі могуць супастаўляцца папарна ў тых выпадках, калі вывучаюцца асобныя ўласцівасці кожнай з іх.

Супастаўленне моўных адзінак па тых або іншых прыметах выкарыстоўваецца для класіфікацыі гэтых адзінак, а папарнае супастаўленне

– для даследавання ўнутранай сутнасці асобных моўных адзінак, з’яў, фактаў. Семантычныя з’явы вывучаюцца з дапамогай супастаўляльнага метаду, як правіла, разам з формай свайго выражэння. Ступень сувязі даследаваных з’яў тым вышэй, чым паўней супадаюць у іх план выражэння і план зместу.

Для атрымання надзейных вынікаў трэба супастаўляць усю сукупнасць моўных фактаў. Звычайна ступень сувязі моўных з’яў узрастае па меры прасоўвання ў глыбіню гісторыі, тады як у сучасных мовах адрозненні паміж суадноснымі фактамі могуць быць істотнымі. Пры супастаўляльным аналізе фактаў розных моў трэба ўлічваць і так званую міжмоўную аманімію, калі форма амаль цалкам супадае, а значэнне можа супадаць толькі часткова або зусім не супадаць.

Тыпалагічная класіфікацыя моў В. Гумбальта (1767-1835)

Тып моў	Мовы ў межах тыпу	Структура слова	Сродкі выражэння фармальных адносін
Флексійны тып	Індаеўрапейскія, семіцкія мовы	Корань + суфікс + флексія	Флексіі
Аглютынацыйны (аглютынацыйны) тып	Цюркскія, фінскія мовы	Корань + суфікс	Суфіксы
Інкарпаруючы тып	Мовы амерыканскіх індзейцаў, палеазіяцкія мовы	Дзеяслоўны корань + звязка + іменны корань (поўны або скарачаны)	Іменныя і займеннікавыя марфемы, якія далучаюцца да дзеяслоўнага кораня пры дапамозе звязкі
Ізалаваны (аморфны) тып	Кітайская мова	Корань	Не выражаны фармальныя адносіны

Тыпалагічная класіфікацыя моў А. Шлейхера (1821-1868)

Тып моў	Спосаб выражэння значэння	Наяўнасць / адсутнасць адносін. Спосаб выражэння адносін	Мовы ў межах тыпу
Каранёвыя (ізалаваныя) мовы	Значэнне = корань	Адносіны фармальна не выражаны	Кітайская, бірманская мовы

Аглютынацы йныя мовы	Значэнне = корань	Адносіны выражаны ў суф.	Цюркскія, фіна- ўгорскія мовы
Флексійныя мовы	Значэнне = корань + афіксы (прэфіксы, суфіксы)	Адносіны выражаны ў флексіях	Індаеўрапейскія мовы

Адсутнасць фармальнага выражэння адносін у мовах ізаляванага тыпу не ёсць паказчык адсутнасці адносін паміж словамі ў гэтых мовах наогул. Такія адносіны могуць выражацца пры дапамозе інтанацыі, парадку слоў, невербальных сродкаў.

Пытанні для самакантролю:

На чым засноўваецца параўнальны метада?

Што такое параўнальна-гістарычны метада?

Назавіце прыёмы параўнальна-гістарычнага метаду.

Што такое гісторыка-параўнальны метада?

Якія прыёмы выкарыстоўваюцца ў гісторыка-параўнальным метадзе?

Што ляжыць у аснове супастаўляльнага метаду?

Назавіце прыёмы супастаўляльнага метаду.

Раскрыйце сутнасць супастаўляльнай інтэрпрэтацыі.

Раскрыйце сутнасць тыпалагічнай характарыстыкі.

Што такое моўная ўніверсалія?

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. П. Ф. СКОРВИНЫ

РАЗДЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

Заданні для самастойнай работы

Метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі і выкананні КСР па дысцыпліне “Агульнае мовазнаўства”

На самастойнае навучанне выносяцца наступныя тэмы:

- “Ад антычнага мовазнаўства да мовазнаўства 18 ст. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і ў Расіі”;
- “Развіццё агульнага мовазнаўства ў другой палавіне 19 ст.”

Самастойнае вывучэнне адзначаных тэм мае на мэце:

- вызначыць асноўныя накірункі развіцця мовазнаўства ад старажытнасці да 19 ст., якія абумовілі фарміраванне галоўных лінгвістычных напрамкаў і школ, акрэслілі прадмет і аб’ект даследавання, прадвызначылі выдзяленне асноўных раздзелаў, знешняга і ўнутранага мовазнаўства;
- умець сістэматызаваць і навукова асвятляць сукупнасць лінгвістычных ведаў, якія склаліся ў мовазнаўстве ад антычнасці да нашых дзён;
- развіць уменні і навыкі творчага, практычнага прымянення лінгвістычных ведаў пры самастойнай інтэрпрэтацыі фактычнага матэрыялу.

Вучэбная праграма КСР

Тэма 1 “Ад антычнага мовазнаўства да мовазнаўства 18 ст. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і ў Расіі” – 2 гадзіны, 1 семестр.

Мэты: 1) авалодаць звесткамі па развіцці мовазнаўства, пачынаючы ад антычнасці да 19 ст., засвоіць асноўныя этапы і перыяды развіцця; 2) сфарміраваць лінгвістычныя кампетэнцыі ў прымяненні атрыманых ведаў і выкарыстанні іх у мовазнаўчай дзейнасці.

Віды заданняў з улікам модульнай складанасці па тэме “Ад антычнага мовазнаўства да мовазнаўства 18 ст. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і ў Расіі”.

А) Заданні, якія фарміруюць веды па вучэбным матэрыяле на ўзроўні разназнавання:

- 1 Вызначце паняцце “класічная філалогія”.
- 2 Пералічыце асноўныя этапы і перыяды развіцця мовазнаўства.
- 3 Назавіце асноўныя напрамкі, якія развіваюцца ў 19 ст.
- 4 Назавіце лінгвістычныя школы ў мовазнаўстве 19 ст. У Заходняй Еўропе і Расіі.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – тэст.

Б) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні ўзнаўлення:

1. Дайце азначэнне паняцця “Александрыйская школа ў мовазнаўстве”.
2. Назавіце асноўныя граматычныя школы ў антычным мовазнаўстве .
3. Якія асноўныя перыяды развіцця кампаратывістыкі?
4. Што такое младаграматызм? Якое ён займае месца ў кампаратывістыцы?

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

В) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні прымянення атрыманых ведаў:

1. Вызначце асноўныя прынцыпы сінхранічнага апісання мовы.
2. Апішыце галоўныя аспекты дыяхранічнага падыходу да мовы.
3. Укажыце сутнасць сацыялінгвістычнага падыходу да мовы.
4. Адзначце асаблівасці псіхалінгвістычнага падыходу да аналізу мовы.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне:

Вучэбныя дапаможнікі:

1. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.
3. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
4. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
5. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006
6. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
7. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.

Тэма 2 “Развіццё агульнага мовазнаўства ў другой палавіне 19 ст.” – 2 гадзіны, 1 семестр.

Мэты: 1) вызначыць асноўныя накірункі развіцця мовазнаўства 19 ст., якія абумовілі фарміраванне галоўных лінгвістычных напрамкаў і школ; 2) сфарміраваць лінгвістычныя кампетэнцыі ў прымяненні атрыманых ведаў і выкарыстанні іх у мовазнаўчай дзейнасці.

Віды заданняў з улікам модульнай складанасці па тэме “Развіццё агульнага мовазнаўства ў другой палавіне 19 ст.”

А) Заданні, якія фарміруюць веды па вучэбным матэрыяле на ўзроўні разпазнавання:

1. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў логіка-граматычнага напрамку, іх працы і праблематыку.

2. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў псіхалагічнага напрамку, іх працы і праблематыку.

3. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў Казанскай лінгвістычнай школы, іх працы і праблематыку.

4. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў Маскоўскай лінгвістычнай школы, іх працы і праблематыку.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – тэст.

Б) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні ўзнаўлення:

1. Дайце азначэнне тэрмінам, якія выкарыстоўваюцца ў граматычных тэорыях.

2. Дайце азначэнне тэрмінаў логіка-граматычнай школы.

3. Сфармулюйце асноўныя палажэнні вучэння аб сістэме мовы.

4. Назавіце асноўныя знешнія і ўнутраныя фактары моўнага развіцця.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

В) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні прымянення атрыманых ведаў:

1. Акрэсліце развіццё навуковай парадыгмы мовазнаўства 19 ст.

2. У чым сутнасць сістэмна-структурнага падыходу да мовы.

3. Суадносіны граматычных і фанетычных апазіцый.

4. Суадносіны адноснай і абсалютнай храналогіі.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне:

Вучэбныя дапаможнікі:

1. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.

2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.

3. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.

4. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.

5. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006

6. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.

Тэматыка рэфератаў

1. Мовазнаўства старажытнай Індыі.
2. Старажытнагрэчаскае мовазнаўства. Філасофскі перыяд.
3. Александрыйскі перыяд старажытнагрэчаскага мовазнаўства.
4. Старажытнарымскае мовазнаўства.
5. Арабскае мовазнаўства.
6. Мовазнаўства сярэдніх вякоў.
7. Мовазнаўства эпохі Адраджэння.
8. Мовазнаўства 17-18 ст.ст.
9. Казанская лінгвістычная школа.
10. Маскоўская лінгвістычная школа.
11. Мовазнаўства 20-30-х гг. у Расіі.
12. Мовазнаўства на сучасным этапе.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Тэставыя пытанні:

1 Хто стварыў тэорыю радаслоўнага дрэва?

- 1) Шлейхер
- 2) Штэйталь
- 3) Пауль
- 4) Сепір
- 5) Сасюр

2 Хто распрацаваў “філасофію мовы”?

- 1) Бадуэн дэ Куртэне
- 2) Дэльбрук
- 3) Гумбальт
- 4) Якабсон
- 5) Трнка

3 Хто ўпершыню разгледзеў “унутраную форму” слова?

- 1) Фартунатаў
- 2) Крушэўскі
- 3) Трубецкой
- 4) Патабня
- 5) Гаўранэк

4 Хто распрацаваў вучэнне аб стацьцы і дынаміцы?

- 1) Сразнеўскі
- 2) Бадуэн дэ Куртэне
- 3) Фартунатаў
- 4) Остгаф
- 5) Чэйз

5 Хто з’яўляецца заснавальнікам структуралізму?

- 1) Шлегель
- 2) Сасюр
- 3) Гердэр
- 4) Адэлунг
- 5) Фатэр

6 Назавіце школы структуралізму:

- 1) функцыянальная лінгвістыка
- 2) гласематыка
- 3) дэскрыптыўная лінгвістыка
- 4) младаграматызм
- 5) кампаратывістыка

7 Хто з’яўляецца заснавальнікам сацыялагічнага напрамку ў мовазнаўстве?

- 1) Гердэр

- 2) Томсан
- 3) Сасюр
- 4) Дэльбрук
- 5) Сепір

8 Назавіце заснавальніка Казанскай лінгвістычнай школы:

- 1) Крушэўскі
- 2) Бадуэн дэ Куртэне
- 3) Патабня
- 4) Сразнеўскі
- 5) Вастокаў

9 Назавіце заснавальніка Маскоўскай лінгвістычнай школы:

- 1) Фартунатаў
- 2) Шахматаў
- 3) Пяшкоўскі
- 4) Смірніцкі
- 5) Патабня

10 Назавіце прадстаўнікоў младаграматычнай школы:

- 1) Паўль
- 2) Дэльбрук
- 3) Остгаф
- 4) Скалігер
- 5) Лейбніц

11 Назавіце прадстаўнікоў дацкага структуралізму:

- 1) Ульдаль
- 2) Бругман
- 3) Ельмслеў
- 4) Гаўранэк
- 5) Шлегель

12 Назавіце прадстаўнікоў чэшскай школы структуралізму:

- 1) Трнка
- 2) Гаўранэк
- 3) Трубецкой
- 4) Бругман
- 5) Штэйнваль

13 Назавіце прадстаўнікоў амерыканскага структуралізму:

- 1) Сепір
- 2) Чэйз
- 3) Блумфільд
- 4) Харыс

5) Томсан

14 Які тэрмін адпавядае паняццю “сукупнасць сувязей і адносін”?

- 1) Структура
- 2) Сінтагма
- 3) Семема
- 4) Ідыёма
- 5) Інфармема

15 Які тэрмін адпавядае паняццю “сукупнасць узаемазвязаных элементаў”?

- 1) парадыгма
- 2) сістэма
- 3) ідыёма
- 4) марфема
- 5) лексема

16 Як называецца вывучэнне мовы на адным храналагічным зрэзе?

- 1) полісемія
- 2) сінхранія
- 3) антанімія
- 4) этымалогія
- 5) дэрываталогія

17 Як называецца вывучэнне мовы ў працэсе гістарычнага развіцця?

- 1) сінанімія
- 2) дыяхранія
- 3) аманімія
- 4) паліфанія
- 5) антанімія

18 Як называюцца супрацьлеглыя ўласцівасці мовы?

- 1) субстантывацыя
- 2) антыномія
- 3) градацыя
- 4) адвэрбіялізацыя
- 5) ад’ектывацыя

19 Як называецца сукупнасць супрацьпастаўленых моўных адзінак?

- 1) парадыгма
- 2) сінонімы
- 3) паронімы
- 4) тапонімы
- 5) айконімы

20 Назавіце прадстаўнікоў Казанскай лінгвістычнай школы:

- 1) Будагаў
- 2) Бадуэн дэ Куртэне
- 3) Крушэўскі
- 4) Багародзіцкі
- 5) Ляпуноў

21 Назавіце прадстаўнікоў Маскоўскай лінгвістычнай школы:

- 1) Фартунатаў
- 2) Шахматаў
- 3) Пяшкоўскі
- 4) Сразнеўскі
- 5) Карцэўскі

22 Як называецца лінейная паслядоўнасць моўных адзінак?

- 1) метатэза
- 2) эпентэза
- 3) парэнтэза
- 4) парцэляцыя
- 5) сінтагма

23 Які раздзел мовазнаўства вывучае сувязь мовы і грамадства?

- 1) менталінгвістыка
- 2) сацыялінгвістыка
- 3) стылістыка
- 4) культура маўлення
- 5) этналінгвістыка

24 Які раздзел мовазнаўства вывучае сувязь мовы і мыслення?

- 1) ідыяматыка
- 2) менталінгвістыка
- 3) прагматыка
- 4) канцэпталогія
- 5) інфарматыка

25 Які раздзел мовазнаўства вывучае мову як знакавую сістэму?

- 1) кампаратывістыка
- 2) семасіялогія
- 3) дэрываталогія
- 4) лінгвасеміётыка
- 5) дыскурсійная лінгвістыка

26 Якім тэрмінам абазначаецца сукупнасць знакавых адзінак, узятых у адрыве ад выражаемага зместу?

- 1) элемент
- 2) адзінка

- 3) марфема
- 4) афікс
- 5) мова

27 Як называецца паслядоўнасць узятых з мовы адзінак зносін у канкрэтным прымяненні?

- 1) фразема
- 2) сінтагма
- 3) маўленне
- 4) кампанент
- 5) сегмент

28 Назавіце ўласцівасці моўных адзінак ў мове і маўленні:

- 1) матэрыяльныя
- 2) ідэальныя
- 3) аб'ектыўныя
- 4) суб'ектыўныя
- 5) сінхранічныя

29 Назавіце ўласцівасці мовы:

- 1) сацыяльная
- 2) пасіўная
- 3) патэнцыяльная
- 4) устойлівая
- 5) дыяхранічная

30 Назавіце ўласцівасці маўлення:

- 1) індывідуальнае
- 2) актыўнае
- 3) рэальнае
- 4) аднакратнае
- 5) аб'ектыўнае

31 Якія кампаненты ўключае структура маўлення?

- 1) матыў
- 2) думка
- 3) знешняе маўленне
- 4) фанема
- 5) лексема

32 Назавіце функцыі мовы:

- 1) эматыўная
- 2) апелятыўная
- 3) рэферэнтная
- 4) тлумачальная

5) стылістычная

33 Назавіце кампаненты маўлення:

- 1) адрасат
- 2) адрасант
- 3) кантэкст
- 4) код
- 5) кантакт

34 Адзначце ўласцівасці мовы як сістэмы:

- 1) субстанцыянальнасць
- 2) структурнасць
- 3) патэнцыяльнасць
- 4) закрытасць
- 5) дынамічнасць

35 Назавіце асноўныя ўзроўні сістэмы мовы:

- 1) фанетычны
- 2) марфалагічны
- 3) лексічны
- 4) сінтаксічны
- 5) дэрывацыйны

36 Назавіце прамежавыя ўзроўні сістэмы мовы:

- 1) фразеалагічны
- 2) словаўтваральны
- 3) марфаналагічны
- 4) стылістычны
- 5) семасіялагічны

37 Назавіце ўласцівасці мовы як структуры:

- 1) матэрыяльнасць
- 2) вытворнасць
- 3) функцыянальнасць
- 4) парадымматыка
- 5) сінтагматыка

38 Назавіце ўласцівасці знака:

- 1) адвольнасць
- 2) зменлівасць
- 3) матэрыяльнасць
- 4) лінейнасць
- 5) дыскрэтнасць

39 Адзначце тыпы знакаў:

- 1) сігналы
- 2) сімвалы
- 3) моўныя знакі
- 4) малюнкі
- 5) музычныя гукі

40 Назавіце моўныя знакі:

- 1) субстытуты
- 2) дыстынктары
- 3) інфарматы
- 4) ідыёмы
- 5) канверсівы

41 Адзначце тыпы знакаў паводле іх матэрыяльнай прыроды:

- 1) графічныя
- 2) акустычныя
- 3) светавыя
- 4) рэчыўныя
- 5) гукавыя

42 Назавіце тэорыі моўнага знака:

- 1) фенаменалагічная
- 2) логіка-псіхалагічная
- 3) білатэральная
- 4) натуралістычная
- 5) семіятычная

43 Назавіце тыпы і віды знакаў-інфарматы:

- 1) марфема
- 2) слова
- 3) словазлучэнне
- 4) сказ
- 5) фанема

44 Назавіце знакі-дыстынктары:

- 1) фанема
- 2) склад
- 3) марфема
- 4) слова
- 5) семема

45 Адзначце знакі-субстытуты:

- 1) графема
- 2) інфармема
- 3) прагмема

- 4) фанема
- 5) стылема

46 Назавіце комплексныя знакі:

- 1) фразема
- 2) сінтагма
- 3) словазлучэнне
- 4) сказ
- 5) тэкст

47 Адзначце поўныя знакі:

- 1) марфема
- 2) слова
- 3) фразема
- 4) ідыёма
- 5) інфармема

48 Назавіце няпоўныя знакі:

- 1) фанема
- 2) склад
- 3) гук
- 4) марфема
- 5) семема

49 Назавіце функцыі моўных знакаў паміж сабою:

- 1) адрознівальная
- 2) класіфікуючая
- 3) канструктыўная
- 4) намінатыўная
- 5) стылістычная

50 Назавіце функцыі моўных знакаў у адносінах да іншых з'яў:

- 1) намінатыўная
- 2) дэяктыўная
- 3) мадэліруючая
- 4) сінфікатыўная
- 5) экспрэсіўная

51 З якімі лагічнымі катэгорыямі звязаны *слова, сказ, дзейнік, выказнік*:

- 1) паняцце
- 2) выснова
- 3) суб'ект
- 4) прэдыкат
- 5) парцэлят

52 З якімі лагічнымі катэгорыямі звязаны *дапаўненне і азначэнне*:

- 1) аб'ект
- 2) атрыбут
- 3) дэнатат
- 4) кампанент
- 5) элемент

53 Назавіце структурныя моўныя значэнні:

- 1) лексічнае
- 2) граматычнае
- 3) прадметнае
- 4) субстанцыянальнае
- 5) атрыбутыўнае

54 Адзначце інфарматыўныя моўныя значэнні:

- 1) логіка-моўныя
- 2) прадметна-паняційныя
- 3) эмацыянальна-ацэначныя
- 4) граматычныя
- 5) стылістычныя

55 З якімі тыпамі мовы суадносіцца этнаграфічная група людзей?

- 1) гаворка
- 2) дыялект
- 3) мова
- 4) роднасныя мовы
- 5) моўная сям'я

56 Які напрамак менталінгвістыкі падкрэслівае неадпаведнасць форм мовы лагічным катэгорыям?

- 1) сацыялагічны
- 2) псіхалагічны
- 3) натуралістычны
- 4) лагічны
- 5) этналігвістычны

57 Які напрамак менталінгвістыкі разглядае мову як змястоўную форму?

- 1) структуральны
- 2) кантэнсіўны
- 3) натуралістычны
- 4) дэскрыптыўны
- 5) сацыялагічны

58 Для якой формы гістарычнай сукупнасці людзей характэрна існаванне мужчынскай і жаночай моў, хуткае аднаўленне слоўніка, існаванне табу?

- 1) род
- 2) племя
- 3) этнас
- 4) народ
- 5) нацыя

60 Назавіце ўласцівасці моўнай нормы:

- 1) выбіральныхць
- 2) устойлівасьць
- 3) абавязковасьць
- 4) зменлівасьць
- 5) сітуацыйнасьць

61 Адзначце тыпы моўнай нормы:

- 1) узус
- 2) літаратурная мовы
- 3) стыль
- 4) гаворка
- 5) дыялект

62 З якім тэрмінам суадносіцца стан і функцыянаванне мовы?

- 1) полісемія
- 2) сінхранія
- 3) аманімія
- 4) статыка
- 5) антанімія

63 Якому тэрміну адпавядае развіццё мовы?

- 1) дыяхранія
- 2) эвалюцыя
- 3) дынаміка
- 4) паліфанія
- 5) паліграфія

64 Хто з'яўляецца заснавальнікам псіхалагічнага напрамку ў рускім мовазнаўстве?

- 1) Фартунатаў
- 2) Патабня
- 3) Шахматаў
- 4) Пяшкоўскі
- 5) Вінаградаў

65 Хто з'яўляецца заснавальнікам псіхалагічнага напрамку ў замежным мовазнаўстве?

- 1) Штэйнталь

- 2) Паўль
- 3) Сепір
- 4) Шлегель
- 5) Гердэр

66 Назавіце заснавальніка логіка-граматычнага напрамку ў рускім мовазнаўстве

- 1) Буслаеў
- 2) Ляпуноў
- 3) Крушэўскі
- 4) Сразнеўскі
- 5) Фартунатаў

67 Хто з'яўляецца заснавальнікам логіка-граматычнага напрамку ў замежным мовазнаўстве?

- 1) Томсан
- 2) Сасюр
- 3) Брукнер
- 4) Фатэр
- 5) Бекер

68 Як называецца спосаб тэарэтычнага засваення таго, што назіралася і выявілася ў эксперыменце?

- 1) пазнанне
- 2) даследаванне
- 3) метад
- 4) прыём
- 5) выклад

69 Назавіце этапы навуковага аналізу:

- 1) апісанне
- 2) разважанне
- 3) даследаванне
- 4) сістэматызацыя
- 5) выклад

70 Якія існуюць спосабы навуковага даследавання?

- 1) назіранне
- 2) эксперымент
- 3) мадэліраванне
- 4) аналіз
- 5) інтэрпрэтацыя

71 Адзначце спосабы запісу мадэлей:

- 1) фармуліроўка

- 2) чарцёж
- 3) табліца
- 4) схема
- 5) малюнак

72 Назавіце асноўныя лінгвістычныя метады:

- 1) апісальны
- 2) параўнальны
- 3) супастаўляльны
- 4) статыстычны
- 5) псіхалінгвістычны

73 Назавіце дапаможныя метады лінгвістычнага даследавання:

- 1) апісальны
- 2) статыстычны
- 3) псіхалінгвістычны
- 4) інструментальны
- 5) параўнальна-гістарычны

74 Якія існуюць прыёмы апісальнага метаду?

- 1) класіфікацыя
- 2) парадыматыка
- 3) прыём паняццёвага поля
- 4) рэканструкцыя праформ
- 5) тыпалагічная характарыстыка

75 Назавіце прыёмы параўнальна-гістарычнага метаду:

- 1) устанаўленне ханалогіі
- 2) знешняя рэканструкцыя
- 3) дыскрэтны аналіз
- 4) трансфармацыйны аналіз
- 5) тэксталогія

76 Укажыце прыёмы гісторыка-параўнальнага метаду:

- 1) этымалагічны аналіз
- 2) лінгвагеаграфія
- 3) арэальнае даследаванне
- 4) камбінаторная методка
- 5) кэксталогія

77 Укажыце прыёмы міжузроўневага аналізу апісальнымі метадамі:

- 1) кантэкстны аналіз
- 2) сінтаматыка
- 3) марфалага-сінтаксічны
- 4) марфаналагічны

5) прыём марфемнай марфалогіі

78 Назавіце прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі даследавання апісальным метадам:

- 1) дыстрыбуцыйны аналіз
- 2) прыём тэматычных груп
- 3) энцыклапедычны прыём
- 4) прыём лінгвагеаграфіі
- 5) нарматыўна-стылявая характарыстыка

79 Назавіце прыёмы супастаўляльна-тыпалагічнага метаду:

- 1) супастаўляльная інтэрпрэтацыя
- 2) тыпалагічная характарыстыка
- 3) кампаненты аналіз
- 4) прыём семантычнай валентнасці
- 5) класіфікацыя

80 Назавіце віды ўзроўневых універсалій:

- 1) фанетычныя
- 2) марфалагічныя
- 3) сінтаксічныя
- 4) семантычныя
- 5) ідэаграфічныя

81 Адзначце характэрныя рысы моўных універсалій:

- 1) абсалютныя
- 2) простыя
- 3) складаныя
- 4) сінхранічныя
- 5) фанетычныя

82 Які раздзел мовазнаўства вывучае мову як сістэмна-структурнае ўтварэнне?

- 1) моладэграфія
- 2) структуралізм
- 3) кампаратывістыка
- 4) сацыялінгвістыка
- 5) менталінгвістыка

83 Які раздзел мовазнаўства займаецца параўнальна-гістарычным даследаваннем?

- 1) этналінгвістыка
- 2) кампаратывістыка
- 3) псіхалінгвістыка
- 4) семасіялогія

5) дэскрыптывістыка

84 Які раздзел мовазнаўства займаецца супастаўляльна-тыпалагічным даследаваннем?

- 1) лексікалогія
- 2) семасіялогія
- 3) дэрываталогія
- 4) універсалогія
- 5) фразеалогія

85 Назавіце раздзелы, якія адносяцца да прыватнага мовазнаўства:

- 1) паланістыка
- 2) германістыка
- 3) славістыка
- 4) медыевістыка
- 5) анамастыка

86 Назавіце раздзелы, якія адносяцца да агульнага мовазнаўства:

- 1) сацыялінгвістыка
- 2) менталінгвістыка
- 3) лінгвасеміётыка
- 4) стылістыка
- 5) раманістыка

87 Якім тэрмінам абазначаецца здольнасць чалавека выражаць свае думкі пры дапамозе мовы?

- 1) артыкуляцыя
- 2) семантычнае разгортванне
- 3) катэгорызацыя
- 4) маўленне
- 5) дэрывацыя

88 Як называецца сукупнасць працэсаў выражэння думкі і разумення?

- 1) маўленчая дзейнасць
- 2) мысленчая дзейнасць
- 3) акустыка-артыкуляцыйная дзейнасць
- 4) логіка-паняцыйныя працэсы
- 5) дэрывацыя

89 Што абазначаецца паняццем моўны матэрыял?

- 1) тэксты
- 2) слоўнікі
- 3) граматыкі
- 4) каталогі
- 5) дапаможнікі

90 Што з'яўляецца сацыяльнай з'явай?

- 1) мова
- 2) маўленне
- 3) мысленне
- 4) асэнсаванне
- 5) слуханне

91 Што з'яўляецца індывідуальнай з'явай?

- 1) мова
- 2) маўленне
- 3) запамінанне
- 4) разціццё
- 5) гаварэнне

92 Якія віды адносін паміж моўнымі адзінкамі ў складзе моўнай сістэмы?

- 1) парадыгматыка
- 2) сістэматыка
- 3) трансфармацыя
- 4) камбінаторыка
- 5) стылістычныя адносіны

93 Якія адносіны паміж адзінкамі ў маўленчай плыні?

- 1) семантычная валентнасць
- 2) лексічная спалучальнасць
- 3) дэрывацыйныя адносіны
- 4) функцыянальныя сувязі
- 5) сінтагматыка

94 Якімі ўласцівасцямі валодаюць сацыяльныя знакі?

- 1) камунікатыўнасць
- 2) умоўнасць
- 3) матэрыяльнасць
- 4) інфарматыўнасць
- 5) натуральнасць

95 Назавіце тыпы функцыянальных сувязей паміж моўнымі адзінкамі

- 1) іерархія
- 2) дыстрыбуцыя
- 3) парадыгматыка
- 4) сінтагматыка
- 5) адносіны вытворнасці

96 Назавіце прадстаўнікоў параўнальна-гістарычнага мовазнаўства ў Расіі 19 ст.:

- 1) Сразнеўскі
- 2) Фартунатаў
- 3) Вастокаў
- 4) Смірніцкі
- 5) Вінаградаў

97 Назавіце прадстаўнікоў кампаратывістыкі ў замежным мовазнаўстве?

- 1) Боб
- 2) Грым
- 3) Раск
- 4) Паўль
- 5) Сепір

98 Які тып адносін адлюстроўваюць парадыгмы скланення, спражэння і словаўстваральныя гнёзды?

- 1) семантычныя
- 2) апазіцыйныя
- 3) сінанімічныя
- 4) дыстрыбуцыйныя
- 5) дыскрэтныя

99 Як называюцца ўніверсаліі, якія не маюць выключэнняў?

- 1) моўныя
- 2) абсалютныя
- 3) сінхранічныя
- 4) дыхранічныя
- 5) статыстычныя

100 Як называюцца ўніверсаліі, якія маюць выключэнні?

- 1) няпоўныя
- 2) адносныя
- 3) статыстычныя
- 4) сінхранічныя
- 5) частковыя

101 З якіх раздзелаў складаецца курс “Агульнае мовазнаўства”?
метады лінгвістычнага даследавання

- 1) пунктуацыя
- 2) тэорыя мовы
- 3) гісторыя мовазнаўства;
- 4) стылістыка

102 Якая навука вывучае сувязь мовы з грамадскай дзейнасцю чалавека?

- 1) лінгвасеміётыка
- 2) сацыялінгвістыка

- 3) менталінгвістыка
- 4) кампаратывістыка
- 5) антрапалогія

103 Якая навука вывучае ўзаемаадносіны мовы і мыслення?

- 1) лінгвасеміётыка
- 2) сацыялінгвістыка
- 3) менталінгвістыка
- 4) кампаратывістыка
- 5) антрапалогія

104 Якая навука разглядае мову як пэўную знакавую сістэму?

- 1) лінгвасеміётыка
- 2) сацыялінгвістыка
- 3) менталінгвістыка
- 4) кампаратывістыка
- 5) антрапалогія

105 Што вывучае ўнутраная лінгвістыка?

- 1) сувязі мовы з іншымі дысцыплінамі
- 2) будову, стан мовы
- 3) сувязі мовы з аб'ектыўнай рэчаіснасцю
- 4) сувязь мовы і грамадства
- 5) сувязь мовы і мыслення

106 Укажыце, у межах якой дысцыпліны аб'ядноўваецца мовазнаўства і літаратуразнаўства:

- 1) герменеўтыка
- 2) філалогія
- 3) псіхалінгвістыка
- 4) сацыялінгвістыка
- 5) лінгвасеміётыка

107 Што такое санскрыт?

- 1) літаратурна-пісьмовая мова старажытнай Індыі
- 2) старажытнакітайская мова
- 3) старажытнаарабская мова
- 4) старажытнагрэчаская мова
- 5) стараславянская мова

108 Як называліся самыя старажытныя помнікі індыйскай літаратуры?

- 1) “Веды” (“Ведангі”)
- 2) “Граматыкі”
- 3) “Песні”
- 4) “Азбукі”

5) “Слоўнікі”

109 Хто з’яўляецца аўтарам першай нарматыўнай граматыкі індыйскай мовы?

- 1) Прысцыян
- 2) Халіл-аль-Фарахідзі
- 3) Паніні
- 4) Квінтыліян
- 5) Саганы

110 Паслядоўнасць узятых з мовы знакавых адзінак зносін у канкрэтным моўным прымяненні называецца...

- 1) мовай
- 2) маўленнем
- 3) фанемай
- 4) артыкуляцыяй
- 5) думкай

111 Якія кампаненты ўваходзяць у структуру маўлення?

- 1) думка
- 2) матыў
- 3) знак
- 4) сімвал
- 5) знешняе маўленне

112 Якія раздзелы ўваходзяць у семіётыку?

- 1) сацыялогія;
- 2) сінтактыка;
- 3) семантыка;
- 4) прагматыка;
- 5) лагістыка.

113 На якія групы падзяляюцца знакі?

- 1) знакі-сімвалы;
- 2) знакі-сігналы;
- 3) літаратурныя знакі;
- 4) знакі-словы;
- 5) моўныя знакі.

114 Што з’яўляецца асноўным моўным знакам?

- 1) фанема;
- 2) гук;
- 3) слова;
- 4) марфема;
- 5) сказ.

115 Што Паніні лічыў асноўнай адзінкай?

- 1) словазлучэнне;
- 2) сказ;
- 3) слова;
- 4) гук;
- 5) тэкст.

116 Што вывучае лагічны напрамак менталінгвістыкі?

- 1) узаемаадносіны мовы і мыслення;
- 2) мову як знакавую сістэму;
- 3) суадносіны моўных і лагічных катэгорый;
- 4) змястоўны бок мовы;
- 5) суадносіны мовы і грамадства.

117 Згодна з якой тэорыяй паходжанне мовы непарыўна звязана з гісторыяй мыслення?

- 1) тэорыя боскага паходжання мовы;
- 2) марксісцкая тэорыя паходжання мовы;
- 3) тэорыя семіятычнага скачка;
- 4) тэорыя сацыяльнай дамоўленасці;
- 5) тэорыя натуральнага паходжання мовы.

118 Якія выдзяляюцца формы гістарычнай сукупнасці людзей?

- 1) род;
- 2) племя;
- 3) этнаграфічная група;
- 4) этнас;
- 5) этнічная сукупнасць.

119 Якім тэрмінам называюцца сляды пераможанай мовы ў складзе мовы-пераможцы?

- 1) субстрат;
- 2) суперстрат;
- 3) адстрат;
- 4) узус;
- 5) інтэрстрат.

120 Якія фактары моўных змен адносяцца да знешніх?

- 1) гісторыя грамадства;
- 2) развіццё пісьма, кнігадрукаванне ;
- 3) тэндэнцыя да ўбагачэння, ускладнення моўнай сістэмы;
- 4) этнічны склад насельніцтва;
- 5) дзяржаўная моўная палітыка.

121 Якая з’ява абазначае жаданне грамадства засцерагчы ці пазбавіць мову ад чужых элементаў?

- 1) арго;
- 2) інтэрферэнцыя;
- 3) пурызм;
- 4) кампаратывізм.
- 5) суб’ектывізм.

122 Назавіце прадмет вывучэння курса “Агульнае мовазнаўства”:

- 1) адна мова;
- 2) некалькі роднасных моў;
- 3) пэўная моўная сям’я;
- 4) моўны саюз;
- 5) моўны інварыянт.

123 Укажыце, якія з пералічаных ніжэй рыс характарызуюць моўны інварыянт:

- 1) камунікатыўная функцыя мовы;
- 2) функцыянаванне мовы ў вуснай і пісьмовай формах;
- 3) функцыянальна-стылявое члянэнне літаратурнай мовы;
- 4) сістэмна-структурная арганізацыя мовы;
- 5) мова – важнейшы інструмент пазнання акаляючай рэчаіснасці і перадачы жыццёвага вопыту з пакалення ў пакаленне.

124 Назавіце навукі, якія ўзніклі на сумежжы лінгвістыкі і сацыялогіі, географіі; семіётыкі; псіхалогіі:

- 1) псіхалінгвістыка;
- 2) сацыялінгвістыка;
- 3) менталінгвістыка;
- 4) лінгвасеміётыка;
- 5) лінгвагеаграфія.

125 Як называецца навук, якая вывучае працэсы спараджэння і ўспрымання маўленчай дзейнасці чалавека?

- 1) этымалогія;
- 2) тэорыя мастацкага перакладу;
- 3) псіхалінгвістыка
- 4) этналінгвістыка
- 5) герменеўтыка .

126 Назавіце асноўныя задачы, якія вырашае прыкладная лінгвістыка.

- 1) аўтаматычная апрацоўка інфармацыі;
- 2) даследаванне сістэмна-структурнай арганізацыі мовы;
- 3) стварэнне штучнага інтэлекту;
- 4) вывучэнне антыномій мовы;

5) вызначэнне лінгвістычных універсалій;

127 Якія межы храналагічна ахоплівае першы этап у гісторыі агульнага мовазнаўства?

- 1) V ст. да н.э. – XIV ст.;
- 2) III ст. да н.э. – XVI ст.;
- 3) V ст. да н.э. – XVIII ст.
- 4) III ст. да н.э. – XIII ст.
- 5) V ст. да н.э. – XII ст.

128 Мовазнаўства якой краіны лічыцца найбольш старажытным?

- 1) Кітай;
- 2) Індыя;
- 3) Егіпет;
- 4) Грэцыя
- 5) Турцыя.

129 Якія перыяды вылучаюцца ў гісторыі старажытна-грэчаскага мовазнаўства? Акрэсліце іх храналагічныя межы.

- 1) Філасофскі перыяд;
- 2) Неаграматычны перыяд;
- 3) Александрыйскі перыяд;
- 4) Параўнальна-гістарычны перыяд
- 5) Граматычны перыяд .

130 Каму належыць выказванне “Мова – душа народа і душа народа – яго мова”?

- 1) Сасюр
- 2) Гумбальт
- 3) Шлегель
- 4) Штэйнваль
- 5) Сепір

131 Чыя гэта словы: “Мова – сістэма сістэм”?

- 1) Пауль
- 2) Якабсон
- 3) Сасюр
- 4) Томсан
- 5) Дэльбрук

132 Якім метадам даследуецца колькасная характарыстыка моўных з’яў?

- 1) апісальным
- 2) параўнальным
- 3) статыстычным
- 4) сінхранічным

5) дыяхранічным

133 Які слоўнік адлюстроўвае частату выкарыстання моўных адзінак у маўленні?

- 1) этымалагічны
- 2) гістарычны
- 3) энцыклапедычны
- 4) частотны
- 5) марфемны

134 Які метады вывучае тэрыторыю пашырэння моўнай з'явы на геаграфічнай карце?

- 1) псіхалагічны
- 2) апісальны
- 3) лінгвагеаграфічны
- 4) статыстычны
- 5) супастаўляльны

135 Як называецца група слоў з адной прадметна-паняційнай суаднесенасцю?

- 1) сінанімічная
- 2) стылістычная
- 3) паранімічная
- 4) лексіка-тэматычная
- 5) антанімічная

136 Як называецца сістэматызацыя лексічных адзінак паводле агульных характарыстык?

- 1) парадыгматыка
- 2) класіфікацыя
- 3) ідыяматыка
- 4) камбінаторыка
- 5) сінанімізацыя

137 Якім тэрмінам абазначаецца паняцце “адзінства ўзаемазвязаных элементаў”?

- 1) фанема
- 2) лексема
- 3) сістэма
- 4) прагмема
- 5) стылема

138 Якім тэрмінам абазначаецца паняцце “аб'яднанне сістэмы адзінак ў адно цэлае”?

- 1) парадыгма

- 2) структура
- 3) кампаненты
- 4) элементы
- 5) адзінкі

139 Як называецца стан і функцыянаванне мовы?

- 1) сінхранія
- 2) эвалюцыя
- 3) развіццё
- 4) узаемадзеянне
- 5) сінанімія

140 Як называюцца змены моўнай сістэмы ў працэсе гістарычнага развіцця?

- 1) статыка
- 2) парадыгматыка
- 3) сінтагматыка
- 4) дыяхранія
- 5) прагматыка

141 Назавіце тыпы моўных норм:

- 1) арфаграфічныя
- 2) арфаэпічныя
- 3) марфалагічныя
- 4) парадыгматычныя
- 5) этнаграфічныя

142 Назавіце функцыянальныя стылі мовы:

- 1) навуковы
- 2) афіцыйна-дзелавы
- 3) літаратурна-мастацкі
- 4) сінтаксічны
- 5) лексічны

143 Назавіце асноўныя разнавіднасці узусу:

- 1) дыялект
- 2) гаворка
- 3) жаргон
- 4) літаратурная мова
- 5) стыль

143 Як называецца гістарычна сфарміраваная функцыянальная разнавіднасць мовы?

- 1) літаратурная мова
- 2) размоўнае маўленне
- 3) дыялект

- 4) жаргон
- 5) стыль

144 Якія ўзроўні выдзяляюцца ў сістэме мовы?

- 1) фанетычны
- 2) марфалагічны
- 3) лексічны
- 4) арфаграфічны
- 5) акцэнталагічны

145 З чым суадносіцца план выражэння моўных адзінак?

- 1) значэнне
- 2) думка
- 3) будова
- 4) форма
- 5) структура

146 З чым суадносіцца план зместу моўных адзінак?

- 1) форма
- 2) паняцце
- 3) граматыка
- 4) семантыка
- 5) значэнне

147 Якія адносіны адлюстроўваюць алафоны і аламорфы?

- 1) генетычныя
- 2) семантычныя
- 3) дэрывацыйныя
- 4) парадыгматычныя
- 5) сінтагматычныя

148 Назавіце тыповыя спосабы семантычнага развіцця:

- 1) сінанімія
- 2) антанімія
- 3) пашырэнне
- 4) звужэнне
- 5) перанос

149 Якім прыёмам узнаўляецца старажытная форма слова?

- 1) класіфікацыя
- 2) тыпалагізацыя
- 3) рэканструкцыя праформы
- 4) устанаўленне храналогіі
- 5) сістэматызацыя

150 Як называюцца агульныя ўласцівасці розных моў?

- 1) універсалія
- 2) аналогія
- 3) тыпалогія
- 4) полісемія
- 5) сінанімія

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Пытання да экзамену

1. Мова як аб'ект мовазнаўства. Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства.
2. Мова як знакавая сістэма. Тыпы і віды знакаў. Моўны знак і яго спецыфіка.
3. Тыпы і віды моўных знакаў. Функцыі моўных знакаў.
4. Мова як сістэма. Узроўні сістэмы мовы, іх адзінкі і катэгорыі. Асноўныя і прамежковыя ўзроўні. Уласцівасці сістэмы мовы.
5. Мова як структура. Тыпы і віды сувязей паміж моўнымі адзінкамі. Парадыгматыка і сінтагматыка. Уласцівасці структуры мовы.
6. Мова і мысленне. Лагічны напрамак менталінгвістыкі. Моўныя адзінкі і лагічныя катэгорыі.
7. Псіхалагічны напрамак менталінгвістыкі. Тэорыя моўнай адноснасці.
8. Семіятычны напрамак менталінгвістыкі. Знакавая тэорыя мовы.
9. Кантэнсіўны напрамак менталінгвістыкі. Тыпы моўных значэнняў.
10. Мова і мысленне. Мова і свядомасць. Функцыі мовы і функцыі мыслення.
11. Мова і грамадства. Соцыялінгвістыка. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці.
12. Мова і формы этнічнай сукупнасці людзей. Гаворка, дыялект, мова, сям'я моў.
13. Мова і формы гістарычнай сукупнасці людзей. Мова данацыянальнага перыяду (мова рода-племяннага ладу і мова народнасці).
14. Нацыянальная мова, яе спецыфіка, асаблівасці фарміравання, функцыянавання.
15. Мова і норма. Тыпы моўных норм. Уласцівасці моўнай нормы.
16. Сацыяльнае і тэрытарыяльнае вар'іраванне мовы. Узус, літаратурная мова і стыль.
17. Мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя. Функцыянаванне і развіццё мовы. Сінхранія і дыяхранія.
18. Мова і гісторыя. Знешнія і ўнутраныя фактары і прычыны моўнага развіцця.
19. Гісторыя мовы і гісторыя народа. Узаемадзеянне моў і моўныя кантакты. Субстрат, адстрат, суперстрат.
20. Метад, методыка, метадалогія. Агульнанавуковыя і прыватныя метады даследавання.
21. Мова і маўленне, іх агульныя і адрозныя ўласцівасці.
22. Мова і маўленне. Функцыі мовы і кампаненты маўлення.
23. Механізм маўленчай дзейнасці чалавека, уласцівасці моўных знакаў у мове і маўленні.
24. Навуковае пазнанне як працэс. Спосабы навуковага даследавання.
25. Лінгвістычнае назіранне, эксперымент і мадэліраванне.
26. Класіфікацыя лінгвістычных метадаў даследавання.
27. Апісальны метады і яго асноўныя прыёмы.
28. Прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі. Прыём лінгвістычнай геаграфіі. Прыём энцыклапедычнага вывучэння слоў.

29. Сацыялагічны прыём. Прыём тэматычных груп. Прыём нарматыўна-стылявой характарыстыкі моўных адзінак.
30. Прыём міжузроўневай інтэрпрэтацыі. Марфаналагічны прыём.
31. Прыём марфемнай марфалогіі. Прыём марфалага-сінтаксічнага даследавання.
32. Прыёмы ўнутранай інтэрпрэтацыі. Класіфікацыя і сістэматыка.
33. Дыскрэтны аналіз. Кампанентны аналіз семантыкі моўных адзінак.
34. Прыём семантычнай валентнасці. Спалучальнасць моўных адзінак.
35. Прыём паняццйнага поля. Рода-відавья адносіны моўных адзінак.
36. Парадыгматычны аналіз моўных адзінак. Апазіцыйны прыём даследавання.
37. Дыстрыбуцыйны прыём даследавання. Кантэкстны аналіз. Узуальнае і аказіянальнае ўжыванне моўных адзінак.
38. Трансфармацыйны прыём і яго выкарыстанне пры даследаванні апісальным метадам.
39. Параўнальна-гістарычны метады і яго прыёмы. Прыём генетычнай тоеснасці. Генетычная класіфікацыя моў.
40. Прыём рэканструкцыі праформ, прыёмы абсалютнай і адноснай храналогіі.
41. Гісторыка-параўнальны метады і яго прыёмы. Прыёмы ўнутранай рэканструкцыі, абсалютнай храналогіі. Тэксталагічныя прыёмы.
42. Супастаўляльны метады і яго прыёмы. Залежная і незалежная тыпалогія. Устанаўленне асновы супастаўлення.
43. Тыпалагічная характарыстыка і класіфікацыя моў.
44. Прыём моўных універсалій, фанетычныя, марфалагічныя, семантычныя і сінтаксічныя універсаліі.
45. Перыядызацыя гісторыі мовазнаўства.
46. Старажытная класічная філалогія і пытанні мовазнаўства. Старажытнаіндыйскае мовазнаўства.
47. Старажытнагрэчаскае і старажытнарымскае мовазнаўства.
48. Мовазнаўства эпохі Сярэдніх вякоў і Адраджэння. Ф. Скарына, М. Смярыцкі, Л. Зізаній, П. Бярында.
49. Мовазнаўства 17-18 стст. Шматмоўныя слоўнікі. Нарматыўныя граматыкі. "Российская грамматика" М.В. Ламаносава.
50. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства п. XIX ст. у Заходняй Еўропе. Ф. Боп, Я. Грым, Р. Раск.
51. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства п. XIX ст. у Расіі. А.Х. Вастокаў, І.І. Сразнеўскі.
52. Філасофія мовы В. Гумбальта. Антымоніі В. Гумбальта. Мова і нацыянальная свядомасць. Знешняя і ўнутраная форма мовы.
53. Марфалагічная класіфікацыя моў В. Гумбальта.
54. Натуралістычны напрамак ў мовазнаўстве. А. Шлейхер. А. Шлейхер – кампаратывіст. Генеалагічнае дрэва моў. Этапы і перыяды гісторыі моў, іх рэканструкцыі.

55. Младаграматызм у мовазнаўстве. Псіхалагізм і гістарызм младаграматыкаў. Законы моўнага развіцця, апісанья младаграматыкамі.
56. Логіка-граматычны напрамак у мовазнаўстве. К. Бекер, Ф. Буслаеў.
57. Псіхалагічны напрамак у мовазнаўстве. Г. Штэйнваль, А. Патабня.
58. Казанская лінгвістычная школа. Вучэнне аб сістэме мовы.
59. Пытанні граматыкі, гісторыі мовы ў працах прадстаўнікоў КЛШ.
60. Маскоўская лінгвістычная школа. Пытанні соцыялінгвістыкі і гісторыі мовы.
61. Вучэнне аб граматычнай форме ў працах прадстаўнікоў МЛШ.
62. Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя. Мова і маўленне.
63. Вучэнне аб сістэме і знакаваасці мовы ў працах Ф. дэ Сасюра.
64. Структуралізм і яго асноўныя разнавіднасці.
65. Пражская лінгвістычная школа, яе функцыяналізм, праблема тыпалагічнага даследавання.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

Установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар по вучэбнай рабоце

УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”

_____ І.В. Семчанка

“ ”

Рэгістрацыйны № УД-_____/вуч.

АГУЛЬНАЕ МОВАЗНАЎСТВА

Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасці:

1-21 05 01 **Беларуская філалогія (па напрамках)**

1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Вучэбная праграма складзена на аснове тыпавай праграмы *Общее языкознание*, зацверджанай 20.06.2017, рэг. нумар ТД-А.609/тып., і вучэбнага плана ГДУ імя Ф. Скарыны, зацверджанага 17.06.2016 г., рэгістрацыйны нумар D 21-01-16.

СКЛАДАЛЬНІК:

А.А. Станкевіч, прафесар кафедры беларускай мовы, доктар філалагічных навук, прафесар

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай беларускай мовы

(пратакол № _____ ад _____);

Навукова-метадычным саветам ГДУ імя Ф. Скарыны

(пратакол № _____ ад _____)

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вывучэнне курса “Агульнае мовазнаўства” прадугледжана стандартам і вучэбным планам падрыхтоўкі спецыялістаў па спецыяльнасці “Беларуская філалогія”.

Як адзначаецца ў адукацыйным стандарце, навучанне студэнтаў у вучэбнай сфарміраваць іх кампетэнтнасць, заснаваную на набытых ведах і сфарміраваных уменнях, цэласнасць засваення гуманітарных ведаў, іх узамасувязь з будучай прафесійнай дзейнасцю, авалодванне метадамі сістэмнага і параўнальнага аналізу. Курс “Агульнае мовазнаўства” якраз і садзейнічае фарміраванню адзначаных сацыяльна-асобасных кампетэнцый выпускніка.

Актуальнасць выкладання курса “Агульнае мовазнаўства” тлумачыцца неабходнасцю тэарэтычнага падагульнення лінгвістычных ведаў, набытых пры вывучэнні папярэдніх мовазнаўчых дысцыплін. **Неабходнасць** вывучэння курса дыктуецца таксама характарам універсітэцкай адукацыі, якая, у адрозненне ад педагагічнай, прадугледжвае агульную філалагічную падрыхтоўку і патрабуе знаёмства з сучаснымі лінгвістычнымі тэорыямі, актуальнымі метадамі і прыёмамі навуковага аналізу.

Мэтай вывучэння курса з’яўляецца авалодванне асновамі сучаснай тэорыі мовы і навуковай метадалогіі, паглыбленне і пашырэнне агульнай лінгвістычнай падрыхтоўкі студэнтаў.

Задачы вывучэння курса:

- засваенне асноўных паняццяў тэорыі мовы;
- знаёмства з важнейшымі этапамі і перыядамі развіцця навуковай думкі, асноўнымі лінгвістычнымі напрамкамі і школамі;
- авалодванне сучаснай лінгвістычнай тэрміналогіяй;
- фарміраванне навыкаў лінгвістычнага аналізу.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен ведаць:

- асноўныя лінгвістычныя напрамкі і школы;
- сутнасць мовы, заканамернасці развіцця і функцыянавання мовы як структурна арганізаванай сацыяльна абумоўленай знакавай сістэмы;
- сувязь мовы і маўлення, мовы і мыслення, мовы і грамадства, мовы і гісторыі;
- формы існавання мовы, унутраную будову мовы, моўныя адзінкі і іх узасмадзейненне;
- асноўныя лінгвістычныя і дапаможныя метады і прыёмы даследавання.

Студэнт павінен умець:

- адбіраць, аналізаваць і сістэматызаваць моўныя факты;
- прымяняць веды пра развіццё лінгвістычнай думкі ад старажытнасці да нашага часу;
- даследаваць моўныя факты апісальным, параўнальна-гістарычным і супастаўляльна-тыпалагічным метадамі;
- выкарыстоўваць набытыя тэарэтычныя веды на практыцы.

Студэнт павінен валодаць:

- навуковай тэрміналогіяй тэрэтычнага мовазнаўства;
- метадыкай лінгвістычнага назірання, эксперыменту і мадэліравання;
 - прыёмамi знешняй, унутранай і міжузроўневай інтэрпрэтацыі моўных адзінак.

Патрабаванні да кампетэнтнасці спецыяліста.

Спецыяліст павінен:

АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэрэтычныя веды для вырашэння тэрэтычных і практычных задач.

АК-2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.

АК-3. Валодаць даследчымі навыкамі.

АК-4. Умець працаваць самастойна.

АК-5. Быць здольным прадудыраваць новыя ідэі (валодаць крэатыўнасцю).

АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам пры рашэнні праблем.

АК-8. Мець навыкі вуснай і пісьмовай камунікацыі.

Спецыяльныя кампетэнцыі:

СК-19 Выкарыстоўваць на практыцы лінгвістычны паняццёна-катэгарыяльны апарат, прыняты ў асяродку спецыялістаў

Патрабаванні да прафесійнай кампетэнтнасці спецыяліста.

Спецыяліст павінен быць здольны:

ПК-2. Выкарыстоўваць розныя тэхналогіі навучання мове і літаратуры.

ПК-7. Выкарыстоўваць у працы сучасныя камп'ютарныя метады збору, апрацоўкі і захавання інфармацыі.

ПК-12. Правозіць аналіз праектнай дзейнасці ў гуманітарнай сферы, распрацоўваць прапановы па павышэнні эфектыўнасці запланаваных ведаў.

ПК-18. Выкарыстоўваць сучасныя сродкі тэле- і інтэрнэткамунікацыі.

Курс “Агульнае мовазнаўства” складаецца з трох самастойных, але ўзаемазвязаных раздзелаў: гісторыі мовазнаўства, тэрыі мовы, метадаў і прыёмаў лінгвістычнага аналізу.

У 1-м раздзеле асвятляецца паступальнае развіццё навукі аб мове, пачынаючы з часоў антычнасці і да нашых дзён, выдзяляюцца асноўныя этапы і перыяды ў гісторыі мовазнаўства ў адпаведнасці з важнейшымі лінгвістычнымі напрамкамі, традыцыямі і школамі.

У 2-м раздзеле разглядаюцца такія тэрэтычныя пытанні, як сутнасць мовы, яе паходжанне, грамадскі характар, сувязь мовы з іншымі аб'ектыўнымі з'явамі – маўленнем, мышленнем, знакаваць мовы і яе сістэмна-структурная характарыстыка.

У 3-м раздзеле студэнты знаёмяцца з паняццямі метаду, метадыкі, метадалогіі, разглядаюць навуковае пазнанне як працэс, аналізуюць этапы і спосабы навуковага даследавання, асноўныя і дапаможныя метады лінгвістычнага аналізу.

Вывучэнне курса агульнага мовазнаўства звязана найперш з такімі дысцыплінамі, як “Уводзіны ў мовазнаўства”, якая знаёміць студэнтаў з найбольш важнымі мовазнаўчымі паняццямі і тэрмінамі; “Сучасная беларуская мова”, якая дае ўяўленне аб сістэмным характары мовы і тыпах

сувязі паміж моўнымі адзінкамі, “Гісторыя мовы”, якая паказвае гістарычную зменлівасць мовы, курсам “Культура маўлення і стылістыка”, у якім вызначаецца паняцце моўнай нормы і кадыфікацыі.

Дысцыпліна “Агульнае мовазнаўства” вивучаецца студэнтамі 4 курса філалагічнага факультэта спецыяльнасці 1-21 -05 -01 Беларуская філалогія (па напрамках): 1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць). Вывучэнне дысцыпліны разлічана на 150 гадзін, з іх аўдыторных – 38 гадзін, з якіх: лекцый – 20 гадзін (з іх КСР – 4 г.), практычных заняткаў – 18 гадзін. Форма справаздачы –экзамен у 7 семестры.

Дысцыпліна “Агульнае мовазнаўства” вивучаецца студэнтамі 4 курса завочнай скарачанай формы навучання спецыяльнасці 1-21 05-01 Беларуская філалогія (па напрамках): 1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць). Вывучэнне дысцыпліны разлічана на 90 гадзін, з іх аўдыторных – 10 гадзін, з якіх: лекцый – 8 гадзін, практычных заняткаў – 2 гадзіны. Форма справаздачы –экзамен у 7 семестры.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРЫНЫ

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Раздзел 1. УВОДЗІНЫ

Тэма 1. Уводзіны. Мова як аб'ект мовазнаўства. Месца курса “Агульнае мовазнаўства” ў сістэме іншых лінгвістычных дысцыплін. Прадмет, задачы, будова курса, сувязь з іншымі дысцыплінамі. Асноўныя раздзелы курса: гісторыя мовазнаўства, тэорыя мовы, метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання, іх важнейшыя праблемы. Асноўная і дадатковая літаратура па агульным мовазнаўстве.

Раздзел 2. ГІСТОРЫЯ МОВАЗНАЎСТВА

Тэма 2. Гістарычныя перадумовы мовазнаўства як навукі. Перыядызацыя гісторыі мовазнаўства. Старажытнае класічнае мовазнаўства. Мовазнаўства Старажытнай Індыі (V ст. да н.э.). Веды і граматыка Паніні. Мовазнаўства ў Старажытнай Грэцыі. Філасофскі перыяд (V-III ст.ст. да н.э.). Пытанні мовазнаўства ў працах Арыстоцеля, Александрыйскі (граматычны) перыяд (III ст. да н.э. – IV ст. н.э.). Александрыйскія граматысты. Вучэнне аб часцінах мовы. Мовазнаўства ў Старажытным Рыме. Значэнне антычных даследаванняў у станаўленні мовазнаўства як навукі.

Мовазнаўства ў эпоху сярэднявечча (V-XIII ст.ст.). Праблемы паходжання і сутнасці мовы. Дасягненні арабскага мовазнаўства ў галіне граматыкі і мовазнаўства. Мовазнаўства ў эпоху Адраджэння (XIV-XVII ст.ст.). Станаўленне нацыянальных моў і іх вывучэнне. Першыя славянскія граматыкі, граматыкі Л. Зізанія, М. Сматрыцкага. “Усеагульная рацыянальная граматыка” А. Арно і К. Лансло. Натуралістычныя тэорыі паходжання мовы з французскай і нямецкай філасофіі XVIII ст. (Ж. Русо, Д. Дзідро, Г. Лейбніц, І. Гердэр). Шматмоўныя слоўнікі-каталогі. Нарматыўныя граматыкі і слоўнікі. Слоўнікі П. Паласа, Л. Герваса, І. Фатэра, “Расійская граматыка” М.В. Ламаносава.

Тэма 3. Узнікненне параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і параўнальна-гістарычнага метаду даследавання. Прадумовы развіцця кампаратывістыкі (развіццё жывых літаратурных моў, стварэнне перакладных слоўнікаў, адкрыццё еўрапейцамі санскрыту, работа па напісанні граматык і слоўнікаў розных моў. Этапы развіцця кампаратывістыкі. І. Скалігер, Лебедзеў, У. Джоунз, Ф. Шлегель. Праблема гістарычнай роднасці індаеўрапейскіх моў у працах Ф. Бопа, Р. Раск пра падабенства моў і іх параўнальнае апісанне. “Нямецкая граматыка Я. Грыма”. Развіццё параўнальна-гістарычнага мовазнаўства ў Расіі. Праблемы перыядызацыі развіцця славянскіх і рускай моў, класіфікацыі славянскіх моў у працах А.Х. Вастокава. Даследаванне старажытнарускай мовы ў працах І.І. Сразнеўскага.

Тэма 4. Развіццё агульнага мовазнаўства і кампаратывістыкі ў другой палове XIX ст.

Філасофія мовы Гумбальта. Мова як дзейнасць і нацыянальная свядомасць. Мова як дынамічная з’ява. Супярэчнасці – аснова развіцця мовы. Унутраная і знешняя форма мовы. Мова як сацыяльная і псіхалагічная з’ява. Мова і дух народа. Мова і мысленне. Марфалагічная класіфікацыя моў. Уплыў В. Гумбальта на развіццё мовазнаўства. Неагумбальтыянства.

А. Шлейхер як заснавальнік натуралістычнага напрамку ў мовазнаўстве. Мова і прыродны арганізм. Гіпотэза пра два перыяды ў развіцці мовы. Асноўныя тыпы моў паводле марфалагічнай класіфікацыі А. Шлейхера. Тэорыя радаслоўнага дрэва індаеўрапейскіх моў. Прамова і яе рэканструкцыя.

Младаграматызм ў мовазнаўстве (Г. Пауль, К. Бругман, Г. Остграф, А. Лескін, Б. Дэльбрук). Младаграматыкі пра актуальнасць вывучэння жывых моў. Гістарызм і псіхалагізм младаграматыкаў. Вучэнне пра фанетычныя законы і змяненне значэнняў слоў. Роля аналогіі ў развіцці мовы.

Тэма 5. Логіка-граматычны і псіхалагічны напрамкі ў мовазнаўстве XIX ст. К. Бекер і Ф.І. Буслаеў. “Арганізм мовы” К. Бекера і філасофія граматыкі. Логіка-сінтаксічная школа ў Расіі (Грэх, Пераўлескі, Давыдаў). Лінгвістычная дзейнасць Ф.І. Буслаева. Мова і мысленне. Сінтаксічная тэорыя Ф.І. Буслаева. Логіка-фармальная аснова сказа.

Псіхалагічны напрамак у мовазнаўстве. І. Штэйнталь як заснавальнік псіхалагічнай школы ў мовазнаўстве. А.А. Патабня і яго лінгвістычныя погляды. Вучэнне пра сувязь мовы і мыслення ў розныя перыяды гісторыі чалавецтва. Вучэнне пра знакавы характар мовы. Вучэнне пра слова. Унутраная і знешняя форма слова, бліжэйшае і далейшае значэнні слова. Суадносіны граматычных і лагічных катэгорый.

Тэма 6. Неаграматызм і сацыялогія мовы. Казанская лінгвістычная школа. Лінгвістычная дзейнасць А.І. Бадуэна дэ Куртэнэ. Вучэнне аб фанеме. Прычыны развіцця мовы. Вучэнне пра суадносіны мовы і маўлення, статыкі і дынамікі. Вучэнне аб сістэме мовы. Пытанні тыпалогіі моў. Лінгвістычныя погляды М.В. Крушэўскага і В.А. Багародзіцкага.

Маскоўская лінгвістычная школа. Ф.Ф. Фартунатаў, А.А. Шахматаў, А.М. Пяшкоўскі. Суадносіны мовы і мыслення. Знешняя і ўнутраная гісторыя мовы. Вучэнне пра форму мовы. Формы словаўтварэння і формы словазмянення. Вучэнне пра словазлучэнне і сказ. Вучэнне пра генезіс індаеўрапейскай прамовы. Даследаванні ў галіне акцэнталогіі індаеўрапейскіх моў. Высновы пра заканамернасці моўных змен.

Тэма 7. Ф. Дэ Сасюр як заснавальнік сучаснай тэарэтычнай лінгвістыкі. Вызначэнне спецыфікі мовазнаўства як навукі. Адрозненне мовы і маўлення. Знешняя і ўнутраная, сінхранічная і дыяхранічная лінгвістыка. Вучэнне аб сістэме мовы. Сінтагматычныя і асацыятыўныя

адносіны паміж моўнымі знакамі. План выражэння і план зместу моўнага знака. Значнасць і значэнне. Адвольнасць сувязі азначальнага і азначаемага і абавязковасць знака для мовы.

Тэма 8. Структуралізм у мовазнаўстве. Гістарычныя перадумовы ўзнікнення структуралізму. Разнавіднасці структуралізму. Пражская лінгвістычная школа. Функцыянальная лінгвістыка. Даследаванні ў галіне фаналогіі. («Основы фонологии» М.С. Трубяцкога). Даследаванні ў галіне граматыкі (У. Скалічка, Р. Якабсон, В. Матэзіус). Функцыяналізм школы. Тыпалагічныя даследаванні.

Гласематыка. Капенгагенская школа структуралізму. Л. Емслеў. Лагічныя асновы гласематыкі.

Дэскрыптыўная лінгвістыка. Амерыканскі структуралізм. Э. Сэпір, Л. Блумфілд, З. Харыс, Ч. Хокет і інш. Распрацоўка метаду лінгвістычнага аналізу. Дыстрыбуцыйны аналіз. Метад непасрэдна складальных. Трансфармацыйны метаду.

Тэма 9. Развіццё ўсходнеславянскага мовазнаўства ў XX ст. Праблема суадносін мовы і грамадства ў мовазнаўстве 20-30-х гадоў (Р.В. Шор, В.М. Жырмунскі, Л.П. Якубінскі і інш.). Агульналінгвістычныя погляды Л.У. Шчэрбы (1880-1944). «Новае вучэнне пра мову» М.Я. Мара (1864/65-1934). Агульналінгвістычныя праблемы ў працах Я. Дз. Паліванава (1891-1938). Агульналінгвістычныя погляды А.І. Смірніцкага (1902/03-1954). Тыпалагічная канцэпцыя І.І. Мешчанінава (1883-1967). Агульналінгвістычныя праблемы ў працах В.У. Вінаградава (1894/95-1969) (граматычнае вучэнне пра слова, лексікалогія і фразеалогія, сінтаксічная тэорыя, моўныя стылі, мова мастацкай літаратуры).

Уклад усходнеславянскіх лінгвістаў у тэорыю мовазнаўства.

Мовазнаўства на сучасным этапе (антрапацэнтрычны кірунак, пераарыентацыя з аналізу на сінтэз, пашырэнне колькасна-статыстычных метадаў, лінгвістычная універсалогія, камп'ютэрная лінгвістыка, тэорыя маўленчых актаў і маўленчага ўздзеяння, функцыянальная граматыка, макракампаратывістыка і інш.).

Раздзел 3. ТЭОРЫЯ МОВЫ

Тэма 11. Мова і маўленне. Сутнасць мовы. Мова як універсальная з'ява. Мова і маўленне: агульнае і адрознае. Уласцівасці мовы і маўлення. Кампаненты маўленчай дзейнасці. Ф. Дэ Сасюр, Л.У. Шчэрба, А.І. Смірніцкі аб узаемасувязі паняццяў «мова» і «маўленне». Адзінкі мовы і адзінкі маўлення. Механізм маўленчай дзейнасці чалавека. Матыў, унутранае і знешняе маўленне. Функцыі мовы і кампаненты маўлення.

Тэма 12. Знакавая тэорыя мовы. Агульнае паняцце пра знакі. Задачы семіётыкі і лінгвасеміётыкі. Будова знака. План выражэння і план зместу знака. Віды знакавых сістэм і іх характэрныя рысы. Прынцып класіфікацыі знакаў. Іх дыферэнцыяцыя паводле агульнасці функцыі і прызначэння, падабенства з адпаведнымі рэаліямі. Тыпы і віды моўных знакаў, іх функцыі.

Тэма 13. Мова як сістэмна-структурная арганізацыя. Размежаванне паняццяў “сістэма” і “структура” мовы. Знешняя і унутраная структура мовы. Асноўныя і прамежкавыя ярусы. Уласцівасці мовы як сістэмы. Уласцівасці мовы як структуры. Тэорыі структуры мовы.

Тэма 14. Мова і мысленне. Розныя ў гісторыі мовы погляды на суадносіны мовы і мыслення (В. Гумбальт, Ф. Дэ Сасюр, А. Шлейхер, Э. Бенвеніст і інш.). Функцыі мовы і мыслення. Генетычныя сувязі мовы і мыслення. Фізіялагічныя, сацыяльныя і гістарычныя фактары развіцця мовы і мыслення. Вербальнае і невербальнае мысленне. Псіхалагічна-фізіялагічныя сувязі мовы і мыслення. Лагічны, псіхалагічны, семіятычны і кантэнсіўны разгляд моўных значэнняў. Тыпы моўных значэнняў. Мова і пазнанне.

Тэма 15. Мова і грамадства. Соцыялінгвістыка і яе задачы. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці. Уплыў мовы на грамадства і грамадства на мову. Адлюстраванне ў мове тэрытарыяльнай і сацыяльнай дыферэнцыяцыі грамадства. Нацыянальна-моўная палітыка. Мова як сацыяльна-гістарычная норма. Узус, літаратурная мова, стыль. Літаратурная мова як асноўная норма мовы. Сістэма стыляў мовы. Сацыяльныя сукупнасці людзей і сацыяльныя тыпы моў. Народнасць і яе мова. Нацыя і нацыянальная мова. Двухмоўе і мовы міжнацыянальных і міжмоўных зносін. Моўная камунікацыя ў шматнацыянальнай дзяржаве.

Тэма 16. Мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя. Стан мовы як дынамічная раўнавага, вар’іраванне як працэс развіцця мовы. Функцыянаванне і развіццё мовы, сінхранія і дыяхранія. Абумоўленасць гісторыі мовы гісторыяй народа. Узаемадзеянне моў і моўныя кантакты. Знешнія і унутраныя законы развіцця мовы. Узаемадзеянне сістэмы мовы і яе нормы, нормы маўленчай дзейнасці як асноўная супярэчнасць, якая выклікае развіццё мовы.

Раздзел 4. МЕТАДЫ І ПРЫЁМЫ ЛІНГВІСТЫЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

Тэма 17. Паняцці метаду, методыкі, метадалогіі. Апісальны метада. Філасофскі метада пазнання і метады прыватных навук. Навуковае пазнанне як працэс. Спосабы навуковага даследавання. Назіранне, эксперымент, мадэліраванне.

Традыцыйныя метады вывучэння мовы. Апісальны метада і яго прыёмы. Прыёмы знешняй, унутранай і міжузроўневай інтэрпрэтацыі. Апазіцыйны, дыстрыбуцыйны, дыскрэтны і трансфармацыйны аналіз.

Тэма 18. Параўнальны метады і яго прыёмы. Параўнальна-гістарычны і гістарычна-параўнальны метады. Прыёмы генетычнай тоеснасці, Методыкі знешняй і ўнутранай рэканструкцыі форм, прыёмы абсалютнай і адноснай храналогіі. Прыём этымалагічнага аналізу. Дыялектаграфічныя і тэксталагічныя прыёмы.

Тэма 19. Супастаўляльна-тыпалагічны метады і яго прыёмы. Супастаўляльна-тыпалагічны метады. Вызначэнне асновы супастаўлення. Залежная і незалежная тыпалогіі. Супастаўляльная інтэрпрэтацыя: структурная, семантычная, нарматыўная, стылістычная. Тыпалагічная характарыстыка мовы і тыпалагічная класіфікацыя моў. Моўныя універсаліі і іх тыпы.

Тэма 20. Дапаможныя метады даследавання. Логіка-матэматычнае мадэліраванне. Статыстычны метады. Псіхалінгвістычныя прыёмы. Інструментальныя прыёмы. Аўтаматызацыя лінгвістычнага даследавання. Інфармацыйны пошук і абслугоўванне. Аўтаматызаваны пераклад.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

Нумар раздзела, тэмы заняткаў	Назва раздзела, тэмы заняткаў; пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін			матэрыяльнае забеспячэнне заняткаў	літаратура	формы кантролю ведаў
		лекцыі	практычныя заняткі	Кіруемая самастойная работа			
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Уводзіны	2					
1.1.	1. Мова як аб'ект мовазнаўства 2. Прадмет, задачы, будова курса, сувязь з іншымі дысцыплінамі, знаёмства з літаратурай	2				[2] [12] [5] [14]	
2.	Гісторыя мовазнаўства			4			
2.1.	1 Ад старажытнай класічнай філалогіі да мовазнаўства 17-18 ст. 2 Узнікненне параўнальна-гістарычнага мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе ў Расіі. 3. Перыядызацыя кампаратывістыкі			2		[1] [22] [3] [25] [6] [26] [15] [20]	Напісанне рэфератаў
2.2.	Развіццё агульнага мовазнаўства і кампаратывістыкі ў другой палавіне XIX ст. 1. Філасофія мовы Гумбальта 2 Логіка-граматычны і псіхалагічны напрамкі ў мовазнаўстве 19 ст 3. Казанская лінгвістычная школа. Вучэнне аб развіцці мовы, аб сістэме мовы. 4. Маскоўская лінгвістычная школа. Вучэнне пра форму слова, словазлучэнне і сказ. Знешнія і ўнутраная гісторыя мовы			2		[1] [20] [3] [22] [6] [15]	Напісанне рэфератаў
1	2	3	4	5	6	7	8
2.3	1. А. Шлейхер. Натуралістычны напрамак у мовазнаўстве. Гісторыя радаслоўнага дрэва,		2			[1] [20] [3] [22]	

	методыка рэканструкцыі праформ. 2. Младаграматызм у мовазнаўстве. Гістарызм і псіхалагізм младаграматыкаў, законы моўнага развіцця.					[6] [15]	
2.4.	Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя. 1. Мова і маўленне, іх адрозненне. 2. Сінхранія і дыяхранія. Знешняя і ўнутраная лінгвістыка. 3. Сістэмнасць мовы. Сінтагматычныя і асацыяцыйныя адносіны паміж моўнымі знакамі. 4. Значнасць знака, уласцівасць моўнага знака.		2			[1] [20] [3] [22] [6] [15]	
2.5.	Узнікненне структуралізму, яго асноўныя разнавіднасці. 1. Функцыянальная лінгвістыка (Пражская лінгвістычная школа). 2. Гласематыка (Дацкі структуралізм). 3. Дэскрыптыўная лінгвістыка (Амерыканскі структуралізм).		2			[1] [20] [3] [22] [6] [15]	

1	2	3	4	5	6	7	8
3.	Тэорыя мовы	8	6	4			
3.1.	Мова і маўленне. 1. Мова і маўленне: агульнае і адрознае. 2. Механізм маўленчай дзейнасці. 3. Функцыі мовы і кампаненты маўлення. 4. Моўная норма.	2				[2] [12] [4] [14] [5] [21] [10]	
3.2.	Мова як знакавая сістэма. 1. Знакавая тэорыя мова. 2. Азначэнне знака, тыпы і функцыі знакаў і моўныя адзінкі. 3. Мова як сістэма, узроўні сістэмы мовы, іх адзінкі і катэгорыі. Асноўныя і прамежкавыя ярусы мовы, іх узаемадзеянне. 4. Тэорыі структуры мовы. Уласцівасці	2	2			[2] [14] [4] [17] [5] [28] [9] [12]	
1	2	3	4	5	6	7	8

	структуры. Парадыгматыка і сінтагматыка.						
3.3.	Мова і мысленне. 1. Лагічны, псіхалагічны, семіятычны і кантэнсіўны аспекты моўных значэнняў. 2. Тыпы моўных значэнняў. 3. Лексічныя і граматычныя значэнні. 4. Тэорыя моўнай адноснасці.	2	2			[2] [14] [4] [17] [5] [28] [9] [12]	
3.4.	Мова і грамадства. Мова і гісторыя. 1. Сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці. Сацыяльныя сукупнасці людзей і сацыяльныя тыпы моў. 2. Формы гістарычнай сукупнасці людзей і мовы. 3. Узус і сацыяльнае, тэрэтарыяльнае распластанне мовы. Літаратурная мова. Стылі мовы. 4. Мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя. Функцыянаванне і развіццё мовы.	2	2			[2] [4] [5] [9] [11] [12] [14] [17] [23]	
4.	Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання.	6	6				
4.1.	Узаемаадносіны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук. 1. Метад. Методыка. Метадалогія. Агульнанавуковыя спосабы даследавання. 2. Назіранне, эксперымент, лінгвістычнае мадэліраванне. 3. Класіфікацыя асноўных метадаў лінгвістыкі. 4. Апісальны метады і яго асноўныя прыёмы. Прыёмы знешняй, міжуровневай ўнутранай інтэрпрэтацыі.	2	2			[2] [4] [5] [12] [14] [17] [24] [28] [30]	
4.2.	Параўнальны і супастаўляльны метады. 1. Параўнальна-гістарычны метады. Устанаўленне генетычнай тоеснасці. 2. Прыёмы рэканструкцыі праформ, адноснай храналогіі.	2	2			[2] [17] [4] [24] [5] [28] [12] [30] [14]	

1	2	3	4	5	6	7	8
	<p>3. Гісторыка-параўнальны метады і прыёмы абсалютнага ханалогіі, унутранай рэканструкцыі, тэксталагічных прыёмаў.</p> <p>4. Прыёмы супастаўляльна-тыпалагічнага метаду.</p> <p>5. Тыпалагічная характарыстыка і класіфікацыя моў. Моўныя універсаліі.</p>					<p>[2] [17]</p> <p>[4] [24]</p> <p>[5] [28]</p> <p>[12] [30]</p> <p>[14]</p>	
4.3.	<p>Дапаможныя метады даследавання.</p> <p>1. Логіка-матэматычнае мадэліраванне.</p> <p>2. Статыстычны метады.</p> <p>3. Псіхалінгвістычныя прыёмы.</p> <p>4. Інструментальныя прыёмы.</p>	2	2			<p>[2] [21]</p> <p>[4] [23]</p> <p>[5] [29]</p> <p>[12]</p> <p>[14]</p>	
Усяго	38	16	18	4			

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРНИЦЫ

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
 для 4 курса завочнай скабочанай формы атрымання адукацыі па
 спецыяльнасці 1-21 05-01 Беларуская філалогія (па напрамках): 1-21 05 01-01 Беларуская філалогія
 (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Нумар раздзела, тэмы заняткаў	Назва раздзела, тэмы заняткаў	Колькасць аўдыторных гадзін				іншае	колькасць гадзін КСР	форма кантролю ведаў
		лекцыі	практычныя заняткі	семінарскія заняткі	лабараторныя заняткі			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Уводзіны	2						
1.1.	1. Мова як аб'ект мовазнаўства 2. Прадмет, задачы, будова курса, сувязь з іншымі дысцыплінамі, знаёмства з літаратурай	2						
2.	Гісторыя мовазнаўства		2					
2.1.	Ад старажытнай класічнай філалогіі да мовазнаўства 17-18 ст. 1. Старажытнаіндыйскае мовазнаўства 2. Грэчаскае мовазнаўства. Рымскае мовазнаўства. 3. Мовазнаўства эпохі Адраджэння. Ф. Скарына, М. Смятрыцкі, Л. Зізаній, П. Бярында. 4. Мовазнаўства 17-18 ст.		2					Напісанне рэфератаў
3.	Тэорыя мовы	2						

3.1.	<p>Мова як знакавая сістэма.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Знакавая тэорыя мова. 2. Азначэнне знака, тыпы і функцыі знакаў і моўныя адзінкі. 3. Мова як сістэма, узроўні сістэмы мовы, іх адзінкі і катэгорыі. Асноўныя і прамежкавыя ярусы мовы, іх узаемадзеянне. 4. Тэорыі структуры мовы. Уласцівасці структуры. Парадыгматыка і сінтагматыка. 	2						
4.	Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання.	4	2					
4.1.	<p>Узаемаадносінны лінгвістычнай і метадалогіі іншых навук.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Метад. Методыка. Метадалогія. Агульнанавуковыя спосабы даследавання. 2. Назіранне, эксперымент, лінгвістычнае мадэліраванне. 3. Класіфікацыя асноўных метадаў лінгвістыкі. 4. Апісальны метад і яго асноўныя прыёмы. Прыёмы знешняй, міжузроўневай ўнутранай інтэрпрэтацыі. 	2						

	Асноўныя лінгвістычныя метады 1. Апісальны метады і яго прыёмы. 2. Параўнальны метады і яго прыёмы. 3. Супастаўляльна-тыпалагічны метады і яго прыёмы.	2						
Усяго гадзін:		8	2				экзамен	

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ИНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Пералік практычных заняткаў

1. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і Расіі. Шлейхер. Младаграматызм.
2. Неаграматызм і сацыялогія мовы.
3. Ф. дэ Сасюр і яго лінгвістычная канцэпцыя.
4. Мова як знакавая сістэма.
5. Мова і мысленне.
6. Мова і грамадства.
7. Апісальны метады і яго прыёмы.
8. Параўнальны метады і яго прыёмы. Супастаўляльны метады і яго прыёмы.
9. Дапаможныя метады даследавання. Статыстычны метады. Логіка-матэматычнае мадэліраванне. Псіхалінгвістычныя прыёмы. Інструментальныя прыёмы.

Формы кантролю ведаў

1. Тэставыя заданні.
2. Рэфератыўныя работы.

Тэмы тэставых заданняў

1. Фанетыка і фаналогія.
2. Граматыка. Марфалогія.
3. Марфеміка і словаўтварэнне.
4. Сінтаксіс.
5. Лексікалогія.
6. Фразеалогія.

Тэмы рэфератыўных работ

1. Мовазнаўства старажытнай Індыі.
2. Старажытнагрэчаскае мовазнаўства. Філасофскі перыяд.
3. Александрыйскі перыяд старажытнагрэчаскага мовазнаўства.
4. Старажытнарымскае мовазнаўства.
5. Арабскае мовазнаўства.
6. Мовазнаўства сярэдніх вякоў.
7. Мовазнаўства эпохі Адраджэння.
8. Мовазнаўства 17-18 ст.ст.
9. Казанская лінгвістычная школа.
10. Маскоўская лінгвістычная школа.
11. Мовазнаўства 20-30-х гг. у Расіі.
12. Мовазнаўства на сучасным этапе.

Метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі і выкананні КСР па дысцыпліне “Агульнае мовазнаўства”

На самастойнае навучанне выносяцца наступныя тэмы:

- “Ад антычнага мовазнаўства да мовазнаўства 18 ст. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і ў Расіі”
- “Развіццё агульнага мовазнаўства ў другой палавіне 19 ст.”

Самастойнае вывучэнне адзначаных тэм мае на мэце:

- вызначыць асноўныя накірункі развіцця мовазнаўства ад старажытнасці да 19 ст., якія абумовілі фарміраванне галоўных лінгвістычных напрамкаў і школ, акрэслілі прадмет і аб’ект даследавання, прадвызначылі выдзяленне асноўных раздзелаў знешняга і ўнутранага мовазнаўства;

- умець сістэматызаваць і навукова асвятляць сукупнасць лінгвістычных ведаў, якія склаліся ў мовазнаўстве ад антычнасці да нашых дзён;

- развіць уменні і навыкі творчага, практычнага прымянення лінгвістычных ведаў пры самастойнай інтэрпрэтацы фактычнага матэрыялу.

Вучэбная праграма КСР

2.1 Тэма “Ад антычнага мовазнаўства да мовазнаўства 18 ст. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і ў Расіі” – 2 гадзіны, 1 семестр.

Мэты: 1) авалодаць звесткамі па развіцці мовазнаўства, пачынаючы ад антычнасці да 19 ст., засвоіць асноўныя этапы і перыяды развіцця; 2) сфарміраваць лінгвістычныя кампетэнцыі ў прымяненні атрыманых ведаў і выкарыстанні іх у мовазнаўчай дзейнасці.

Віды заданняў з улікам модульнай складанасці па тэме “Ад антычнага мовазнаўства да мовазнаўства 18 ст. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства ў пач. 19 ст. у Заходняй Еўропе і ў Расіі”.

А) Заданні, якія фарміруюць веды па вучэбным матэрыяле на ўзроўні разпознавання:

- 1 Вызначце паняцце “класічная філалогія”.
- 2 Пералічыце асноўныя этапы і перыяды развіцця мовазнаўства.
- 3 Назавіце асноўныя напрамкі, якія развіваюцца ў 19 ст.
- 4 Назавіце лінгвістычныя школа ў мовазнаўстве 19 ст. У Заходняй Еўропе і Расіі.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – тэст.

Б) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні ўзнаўлення:

1. Дайце азначэнне паняцця “Александрыйская школа ў мовазнаўстве”.
2. Назавіце асноўныя граматычныя школы ў антычным мовазнаўстве .
3. Якія асноўныя перыяды развіцця кампаратывістыкі?
4. Што такое младаграматызм? Якое ён займае месца ў кампаратывістыцы?

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

В) *Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні прымянення атрыманых ведаў:*

1. Вызначце асноўныя прынцыпы сінхранічнага апісання мовы.
2. Апішыце галоўныя аспекты дыяхранічнага падыходу да мовы.
3. Укажыце сутнасць сацыялінгвістычнага падыходу да мовы.
4. Адзначце асаблівасці псіхалінгвістычнага падыходу да аналізу мовы.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне:

Вучэбныя дапаможнікі:

1. Березин Ф.М., Головин Б.Н. *Общее языкознание.* – М., 1970.
2. Березин Ф.М. *История лингвистических учений.* – М., 1975.
3. Гируцкий А.А. *Общее языкознание.* Мн., 2003.
4. Кодухов В.И. *Общее языкознание.* – М., 1074.
5. Кондратов Н.А. *История лингвистических учений.* 3-е изд. М., 2006
6. Рагаўцоў В.І. *Гісторыя мовазнаўства.* Магілёў, 2005.
7. Рагаўцоў В.І. *Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства.* Мн., 2001.

Тэма 2.2 “Развіццё агульнага мовазнаўства ў другой палавіне 19 ст.” – 2 гадзіны, 1 семестр.

Мэты: 1) вызначыць асноўныя накірункі развіцця мовазнаўства 19 ст., якія абумовілі фарміраванне галоўных лінгвістычных напрамкаў і школ; 2) сфарміраваць лінгвістычныя кампетэнцыі ў прымяненні атрыманых ведаў і выкарыстанні іх у мовазнаўчай дзейнасці.

Віды заданняў з улікам модульнай складанасці па тэме “Развіццё агульнага мовазнаўства ў другой палавіне 19 ст.”

А) *Заданні, якія фарміруюць веды па вучэбным матэрыяле на ўзроўні разпазнавання:*

1. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў логіка-граматычнага напрамку, іх працы і праблематыку.

2. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў псіхалагічнага напрамку, іх працы і праблематыку.

3. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў Казанскай лінгвістычнай школы, іх працы і праблематыку.

4. Назавіце заснавальнікаў і прадстаўнікоў Маскоўскай лінгвістычнай школы, іх працы і праблематыку.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – тэст.

Б) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні ўзнаўлення:

1. Дайце азначэнне тэрмінам, якія выкарыстоўваюцца ў граматычных тэорыях.

2. Дайце азначэнне тэрмінаў логіка-граматычнай школы.

3. Сфармулюйце асноўныя палажэнні вучэння аб сістэме мовы.

4. Назавіце асноўныя знешнія і ўнутраныя фактары моўнага развіцця.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

В) Заданні, якія фарміруюць кампетэнцыю на ўзроўні прымянення атрыманых ведаў:

1. Акрэсліце развіццё навуковай парадыгмы мовазнаўства 19 ст.

2. У чым сутнасць сістэмна-структурнага падыходу да мовы.

3. Суадносіны граматычных і фанетычных апазіцый.

4. Суадносіны адноснай і абсалютнай храналогіі.

Форма выканання задання – групавая і індывідуальная.

Форма кантролю задання – рэфераты.

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне:

Вучэбныя дапаможнікі:

1. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.

2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.

3. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.

4. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1974.

5. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006

6. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.

7. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.

РЕКОМЕНДОВАНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Асноўная

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений. 4-е изд. М., 2005.
2. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
3. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1974.
6. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Мн., 2004.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. М., 2001.
9. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
10. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.
11. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. 2-е изд. Мн., 2004.
12. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
13. Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Мн., 1986.
14. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
15. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
16. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
17. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.

Дадатковая

- 18 Алиференко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. М., 2005.
19. Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. История языкознания. М., 2007.
20. Амирова Т.А. Из истории лингвистики XX века: структурно-функциональное языкознание (истоки, направления, школы). М., 1999.
21. Белянин В.П. Психолингвистика. М., 2003.
22. Березин Ф.М. История советского языкознания: Некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия. 2-е изд. М., 1988.
23. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики. 3-е изд. М., 2001.
24. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику. М., 1974.
25. История лингвистических учений: Древний мир. Л., 1980.
26. История лингвистических учений: Средневековая Европа. Л., 1985.
27. История лингвистических учений: Средневековый Восток. Л., 1981.
28. Левицкий Ю.А. Общее языкознание. 3-е изд. М., 2008.
29. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. 4-е изд. М., 2005.
30. Лингвистика XX века: система и структура языка: хрестоматия: в 2 ч./ сост. Е.А. Красина. М., 2004. – Ч. 1.

Слоўнікі

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 4-е изд. М., 2007.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. Мн., 1994.
3. Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды: Библиографический словарь: В 3 т. Т. 1-3. Мн., 1976-1978.
4. Васильева Н.В., Виноградов В.А., Шахнарович А.М. Краткий словарь лингвистических терминов. 2-е изд. М., 2003.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. 2-е изд. М., 2002.
6. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. М., 2004.
7. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 2007.
8. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мн., 1990.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ПРАТАКОЛ УЗГАДНЕННЯ РАБОЧАЙ ПРАГРАМЫ ПА КУРСУ
 “АГУЛЬНАЕ МОВАЗНАЎСТВА”
 З ІНШЫМІ ДЫСЦЫПЛІНАМІ

№ п/п	Назва дысцыпліны, з якой патрабуецца ўзгадненне	Кафедра, якая забяспечвае вывучэнне гэтай дысцыпліны	Прапановы кафедры аб зменах у змесце работнай праграмы	Прынятае кафедрай рашэнне
1	Уводзіны ў мовазнаўства	Кафедра беларускай мовы	Больш увагі звяртаць на фарміраванне ў студэнтаў лінгвістычных ведаў	Рэкамендаваць да зацвярджэння вучэбную праграму ў прадстаўленым варыянце. Пратакол № _____ ад “___” 20__ г
2	Гісторыя беларускай літаратурнай мовы	-//-	Выдзяляць месца пытанняў агульнага мовазнаўства ў працах беларускіх моваведаў.	
3	Сучасная беларуская мова	-//-	Садзейнічаць сістэмна-структурнаму падыходу да вывучэння мовы	
4	Культура маўлення і стылістыка	-//-	Садзейнічаць фарміраванню паняцця моўнай нормы і выпрацоўцы практычнага размежавання мовы і маўлення.	
5	Історыя рускага літаратурнага языка	Кафедра рускай мовы	Звяртаць увагу на развіццё лінгвістычнай тэорыі ў працах рускіх лінгвістаў	

ДАПАЎНЕННІ І ЗМЯНЕННІ ДА ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЫ ПА
ВЫВУЧАЕМАЙ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ
НА _____ / _____ ВУЧЭБНЫ ГОД

№ п/п	Дапаўненні і змяненні	Абгрунтаванне

Вучэбная праграма перагледжана і адобрана на пасяджэнні кафедры
беларускай мовы (праатакол № _____ ад _____ 20 г.)

Загадчык кафедры беларускай мовы
д.ф.н., прафесар

А.М. Воінава

Дэкан філалагічнага факультэта
УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”
к.ф.н., дацэнт

А.М. Палуян

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ